

**Liturgikus örökségünk X.
A papságról a papság évében
2009. november 26-án rendezett szimpozion anyaga**

Kiadja:
a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola
Liturgikus Tanszéke
Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13-19.
Tel.: (42) 597-600
Fax: (42) 597-600
e-mail: atanaz@atanaz.hu

Felelős kiadó:
Dr. Soltész János
főiskolai rektor

Szerkesztette:
Ivancsó István
e-mail: ivancsoi@atanaz.hu

© 2009 Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék

ISSN 1786-2639
ISSN 1785-2722
ISBN 978-963-87809-4-2

**SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
LITURGIKUS TANSZÉK 22.**

Liturgikus örökségünk X.

**A a papságról a papság évében
2009. november 26-án rendezett szimpozion
anyaga**

**Nyíregyháza
2009**

KOCSIS FÜLÖP

MEGNYITÓ

Szeretettel köszöntöm a jelenlévőket: szervezőket, előadókat, érdeklődőket.

Intézményünk, iskolánk, egyházmegyénk – méltó módon – talán a liturgikus szimpozionokat szervezi a leghűségesebben és legkövetkeztesebben. Így került sor most erre a mai előadáscsokorra is, melyet ezen esztendőben, természetesen, a papság szentségének szentelünk. Keleti egyházunk liturgikus szemléletű, s ebből a szemszögből tudjuk leginkább megközelíteni, értelmezni a papi szolgálatot is. Ez a liturgikus szemlélet kihat nem csak papi működésünkre, hanem egyházunk egészére, teljes tevékenységi körére. Ezért fontos hogy liturgikus szempontból értsük meg a papság lényegét, titkát.

A papság egyrészt, személyes, egyéni elhivatottságot jelent, minden pap számára az Istennel való személyes kapcsolat gyümölcszeként jelenik meg; másrészt pedig közösségi, sőt társadalmi, nemzeti, az egész világra kiható feladatkör. A papi szolgálat nem csupán egy ember személyes buzgóságnak az eredménye, a lelki életének szép vetülete, hanem fölhívás, fölszólítás a kemény munkára. Krisztus Urunk az egész társadalomra, az egész emberiségre kiható feladatot bízott apostolaira és azok utódaira: „Menjetek az egész világra, tanítsatok minden népet...” E kettőnek, a személyes, belső lelki életnek és a világ által felénk tárt óriási feladatkörnek a gyümölcsöző együttműködése teremtheti meg a hatékony, Krisztusnak tetsző szolgálatot. S mindkettőnek liturgikus vetülete, liturgikus tartalma, forrása van.

A személyes lelkiélet, a személyes Krisztus-kapcsolat is csak a liturgián keresztül válhat teljessé, csak abból értelmezhető. Isten és az ember között nem csupán elvont gondolati, lelki kapcsolat él. A Teremtő a képmására alkotott teremtményt találkozássra hívja. A Szentháromság belső közösségébe vonzza a kapcsolatra vágyó személyt. Az Isten hívó szava és az imádó ember odaadó válasza oly gazdag tartalmú, hogy annak kifejeződése az egész életet átfogja, sőt messze átvél a földi határon. Az emberi fogalmak rejtett mélysége szükséges hozzá. Az egyéni lelki élet is liturgikus erejű. A kapcsolatunk Istennel sohasem magányos tett. Az egyháznak, Krisztus titokzatos testének tagjaként minden Isten-

hez intézett szavunk és tettünk egyszerre az egész testhez is köt. Minden egyéni imádságunk egyszerre „közös munka”, liturgia. Tehát az egyéni lelki életünk is liturgikus tartalmú, abból fakadó tetteink liturgikus cselekmények.

Nemkülönben a közösséghez, nemzethez, világhoz szóló feladatrendszer is az. Hiszen bármilyen rendkívüli szociális munkát tudunk is fölmutatni ebben az országban vagy az egész világon, bármilyen rendkívüli tetteket hajtunk is végre, ha az ugyanakkor nem istentisztelet, ha nem az Isten dicsőségét szolgálja, akkor szánavas emberi erőlködés marad csupán. Minden tettünk, akár közvetlenül szolgálja az Egyházat, akár közvetve – tehát a világ szolgálata által – egyszerre közös istendicséret, liturgikus cselekedet.

Ezért nagy lehetőség van a kezünkben azáltal, hogy keleti egyházunk alapvetően liturgikus szemléletű. Ebből a szempontból, ebből a szemléletből talán még többet megérthetünk ezekből az isteni titkokból. De kötelességet is ró ránk ez a kincs, hiszen egész Egyházunkat kell gazdagítani vele. A papság évében mi ezzel a liturgikus szimpozionnal tudunk hozzájárulni ahhoz a nagy feladathoz, amelyet XVI. Benedek pápa jelölt ki nekünk és az egyház minden tagjának. Mi ily módon, a magunk liturgikus szemléletén keresztül próbáljuk megragadni küldetésünket, hivatásunkat, hogy aztán ennek fényében tudjuk megújítani, megerősíteni azt önmagunkban, s rajtunk keresztül Krisztus egész Egyházában.

GÁNICZ ENDRE

„TE PAP VAGY MINDÖRÖKKÉ MELKIZEDEK RENDJE SZERINT”

TARTALOM: Bevezetés; I. Papság az Ószövetségben; 1. Az ószövetségi papság tevékenysége; 2. Az ószövetségi papság eszménye; II. Melkizedek – 1. szövegegység (Ter 14,18-20); Melkizedek – 2. szövegegység (Zsolt 110); Melkizedek – 3. szövegegység (Zsid 5-7); Befejezés.

Bevezetés

A címben szereplő illetve idézet minden jelenlevő görög katolikus, vallását gyakorló ember számára ismerős, hiszen minden évben Illés próféta ünnepnapján, a Szent Liturgia prokimenjének szövegeként hangzik fel. A címben nem szerepel semmilyen bibliai helymegjelölés, ezért veszem a bátorságot, hogy liturgikus alapokról indulva a bibliai szövegek exegézisén keresztül újra ehhez a liturgikus felhasználáshoz térjek vissza. Az előadás a címbeli mondat két elemére – a pap fogalmára és Melkizedek nevére – épül. Ez utóbbi összesen három szöveg(egység) vizsgálatát igényli: Ter 14,18-20; Zsolt 110; illetve Zsid 5-7.

I. Papság az Ószövetségben

Az ószövetségi papság történetének rövid összefoglalásakor első lépésként világosan kell látni azt a különbséget, ami a pátriárkák korában fennállt: az Izrael környezetében lévő népektől eltérően (pl. Egyiptom és Mezopotámia) a pátriárkák esetén nem beszélhetünk sem papi funkciót betöltő királyról, sem papi kasztról. Ábrahám, Izsák és Jákob, mint félnomád családfők, nem kötődtek szentélyekhez sem, mindig ott építettek oltárt és mutattak be áldozatot, ahol éppen szükséges volt. Így azon sem csodálkozhatunk, hogy erre a korra vonatkozóan a Szentírásban megjelenő első papok külföldiek voltak, mint a fáraó papjai vagy Melkizedek.

Mózes korától kezdve Lévi törzsének kultikus szerepvállalása kerül előtérbe isteni kiválasztás és felszentelés nyomán. Ugyanakkor az

is megfigyelhető, hogy egy ideig párhuzamosan létezett egymás mellett a levita papság és a pátriárkák korára jellemző családi papság.

A monarchia idején a papság fejeként számon tartott király több papi funkciót is gyakorolt: áldozatot mutatott be, áldást adott a népre. A papság – mint szent kaszt – ebben az időben vált szervezett intézménnyé, melynek központja Jeruzsálem szentélye volt. Abjatár és Szádok az első két pap. Míg az előbbi Salamon távolította el, addig Szádok utódai egészen a II. századig irányították a templom papságát. Nem csak Jeruzsálemben, hanem több helyi szentélyben is megtalálhatóak voltak pogány származású papok. A Jozija király vezetésével lezajlott i. e. 621-es vallásreform egyik fontos eredménye a jeruzsálemi kultuszcentralizáció volt.¹ Megelőzve Ezekiel papok és leviták közötti különbségtételét, kizárólag Szádok leszármazottainak tartotta fenn a papi funkciót.

A monarchia i. e. 587-ben bekövetkezett megszűnésével megnőtt a király nélkül és ezáltal a legfőbb irányító nélkül maradt papság hatalma a nép fölött. Az i. e. V. századtól kezdve a próféták segítségével még tovább növekedett a papság hatalma. A papi hierarchia élén a főpap állt, aki Szádok fia és Áron utóda volt. Ezen kívül azonban még minden szentélynek volt egy vezető papja. Fennhatóságuk alatt álltak a papok, Áron fiai, illetve az alsóbbrendű papság, a leviták. Ezt követően már csak a főpap kinevezésében történt változás: III. Oniász utódait (i. e. 172-től) már idegen királyok jelölték ki. Ez egy idő után a farizeusok ellenállását és a qumráni papi szekta elszakadását váltotta ki. Heródes hatalomra jutásától kezdve a nagy papi családokból a politikai hatalom választotta és nevezte ki a főpapokat.²

1. Az ószövetségi papság tevékenysége

Két alapvető feladatkört különböztethetünk meg: egyrészt az istentiszteletet, másrészt az ige szolgálatát. Az istentisztelet szolgálata a templom felépülése előtt is magába foglalta a szövetség ládájának őrzését, a Jahve házához közeledő hívek fogadását, a liturgia vezetését, s legfőképpen az áldozat bemutatását, amelyet a pap ajánlott fel Istennek a hívők adományaként, így azokra ő hívta le az isteni áldást. A kiengesztelődés napján a főpap közvetítő szerepet töltött be Isten és a nép között,

¹ Vö. HAAG, H. (szerk.), *Bibliai lexikon*, Budapest 1989, 1412-1414.

² Vö. LÉON-DUFOUR, X. (szerk.), *Biblikus Teológiai Szótár*, Budapest 1986, 1063-1066.

könyörögve a nép összes bűnének bocsánatáért. Olykor a szentelés és a megtisztulás szertartása is a pap feladatai közé tartozott.

Az ige szolgálata Dávid idejéig jóslást is jelentett, ami az antik Izraelben az eföd, az urim és tummim segítségével történt.³ Az Isten szavának közvetítése Dávid uralmától már a Lélek által inspirált prófétákon keresztül jutott el a néphez. A papság ige-szolgálata a megszentelt hagyomány átadásában folytatódott, azaz az ünnepek liturgiája során a hit alapjait tartalmazó elbeszéléseket ismételték el, illetve a Tórát hirdették. A hétköznapi életben ez bírói feladatok végzésével és tanácsadással is társult. A papok gondoskodtak a Törvény megfogalmazásáról is. A judaizmus utolsó századaiban a papság elsősorban rituális feladatokat végzett, míg ezzel párhuzamosan látványosan megnövekedett a laikus írástudók tekintélye, akiknek a túlnyomó többsége az Újszövetségből is ismert farizeusok szektájához tartozott.⁴

2. Az ószövetségi papság eszménye

A papi küldetés követelményeit sokszor nem tudták teljesíteni a papok, ezért a próféták kritikus hangja sem hiányzott.⁵ Nyíltan beszéltek a felmerülő hiányosságokról: a kánaáni szokások átvételét, a jeruzsálemi szinkretizmust, a Tóra megsértését, a prófétákkal való szembeszegülést kritizálták. A papok egyéni bűneit is számon tartó kritika sem hiányzott, így szemükre vetették az érdekkeresésüket és a buzgóság hiányát. Ebben a prófétai kritikában semmiféleképpen sem szabad kizárólag a papok és próféták szembenállását látni, hiszen Ezekiel és Jeremiás egyben papok is voltak, s éppen kritikájukkal igyekeztek megreformálni a papságot.

A papi eszmény jelenléte az ószövetség idején épp az említett prófétai kritikákból látszik, hiszen ez utóbbiakat éppen a papi eszmény ihlette. A tiszta kultusz illetve a Tórához való hűség azért volt az ószövetségi papok kötelessége, mert az Isten szolgálatát végezték. A tapasztalat azt mutatta, hogy a pap, mint ember, nem volt képes önmagától a tisztaságra és a szentségre, ezért a prófétai könyvek alapján állíthatjuk, hogy az Istentől várták a tökéletes papság megvalósítását az ítélet nap-

³ Vö. FREEDMAN, D. N. (szerk.), *The Anchor Bible Dictionary Volume 4 K-N*, New York 1992, 297-310.

⁴ Vö. LÉON-DUFOUR, *Biblikus Teológiai Szótár* (2. lábj.), 1066-1067.

⁵ Vö. SOGGIN, J. A., *Bevezetés az Ószövetségbe. A kezdetektől a kánon lezárásáig. Függelékek a Kr. e. 1. évezred első feléből származó palesztinai feliratokról és a babiloni fogság utáni első évszázadok kéziratok leleteiről*, Budapest 1999, 242-245.

ján. A Dávidtól származó Messiás oldalán várták a hű papot, amiről egyes qumráni iratok és a Pátriárkák Testamentuma című apokrif is tanúskodik.

Az ószövetségi papokról végezetül azt mondhatjuk, hogy szigorúan vallásos volt a küldetésük, melyet intézményes keretek között végeztek a szentélyhez és annak szokásaihoz kötődően, így pl. kijelölésük is örökléssel történt. A szent hagyomány révén ők biztosították a vallásos élet folytonosságát.⁶

II. Melkizedek – 1. szövegegység (Ter 14,18-20)

A kánoni sorrendet figyelembe véve ebben a szakaszban találkozhatunk először a Szentírásban a címbeli Melkizedekkel. A szövegek környezetét figyelembe véve azt biztosan állíthatjuk, hogy egy beékeltszövegrészről van szó, amely Ábrám Szodoma királyával való találkozását előzi és szakítja meg. Lót kiszabadításának története után közös motívum, hogy mind Szodoma királya, mind Melkizedek Ábrám elé ment. Melkizedek nevének jelentését eltérő módon értelmezik a kutatók: a héber malki-cedek „az igazság(osság) királya”-t,⁷ vagy „az én királyom Cedek”-et is jelenthet. Ebben a három versben összesen hat dolgot tudunk meg Ábrámmal és Melkizedekkel kapcsolatban: 1. Melkizedek Szálem királya volt, amit általában Jeruzsálemmel, azaz azzal a várossal azonosít a kutatók túlnyomó többsége, amely Dávid koráig jebuzita kézen volt.⁸ A vers 2. közlése: kenyeret és bort hozott Ábrámnak; ez egy olyan állítás, melyben a profán és a szent elemek találkoznak. Az itt említett kenyér és bor a keresztény értelmezésben Jézus utolsó vacsorájának előképévé vált. A kenyér és a bor feltehetően a salemi El-Eljon szentélyhez köthető. A 18. vers 3. állítása az, hogy Melkizedek a fölséges Isten papja volt. A Zsid 7 szövegében a *kohen el eljon* görög fordítását találjuk, ami Westermann szerint a legrégebbi és a legismertebb szemita istennév. Az *eljon* szóval másutt is – főleg a zsoltárokból – találkozhatunk az Ószövetségben, ami Isten egy tulajdonságát fejezi ki: „magasságbeli” jelentéssel. A 4. adat Melkizedekről az, hogy megáldotta

⁶ Vö. LÉON-DUFOUR, *Biblikus Teológiai Szótár* (2. lábj.), 1067-1069.

⁷ Vö. Ezen véleményt fenntartók a maqqef jel használata miatt gondolnak arra, hogy nem személynév, hanem egy tulajdonság jelölését segíti a maqqef.

⁸ Vö. *Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata I. kötet. Általános tájékoztató a Szentírásról. Az Ószövetség könyveinek magyarázata Genézis – Jób könyve*, Budapest 1995, 153.

Ábrahámot. A Ter 14-ben Ábrámnak egyszerre van királyi és papi funkciója: utóbbi az áldás-adás során mutatja meg jelentőségét. A szövegkörnyezetben szereplő Szodoma királya viszont csak politikai szereppel bír. Az 5. állítás az, hogy az áldás szavai hangzanak el Melkizedektől a fölséges Isten felé. A rabbinikus magyarázat szerint Melkizedek Ábrahám megáldásával átadta neki a főpapi hatalmat, ami azért történt meg, mert helytelen sorrendet alkalmazott: tévesen először Ábrámot, azaz az embert, a teremtményt, s csak utána az Istent, a teremtetőt részesítette az áldás szavaiban. Az utolsó, hatodik állítás ebben a részben az, hogy „Erre ő tizedet adott mindenből”. Mivel ebben a mondatban nincs kifejezett alanyváltás, többen ellentétes módon értelmezik a tized adójának személyét. Nyugodtan elfogadhatjuk azt a véleményt, hogy ennek a tized adományozásnak Ábrám részéről az volt a szerepe, hogy megalapozza és megmagyarázza a későbbi levita törvény tized fizetésének kötelezettségét. Akkor is megtehetjük ezt, ha csak egyszeri alkalomról volt szó, ami egyedülálló a Szentírásban, hiszen a tized adása időnként megismétlődő adományt jelent.

Melkizedek – 2. szövegegység (Zsolt 110)

A 110. (109.) zsoltár a leghíresebb, leginkább tanulmányozott, s egyben a „legkeresztényebb” zsoltár is egyben. A Vulgata *Dixit Dominus* zsoltára az udvari nyelvezetet is magáénak tudva nem más, mint egy trónra lépési zsoltár. Nagyon ősi és részleteiben nem ismert szertartásnak a nyomait fedezhetjük fel ebben a zsoltárban, amelynek szövegét nagyon sokan sokféleképpen próbálták saját maguk számára érthetővé tenni. A zsoltár a 4. vers kivételével egy királyról, míg az említett vers egy papról szól. A Dávidnak tulajdonított zsoltár történelmi háttere az lehetett, hogy az északi és déli országrészben is uralkodónak választott Dávid a két rész közötti vonalban szerezte meg magának a semleges jebuzita Jeruzsálemet, amelyben hatalomra lépése után nem változtatott meg mindent saját hagyományának megfelelően. Így szolgált Jeruzsálemben Abjatár főpap mellett Szádok is, akinek a neve nagyon közeli kapcsolatot mutat mind Melkizedek, mind Adonicedek névvel. A 4. versnek, azaz a „Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint” zsoltárversnek az értelme az, hogy a Mózes és Áron, valamint Ezdrás és Nehemiás személyében megvalósult politikai és kultikus rész elkülönítését Dávid Jeruzsálem elfoglalása után meg akarta szüntetni. Ő maga akart a helyi papok fölé kerekedni azzal, hogy egy személyben egyesítet-

te a politikai és vallási hatalmat abban a formában, hogy Szádok jebuzita főpapot a helyi béke megőrzése végett meghagyta tisztségében. Később csak a Makkabeusok idejében, Jonatán és Simon személyében ismétlődött ez meg az izraelita történelem során.⁹

Melkizedek – 3. szövegegység (Zsid 5-7)

A Zsidókhöz írt levél egészének célja, hogy az őszövétségi papsággal szemben előtérbe állítsa a keresztény kultuszt. Ehhez – Vanhoye véleménye szerint – egy inklúziókra és fordulatokat bejelentő szavakra épülő középpontosan szimmetrikus szerkezetet használt a levél szerzője, melyben a tanító és buzdító részek felváltva követik egymást. A középpontban Jézus mint tökéletes főpap áll, aki Melkizedek rendje szerinti pap és az örök üdvösség szerzője. Bár Melkizedek neve már az 5. és 6. fejezetben is felbukkan, sőt a címbe idézet is szerepel a Zsid 5,6-ban, a levél központi részét (7,1-10,18) megnyitó 7. fejezet néhány versét tekintjük át vázlatosan. Ez a fejezet két részre osztható: az első 10 versben mutatja be a szent szerző azt, hogy Melkizedek papsága felülmúlja a levita papságot. A 7. fejezet többi versében pedig azt igazolja, hogy Jézus Melkizedek rendje szerinti pap.

Az első 10 versen belül az első három alkotja a bevezetést, ami egyben a téma bejelentése és felvezetése. Összesen 12 kijelentés hangzik el Melkizedekkel kapcsolatban, amelyek jórészt megegyeznek a Ter 14. fejezetében leírtakkal, azzal az érdekesnek mondható különbséggel, hogy itt nem szerepel a kenyér és a bor. Az áldás és a tized adás azonban nem hiányzik innen sem. Melkizedek nevének magyarázata alkotja a 2. témakört a bevezetésen belül, amely már a béke királyának is értelmezi azt, nem csak az igazságosság királyának. Ezután egy fosztóképzős (apa nélkül, anya nélkül, nemzetségtábla nélkül), alliterációs, himnusz jellegű bemutatás következik, amire nagyon sokat alapoz a Zsidókhöz írt levél szerzője. A 4. egység Melkizedek Isten Fiával való összehasonlításáról szól. Az „Isten fia” himnusi kifejezésként értve növeli az alliterációs sort a „hasonló” (*afómoiómenos*) révén. Ellenben, Krisztusra vonatkoztatva a következő egységgel teremt kapcsolatot. Ebben a versben az összehasonlítás kulcsa nem Melkizedek, hanem az „Isten Fia”, ami logikátlanak tűnik a zsidó hagyomány szerint. Ez azonban azt jelenti, hogy

⁹ Vö. RAVASI, G., *Il libro dei Salmi. Commento e attualizzazione, Volume III* (101-150), Bologna 1985, 255-299.

Krisztus ontológiailag is megelőzi Melkizedeket. Az 5., egyben utolsó egység a szerző által felállított egyetlen azonosítást tartalmazza Krisztus és Melkizedek között. A *menei* (marad) igével társított, nem szokványos görög „szünet nélkül” kifejezés eszkatológikus jelleggel bír.

A Zsid 7,4-10 egysége a tizedre és az áldásra koncentrálva mutatja be Melkizedek felsőbbrendűségét a levitákkal szemben, akik Ábrahám leszármazottai (vö. 9-10 vv.).

A 11-28. versek Jézust Melkizedek rendje szerinti főpapak mutatják be, méghozzá úgy, hogy kiemelik a törvény által létesített papság alsóbbrendűségét, és ezáltal egy tökéletes főpap szükségességét, amelyhez az Isten esküje is társul. A 7. fejezet utolsó hat versében Jézus tökéletes főpapként jelenik meg, akinek örökkévaló papsága örök létéből fakad, s ily módon mindig közben tud járni a népért. A Zsidókhoz írt levélben belül ebben az egységben, a 17. versben szerepel másodszor és utoljára a címbeli zsoltáridézet, amely Krisztusra vonatkoztatva közli örökké tartó papi és királyi mivoltát. Az ó- és újszövetségi görög szövegek összehasonlításából látszik, hogy a létigén kívül szöveg-szinten mindenben megegyeznek.¹⁰

Befejezés

Miért fordulhat elő tehát az, hogy Illés próféta ünnepén a liturgia prokimenje: „Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint”? Ahogy a Ter 14-ben bemutatott Melkizedek alakjának 110. zsoltárbeli oraculum a Zsidókhoz írt levélben krisztológiai értelmet nyert, úgy Illés próféta – aki az ünnepi tropár szerint „Krisztus második előhírnöke” – ünnepén mintegy a próféta szájából hangzik fel az isteni oraculum krisztológiai értelemben: „Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint”.

¹⁰ Vö. SZELES, T., „Melkizedek és Krisztus – Az ószövetségi főpap szerepe a Zsidókhoz írt levélben (7,1-3)”, in Tempfli, I. – Vencser L. (szerk.), *Új ég és új föld. Emlékkönyv Jäger Péter 65. születésnapjára*, Budapest 2004, 217-227.

SOLTÉSZ JÁNOS

A PAPI IDENTITÁS LITURGIKUS-ERKÖLCSI VONATKOZÁSAI

TARTALOM: Bevezetés; 1. Alapvetések a papságról; 1.1. A Katekizmus megállapításai; 1.2. A papság és a papi szolgálat ikon-jellege; 1.3. A pap kiemelt tevékenysége; 2. A pap önvizsgálatának szükségessége; 2.1. A krisztusi mérce; 2.2. A pap és az emberi gyöngeségek realitása; 2.3. Motivációk az önvizsgálathoz; 2.3.1. A Keleti Kódex szempontjai; 2.3.2. Az Isteni Liturgia szempontjai; 2.3.3. Aranyszájú Szent János néhány tanítása; 2.3.4. A mai világ szempontjai; 3. Mi lehet a pap válasza? 3.1. Megújulás a megtérés lelkületében; 3.2. Ihletettség a vallásos cselekedetekben; 3.3. Buzgóság; 3.4. Tanúságtétel; 3.5. Készenlét és felkészültség a gyóntatásra; 3.6. Papi alázat; Összegzés.

Bevezetés

XVI. Benedek pápa 2009. június 19-ével kezdődően meghirdette a Papság Évét. Mottója: *Krisztus hűsége, a papok hűsége*. Nem burkolt, hanem nyilvánvaló célja ennek az időszaknak minden olyan lehetőség megszervezése és kihasználása, mely elősegíti a papok önvizsgálatát, valamint lelki és erkölcsi tökéletességre törekvésük megújítását, megerősítését. Miért van erre szükség? Elsősorban nem azért, mert a működő papság nem kapott volna megfelelő képzést, vagy egyszerűen szaladna az egyház a világ után, s mondvacsinált képzésekkel – mivel manapság minden szakmában divat – akarná traktálni amúgy is túlterhelt papjait, hanem mert a modern társadalom kihívásai messzemenően megsokasodtak. Emellett a szekularizáció növekedésével az individualista, szélsőségesen liberális és vulgármaterialista felfogás oly mértékben elterjedt, hogy ezzel szemben csak a lehető leghitelesebb keresztyényi és papi életpélda állhat meg eredményesen és hatást gyakorolva. E kihívás betöltéséhez hatványozottan szükség van a „jó pap holtig tanul” – mondhatnánk: „élethosszig tartó tanulás” – elvének maximális érvényesítésére, mert enélkül szinte esély sincs a feladat betöltéséhez. S itt közel sem csak a „tudás” növelésére van szükség, hanem főként a lelki tartalékok megnövelésére, mélységesen vallásos papi lelkület kiépítésére, s ez nem

nélkülözi a tökéletességre törekvés hiteles erkölcsi tartalmának állandó növelését.

1. Alapvetések a papságról

1.1. A Katekizmus megállapításai

A Katolikus Egyház Katekizmusa a következőképp határozza meg az egyházi rend szentségét:

„Az a szentség, aminek köszönhetően a Krisztustól apostolaira bízott küldetés gyakorlása folytatódik az egyházban az idők végezetéig. Három fokozatot tartalmaz: püspök, áldozópap, diakónus.”¹

Az egyházi rend szentségébe való bevezetés a fölszentelés keretében történik. Ez a szentségi cselekmény lényegesen többet jelent tartalmilag, mint a kiválasztás, küldetés, fölhatalmazás. A „szent hatalom” gyakorlására képesíti az embert, melyet senki mástól nem kaphat, csak a Szentlélektől az Egyházon keresztül. A fölszentelés csak Krisztus által történő kiválasztás eredményeként valósulhat meg.

A papok Krisztus szolgálói. Feladatuk, hogy minden népet egybegyűjtsenek Isten országába, s ezt hármassal tevékenységgel valósítják meg. 1. Hirdetik az evangélium örömhírét, mint az „örök életet adó tanítást”,² tehát tanítói feladatot látnak el. 2. Testületet alkotnak, mely a helyi egyház és az összegyűjtött egységének közösségi szervezetét jelenti, vagyis pásztori feladatot látnak el. 3. Vezetik az eukharisztia áldozatának bemutatását, kiszolgáltatják a szentségeket, hogy Krisztusban megcsinálják a közösségeket és az egyéneket.³

Papság már az Ószövetségben is volt, s annak minden előképe Jézus Krisztusban teljesedett be, aki „az egyetlen közvetítő Isten és ember között”.⁴ A régi törvény papja Krisztus előképe volt, az új törvény papja pedig Krisztus Jézus személyében cselekszik. A fölszentelt papság szolgálatában maga Krisztus van jelen, mint az igazság tanítója, a Misztikus Test Feje, nyájának Pásztora.⁵

¹ A Katolikus Egyház Katekizmusa (a továbbiakban: KEK), Budapest 1994, 1536.

² Jn 6,68

³ NEMESHEGYI, P., *Isten népének szolgálói* (Teológiai Kiskönyvtár: TTK), III/9, Róma 1980, 79.

⁴ 1Tim 2,5

⁵ KEK, 1548.

1.2. A papság és a papi szolgálat ikon-jellege

Az ember Isten képmása. Ez a kitüntető ajándék minden ember kiválóságát és a teremtésben elfoglalt helyét is megalapozza. Nincs ez másként a pap esetében sem, hisz ő is a hús-vér emberek közül való. Az egyházi rend szentségében nyert fölszentelésével ez az ikonszerep kitágul, s különösképpen megmutatkozik az istentiszteletek bemutatása során. Nincs itt szó külső formában megmutatkozó változásról, inkább arról, hogy a szentség magasabb fokra, minőségileg más síkra emeli a meglévő emberi ikon-jelleget. Ez az az ontológiai dimenzió, melytől sohasem lehet eltekinteni a pap lényegi mivoltának elemzésénél. Lényeges tehát, hogy a papnak nemcsak emberi, hanem sajátos papi minősége is van. A szentségek kiszolgáltatására különleges kegyelemben részesül, mely alapot ad arra, hogy egyéb adottságaira épülve a kegyelem síkján a legkrisztusibb módon tudjon cselekedni azáltal, hogy a kegyelem révén igen közel kerül az ősképhez, Jézus Krisztushoz. Keleti teológusok szerint a pap nem pusztán Krisztus „képviselője”, vagy „helyettese” amikor szent cselekményt mutat be, hanem maga Krisztus, és a közösség maga az Ő teste. Természetesen ez nem a teljes azonosság állítása, viszont az ontologikus szellemi síkon megvalósuló misztikus közelség kifejezése: „a pap Krisztus Főpap ikon-képe”.⁶

Az elmondottak alapján megalapozottnak érezhetjük a papi szolgálat ikon-jellegéről is beszélni. A pap minden cselekedete és mozgulata, melyet az oltárnál és a templomban tesz, megjeleníti Krisztus földi cselekvését, vagyis ikon-képei azoknak. Jó példa erre a Szent Liturgia bemeneteinek cselekedete: a Kisbemenet a mi Istenünk földre jövetelét és földi működését jelenti, míg a Nagybemenet az Úr Jézus Jeruzsálembé történő bevonulását ábrázolja, amint sorsát vállalva önkéntes szenvedésre és halálra vonul be. A pap mozgulatai nemcsak felidéznek, szimbolizálják vagy utánozzák krisztus tetteit, hanem épp az ikon-jelleg erejénél fogva olyan jelentőségűvé válnak, mintha „maga az Üdvözítő hajtotta volna végre azokat”.⁷

⁶ VALERIJ, L., *Az óorosz kultúra ikonarcúsága*, Szeged 1993, 71.

⁷ *Op. ult. cit.*, 71.

1.3. A pap kiemelt tevékenysége

Az ószövetségi papság feladatul azt kapta, hogy hirdesse az Isten ígétét, valamint az imádság és az áldozatok segítségével, az Istennel való kapcsolatot gondoza. Az áldozatbemutatás, nem véletlenül volt a papság kiemelten fontos tevékenysége, mert elégtelen volta miatt állandó megújításra volt szükség.⁸ A papoknak emellett más tevékenységei is voltak, mint az egyéni és közösségi imák végzése, a szent szövegeket tartalmazó könyvek felolvasása, áldások adása épületekre, tárgyakra, örökölt és megváltoztathatatlan szimbolikus cselekmények megőrzése, majd átadása a következő nemzedéknek, végül kultikus helyek gondozása és őrzése. Kiemelt tevékenység az áldozatok bemutatása, s valójában ez megmaradt az Újszövetségben is, bár tisztában voltak azzal, hogy sokkal másabb az újszövetségi papság és az „új áldozat”, mint az ószövetségi. Az újszövetségi „hiereusz”, latinul „sacerdos” elnevezése a papnak, bár csak a II-III. században terjedt el általánosan, de épp ezt a feladatát, az áldozat-bemutató, „áldozár” tevékenységét emeli ki.⁹ Hogy az Eukarisztia végzője áldozat-bemutató? Természetes, hisz az Krisztus áldozatának megjelenítése.¹⁰ Több, mint emlékezés, megismétlés sokkal inkább megjelenítés, a pap által Krisztus viszi végbe. Ezért mondja Ciprián, hogy a pap Krisztus képviselőjeként működik, Theodorosz szerint az égi főpap Krisztus „képmása”, Aranyszájú János pedig felejtethetlen sorokban fogalmazza meg, hogy a pap „nyelvét és kezét kölcsönzi” Istennek, aki maga szenteli meg híveit. Azt is kiemeli, hogy nem a pap saját ereje, hanem az ajkán felcsendülő Krisztus szava lényegíti át a kenyeret Krisztus testévé és törli el az emberek bűneit.¹¹

⁸ KEK, 1540.

⁹ NEMESHEGYI, *op. cit.* (3. láb.), 49.

¹⁰ Kezdetben nem ezt a nevet alkalmazták az újszövetségi papra a kereszténység szent iratai, mert valószínűen a pogány papságtól meg akarták különböztetni őket. Ugyanis a pogány papok áldozatai teljesen idegenek voltak a keresztények számára, ezért a közösséghez való rendeltség lett annak elsődleges jellemzője. Vö. KRÁNITZ, M. – SZOPKÓ, M., *Teológiai Kulcsfogalmak Szótára*, Budapest 2001, 138-139.; VORGRIMLER, H., *Új Teológiai Szótár*, Budapest 2006, 498-499.

¹¹ NEMESHEGYI, *op. cit.* (3. láb.), 50.

2. A pap önvizsgálatának szükségessége

Krisztus és papjának személyére ez a szoros ikon-képmás kapcsolat igen nagy felelősséget és kötelezettséget is ró, mely elől nem lehetséges elmenekülni, kitérni, olykor szükséges kicsit részletezni. A Papság Éve ezt a szempontot is tartalmazza, amit most különösen is figyelembe veszünk a liturgikus és az erkölcsi szempontokra való tekintettel.

2.1. A krisztusi mérce

A pap a szent hatalom gyakorlása közben állandóan hozzá kell, hogy mérje magát a Krisztusi modellhez: Krisztus ugyanis utolsó lett, mindenki szolgálja.¹² „Az Úr világosan megmondta, hogy a nyájára fordított gondoskodás az iránta érzett szeretet bizonyítéka”.¹³ A papi tisztesség nagysága előtt a szent egyháztanítók sürgetést éreztek mély megtérésre, hogy egész életük megfeleljen Krisztusnak, aki szentsége szolgáltatásra meghívta őket. Nazianzi Szent Gergely fiatal papként így kiáltott fel: „Az ember mielőtt másokat megtisztítana, tisztuljon meg maga; legyen tanult, hogy tanítani tudjon; legyen fény, hogy világítson; közelítse meg Istent, hogy másokat is hozzá közelíthessen; szentelődjön meg, hogy megszenteljen; kézenfogva vezessen másokat, és bölcsen adjon tanácsokat. Tudom, kinek vagyunk szolgálói, milyen szintre jutottunk és milyen az, aki felé tartunk. Ismerem Isten magasságát és az ember gyöngeségét, de erejét is. Ki tehát a pap? Ő az igazság védelmezője, az angyalok között a helye, az arkangyalokkal dicsőítést zeng, az égi oltárra eljuttatja az áldozatokat, krisztus papságában osztozik, újraformálja a teremtményt, benne helyreállítja Isten képmását, a fenti világ számára azt újrateremti, hogy azt mondjuk, ami a legnagyobb, ő megistenül és megistenít.”¹⁴

Az ars-i plébános Vianney Szent János pedig – akinek alakja, életpéldája adta az indítást (halálának 150. évfordulója kapcsán) a Papság Évének meghirdetésére, így nyilatkozott: „A pap az, aki a földön

¹² 1Pét 5,3

¹³ ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOS, *A papi méltóságról*, Szeged 1928, 39.

¹⁴ KEK, 1589. A 460. pontra történik még itt visszautalás, ahol az „átistenülés” fogalmához idézik SZENT ATHANÁZ, *De incarnatione*, PG 25, 192B és AQUINOI SZENT TAMÁS, *Opusculum*, 57 in festo Corp. Chr. 1. megfogalmazását.

folytatja a megváltás művét... Ha jól megértenék, hogy mit jelent a pap a földön, nem rémüldöznenek tőle, hanem szeretnék”.¹⁵

2.2. A pap és az emberi gyöngeségek realitása

Krisztus sajátos jelenlétét fölszentelt szolgájában nem úgy kell érteni, mintha az mentességet biztosítana számára minden gyarlóság, uralkodási vágy, tévedés és bűn ellen. A Szentlélek jelenléte nem nyújt minden cselekedet esetében egyforma biztosítékot, mert a Szentlélek, a kegyelem nem veszi el, hanem épít az emberi szabadságra, s csak a szentségek esetében adott ez a biztosíték, melynek következtében a pap bűne sem állíthat akadályt a kegyelem útjába, melynek közvetítője mások felé. Viszont létezik számtalan másféle cselekedet, melyekben megnyilvánulhatnak a szolga gyöngeségei, s esetleg nem az evangélium iránti hűségről tanúskodnak, amiből eredően az egyház gyümölcshozó tevékenységének árthatnak.¹⁶ A hiányokkal és gyöngeségekkel szembe kell nézni, megkeresni a jogos és hatásos motivációs szempontokat, melyek a papi egyéniség tökéletesedéséhez és az egyház nagyobb lelki gazdagságának növeléséhez vezetnek.

2.3. Motivációk az önvizsgálathoz

2.3.1. A Keleti Kódex szempontjai

Érdemes feleleveníteni, megújítani, tudatossá tenni azokat a szempontokat, melyek nyomvonalán tovább kell haladni. A Kódex alapján a szemináriumi háttérből indulhatunk ki. A szent szolgálatokra készülöket úgy kell nevelni, hogy „Isten igéjéből és a szentségekből napról napra merítsenek erőt” munkájukhoz- mondja a 346. kánon tanítása, s ezt a továbbiakban kifejti: „Állandóan vegyenek részt az Isteni Liturgián”, hogy az legyen „életük forrása és csúcsa, miként az egész keresztény életnek”(2. pont). „Tanulják meg kitartóan végezni az istentiszteleteket saját rítusuk szerint, és abból táplálják lelki életüket”(3. pont). „A lelki vezetést nagyra becsülve tanulják meg lelkiismeretük helyes vizsgálatát, és gyakran vegyék fel a bűnbánat szentségét”(4.

¹⁵ Ugyanazon a helyen (KEK 1589) VIANNEY SZENT JÁNOS-tól vett gondolatok is szerepelnek, akinek halála 150. évfordulójára tekintettel hirdette meg XVI. Benedek pápa a Papság Évét 2009. június 19-én.

¹⁶ KEK, 1550.

pont). A többi lényeges morális szempontot tömören összefoglalja a 8. pont: „Segítsék őket a többi erények gyakorlásában is, amelyek nagy jelentőségük hivatásukban, ilyen a *lelkek megkülönböztetése*, a *tiszta-ság*, a *lelki erősség*; azokat az erényeket is becsüljék és sajátítsák el, amelyeket az emberek nagyra értékelnek, és Krisztus szolgáját ajánlják, ilyen az *őszinte* lelkület és az állandó törekvés az *igazságosságra*, a *szegénység* szelleme, az *ígéretkezhő hűség*, az *udvarias magatartás*, a társalgásban a szeretettel párosuló *szerénység*”. S a 351. kánon még egy fontos megjegyzést tesz: „Az Egyház *állandó tanítóhivatalát és irányítását mindenben alázatosan kövessék*”.¹⁷

2.3.2. Az Isteni Liturgia szempontjai

Amennyiben az életünk és a Liturgia összefonódik, márpedig a keleti egyházakban ez tény, annyiban a pap számára különösen erős motiváció ered a liturgikus imádságokból. Most az *Aranyszájú-liturgiából* kiemelünk néhány sort:

– A Háromszorszent előtti csendes ima mondja: „Bocsásd meg minden szándékosan vagy akaratlanul elkövetett vétkeinket..., s add, hogy életünk minden napján *szentségben* szolgáljunk néked...”.¹⁸ Az életszentségre történő felszólítás rejtőzik ebben, mely a „szent” Isten invokációja és kegyelme nélkül meg nem valósítható, de mindig közelitendő örök feladat.

– Az evangélium felolvasása előtti ima: „Oltsd belénk a te boldogító *parancsolataid* félelmét, hogy minden testi kívánságot legyőzván, lelki életet éljünk, mindent tetszésed szerint gondolva és cselekedve”.¹⁹ Az isteni törvények figyelembe vétele, az Ő tetszése keresése alázatos engedelmességben a feladat.

– A Kerub-ének alatti ima fogalmazza: „*Tisztítsd meg* lelkemet és szívemet *a rossz lelkiismerettől*”.²⁰ A pap számára az egyik legfontosabb kérdés a jó lelkiismeret, a megkülönböztető lelkiismeret,²¹ az

¹⁷ HOLLÓS, J., *Jegyzetek a Keleti Egyházak Törvénykönyvéhez, I.*, (Magánkiadás) Téglás 2003, 118-121.

¹⁸ A Görög Szertartású Katolikus Egyház Szent és Isteni Liturgiája (továbbiakban: *Liturgikon*), Nyíregyháza 1920, 117.

¹⁹ *Liturgikon*, 119.

²⁰ *Liturgikon*, 120.

²¹ Vö. SOLTÉSZ, J., „A lelkiismeret szerepe”, in *A Gyónás szentsége* (Erkölcsoteológiai munkák I.), Nyíregyháza 2006, 45-49. A lelkiismeret a pap szempontjából különös felelősséggel bíró „papi lelkiismeret” kialakítását is jelenti, mely figyelembe kell, hogy

őszinte, alakoskodást elutasító lelkiismeret, a kellő tudással felvértezett lelkiismeret, az Istenre figyelő lelkiismeret.

– Zseniális gondolat hálát adni a Szentlélek minden *jótételé-nyéért*, „melyekről tudunk, s amelyekről nem tudunk”.²² Az isteni gondviselés irányunkban megmutatkozó szeretetét és bölcsességét nem képes átfogni az emberi logika, de igazi megnyugvás hittel rábízni magunkat.

A *Bazil-liturgia* is bővelkedik mértékadó szempontokban:

– Az élőkről történt megemlékezés utáni imában mondjuk: „Ne tiltsd el *bűneim miatt* Szentlelked kegyelmét ezen előtted fekvő ajándékoktól”.²³ Isten tudja mikor szorulunk rá Isten hiányainkat kipótló ajándékára, bizonyára sokkal többször, mint gondolnánk...

– A mindenszentek ekténiája közbeni csendes ima mondja: „Hogy lelkiismeretünk tiszta bizonyosságában részesülvén megszentelésekben..., azokat *méltóan vevén* magunkhoz, az élő Krisztust őrizzük szívünkben lakóul, s a Szentlélek templomaivá legyünk. Igen, Istenünk, senki ne vétkezzék közülünk ezen félelmetes és mennyei szentségek ellen (1Kor 11,27), sem testi s lelki beteggé ne legyen azok méltatlan vétele miatt.”²⁴

– Az amboni ima előtti csendes ima mondja: „Krisztusod szent testének és vérének közöltetése ébresszen bennünk *megszégyeníthetelen hitet és tettetés nélküli szeretetet*, a bölcsesség teljességére, lelkünk és testünk gyógyulására, minden rossznak elűzésére, parancsaid teljesítésére és majdan Krisztusod rettentő ítélszéke előtt kedvesen fogadott *védelemre*”.²⁵ Lenyűgöző világosság, istenfélelem és istenszeretet nyilvánul meg e két imában, a nagy szentekre jellemző transzcendentális látással. Imáink által a legfontosabbat kérjük, a legfontosabbat reméljük.

2.3.3. Aranyszájú Szent János néhány tanítása

Aranyszájú Szent Jánosnak „A Papi méltóságról” írt könyvében szinte minden lényeges szempont előkerül, nagy részük kortól függetlenül megfontolandó.

vegye a morális szisztémák iránti érzékenységen alapuló döntés meghozatalát adott lelki beszélgetés, gyónás esetén. Ez a „rossz lelkiismeret” elkerülésének egyik lényeges összetevője.

²² *Liturgikon*, 133.

²³ *Liturgikon*, 259.

²⁴ *Liturgikon*, 262.

²⁵ *Liturgikon*, 270.

– „A tanítói munkásságnak az a legnagyobb tökéletessége, ha a híveket cselekedeteikkel és szavukkal egyaránt vezetik a boldog életre...”²⁶

– Jól fel kell készülni a prédikációra: „Amikor ugyanis felmegy a szószékre és beszédje kezdetben olyan, hogy a könnyelműeket magukba szállásra serkenthetné, de ha azután megzavarodik és elakad, vagy mondanivaló hiányában szégyent vall, előbbi szavainak jó gyümölcse is szertefoszlik”²⁷

– „A pap lelkének a Nap sugarainál is tisztábbnak kell lennie, hogy a Szentlélek soha magára ne hagyja”,²⁸ „emellett sokkal több kísértésnek is ki van téve, melyek beszennyezhetik, hacsak éberséggel és lankadatlan fáradtsággal lelkét számukra hozzáférhetetlenné nem teszi”²⁹

– „Gondold meg csak, milyeneknek kell lenniök a szent cselekményt végző kezeknek, milyennek a fölséges szavakat kimondó nyelvnek, s annak a léleknek, mely ily nagy lelki hatalom hordozója”³⁰

– „Akit erre a felséges szolgálatra rendeltek... nagyon okosnak, sok dologban jártasnak is kell lennie, ismernie kell az élet minden kérdését...”³¹

– „Aki beáll a népek tömegébe és ott, bár annyi bünt kénytelen látni, mégis szilárd és erős marad..., az ilyent méltán illeti elismerés és csodálat”,³² mert a papnak „ingadozás nélkül meg kell tudnia őrizni tisztaságát, lelki nyugalmit, életszentségét, az önmegtagadást és a józan-ságot”³³

2.3.4. A mai világ szempontjai

Kétségtelen, hogy a mai modern világban nem könnyű papnak lenni. Különféle és nagy várakozások nyilvánulnak meg a pap felé. Mindenki mást vár tőle, leginkább, hogy mindenhez értsen, egyszerre legyen jóbarát és erélyes vezéregyhénység, a hagyományok őrzője és az újvilág hírnöke, gyakorlati tanácsadó és imádságba merülő szent. A rohanó

²⁶ *A Papi méltóságról* (13. láb.), 119.

²⁷ *A Papi méltóságról* (13. láb.), 123.

²⁸ *A Papi méltóságról* (13. láb.), 134.

²⁹ *A Papi méltóságról* (13. láb.), 136.

³⁰ *A Papi méltóságról* (13. láb.), 139.

³¹ *A Papi méltóságról* (13. láb.), 140.

³² *A Papi méltóságról* (13. láb.), 148.

³³ *A Papi méltóságról* (13. láb.), 146.

világban relatívvá váltak az értékek, az általános műveltség színvonala ugyanakkor emelkedett, a tudományok rengeteget fejlődtek, egyszerűen valóban ilyen és hasonló nehézségek léteznek. Tagadni ezeket nem kell, nem is lehet, de épp ezért van szükség ma is papokra, jó papokra.

Igaz, hogy sok új teológiai, erkölcsi kérdés merül föl, nem tudjuk minden esetben a megoldást, de a keresztény hit igazságai változatlanul ragyognak az evangélium egyszerű és nagyszerű fényében.³⁴

Igaz, hogy a mai világban rengeteg a kísértés, de a jelen körülmények között is a tiszta szeretetből és a buzgó imádságból ezt fölülműlő öröm fakad.

Igaz, hogy a pap közéleti szerepe megváltozott, de épp ezért tud igazi evangéliumi életet élni, krisztusi bátorsággal, segítségével.

Igaz, hogy a mai világ nem a múltba, hanem kizárólag a jövőbe akar tekinteni, de a pap nem egy elmúlt múltnak a képviselője, hanem olyané, amely minden korban jelenné válik, és az egyetlen és végleges krisztusi jövőt nyitja meg az emberek számára: „Jézus Krisztus ugyanaz tegnap, ma és mindörökké”.³⁵

Igaz, hogy a mai ember idegenkedik szertartásoktól, de ha azok nem üres formalitások, hanem hiteles, szép és emelkedett lelki élmények közvetítői, újra felfedezhetők és vonzók számára, mely nagyban a pap lelkiségétől, Krisztusnak való odaadottságától függ.

Kihívások ezek, melyeknek meg lehet és kell felelni a kegyelem segítségével.

3. Mi lehet a pap válasza?

3.1. Megújulás a megtérés lelkületében

A papnak Krisztushoz fűződő speciális kapcsolatában erre különösképp igénye és lehetősége kell, hogy legyen. Olykor kikerülhetetlen szituációkban megnyilvánuló gyengeségei a belső tisztulás vágyát erősíthetik. A „Szenthez” való közelítésének felelősségét leginkább ő látja, érzi, a bűnvallomás igényének fenntartása és igénybevétele számára is megoldás!³⁶ Ima, áldozat tiszta lélekkel érték!

³⁴ NEMESHEGYI, *op. cit.* (3. lábj.), 86-87.

³⁵ Zsid 13,8 és NEMESHEGYI, *op. cit.* (3. lábj.), 88-89.

³⁶ Vö. *Keleti Egyházak Törvénykönyve*, 346. kánon, 4.

3.2. Ihletettség vallásos cselekedetekben

A vallásosság kinyilvánítása kapcsán régebben jámborságról, áhítatról beszéltek. A papnak különösképp szükséges vallásos cselekedeteit figyelemmel, ráhangoltsággal, átszellemült Isten utáni vágyódással, vagyis „szívvel-lélekkel” kell végeznie. Nem annyira a cselekvés tárgyára, mint a „hogyan”-jára, „miként”-jére vonatkozik. Benne az érzelmi erők Isten dolgaira összpontosulnak, a vágyak átszellemülnek a szeretetben, s így hatják át a személyt.³⁷ Már a Példabeszédek könyvében az „igazak vágyaként”³⁸ szerepel. Ma ezt nevezhetjük ihletnek, ihletettségnek, mely a kultikus cselekvés alapja. Sajátossága, hogy lehet erény, de lehet karizma is.³⁹ Utóbbi azt jelenti, hogy valaki Isten ajándékaként, talán alkatánál fogva különösebb nehézség nélkül közvetlenül tudja gyakorolni, megvalósítani. Amennyiben erény, úgy értelmi, akaratí odafigyeléssel kialakított készségként gyakorlással lesz valakinek sajátja. A lelki élet részeként, papi szokásainkat felülvizsgálva az ihletettség megújítására is gondot kell fordítani.

3.3. Buzgóság

A vallás területén az Isten ügyéért való készséges, lelkes fáradozást értjük rajta. Ha valamit fontosnak tartunk, többet teszünk érte. A buzgóság az átlagosnál több fáradozást jelent Isten dolgaiban, melyről Szent Pál is beszél. Örök motívuma a zsoltár szava: „A házadért való buzgóság emészt engem”.⁴⁰ Jó példái lehetnek a pap esetében a templom szeretete, az imádság, szertartások imaórák végzésében való buzgóság. A fogalmat ki kell terjeszteni általában a pap kötelességeinek a teljesítésére is, melybe a hivatalos teendőivel, a hitoktatással, a családokkal, a saját családjával való foglalkozás sokirányú feladatai is mind beletartoznak. Családos pap esetében a házasság szentségének kegyelme által éppen nem „megosztott” szívvel, hanem „kétszeres szívvel” történő kötelességteljesítést eredményezhet kettejük buzgósága révén.

³⁷ BODA, L., *A keresztény nagykorúság erkölcszotológiája*, Budapest 1986, 482-483.

³⁸ Péld 11,23

³⁹ BODA, L., *Adjátok meg Istennek, ami Istené*, Budapest 1992, 35-36.

⁴⁰ Zsolt 119,139

3.4. Tanúságtétel

Jézus azért jött, hogy tanúságot tegyen az Atyáról. A tanúságtevés Jézusról a tanítványok feladata.⁴¹ A papoknak is sajátos feladata: Viselkedésében, szóbeli megnyilvánulásaiban, öltözködésében, családi életében, közösségével való különféle kapcsolataiban, valamint az egész világ felé tanúságtevői felelőssége van. VI. Pál pápa az „Evangélium hirdetésének legfőbb útjának”⁴² nevezte. „Ti vagytok a világ világossága”, a „hegyre épült város”, a tartóra helyezett gyertya.⁴³ Ezek az evangéliumi képek, megfogalmazások magukért beszélnek. A pap számára legfontosabb területei mégis az imádságban és a liturgikus tevékenységben megmutakozó tanúságtétel, mely a fentebb mondottak megvalósítását is megalapozza.

A Szent Liturgia kapcsán elengedhetetlen a személyes tanúságtétel kiemelt hangsúlyozása. Ebbe beletartozik, hogy a pap az előírásoknak megfelelően tartozik az eucharisztikus áldozatot bemutatni (liturgikus szövegek, öltözet stb.). A liturgikus élet és lelkület küszöbön álló megújítása a papra is sajátos feladatot ró, hozzáállásától nagyban függ eredményessége.⁴⁴ Szabad a testi előkészület vonatkozásában a minimálisan előírtnál hosszabb szentségi böjtöt tartania (példa lehet a régebbi rend szerinti 3 óra). Lelki előkészületét a kegyelmi állapotban való létének megőrzése, helyreállítása jelenti. Homiletikai feladatának teljesítése az igehirdetésre való lelkiismeretes felkészülést tartalmazza. A felajánlott adományokkal az előírásoknak megfelelően és a hívek anyagi hely-

⁴¹ ApCsel 1,5

⁴² VI. PÁL, *Evangélii nuntiandi*, 21.

⁴³ Mt 5,14-15

⁴⁴ Görög Katolikus Egyházunk az 1996-ban megjelent – a keleti katolikus egyházak számára kiadott – liturgikus instrukció alapján, eddigi gyakorlatának felülvizsgálatára készül, hogy az eredeti hagyománynak megfelelően, de a sajátos magyarországi körülményeit is figyelembe véve megújítsa liturgikus életét. A megyéspástor igen nagy körületekintést ígérő felelőssége mellett, a papok számára is figyelemre méltóan fogalmaz a dokumentum: „A liturgikus kincsek megőrzése akkor lesz gyümölcsöző, ha nem csupán a hierarcha írja elő jogszabályok által, hanem a keresztyén nép is önként és ragaszkodva csatlakozik hozzá, mivel erre kellő nevelést kapott lelkipásztoraitól. Különösen arra kell ma felhívni a figyelmet, hogy a lelkipásztorok ezen a téren is legyenek a nyáj igazi példaképei, hogy a hívek megőrizhessék hagyományos hűségüket.” Vö. *A Keleti Egyházak Kongregációjának instrukciója a Keleti Egyházak Kánoni Törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához*, (Kézirat, ford.: Baán István) Róma 1996, 9.

zetét is figyelembe véve, nagylelkűen köteles bánni.⁴⁵ A hívek esetleg indokolatlan kéréseit a legnagyobb tapintattal és okossággal törekedjen kezelni. Minden egyéb kérdésben az egyház szándékához igazodva igyekezzen megoldást keresni.

3.5. Készenlét és felkészültség a gyóntatásra

A pap tevékenységének egyik legérzékenyebb és legfontosabb pontja ez. Hiszen a pap, aki megkapja a felhatalmazást, a joghatóságot a gyóntatásra, nem felejtethető útmutatást is kap főpásztorától: „Isten irgalmasságára és mindenre, ami szent, emlékeztetve őt, figyelmeztetjük, hogy úgy a túlságos szigorúságtól, mint a veszedelmes engedékenységtől egyaránt óvakodva, ezen magasztos hatalommal csak a lelkek üdvének munkálására éljen, mert ellenkező esetben Isten rettenetes ítélszéke előtt a legsúlyosabb felelősség terhét veszi magára”.

Hogyan lehet ennek a feladatnak megfelelni? Csak a Szentlélek erejében, akihez imádkozik a gyóntatás előtt, alatt és után, s aki felkészültségére, s annak állandó továbbfejlesztésére és tapasztalataira is építve, megadja a váratlan helyzetek megoldásához szükséges bölcsességet. Igen beszédes és elgondolkodtató továbbá az az összefoglalás, amit tanácsként papoknak és lelkiatyáknak mondott Cleopa Ilie atya: „A gyóntatópap kiváltképpen felelős az általa betöltött feladatkörért. Krisztus nevében és helyén ítél... Ahhoz, hogy ne tévedjen, nagyon jól kell ismernie a szent kánonokat, az egyház hagyományát és liturgikus életét, a szent atyák tanításait és kiváltképpen a Szentírást. Azonkívül legyen hitében szilárd, félje az Istent, szeresse az embereket, viseltesse atyai szívvel mindenki iránt. A lehető legóvatosabban és legigazságosabban, részrehajlás nélkül kell ítélnie, figyelembe véve az egyes személyek természetét, életkorát, társadalmi helyzetét, viselkedését, műveltségét, egészségét, kultúráját, értelmességének és engedelmességének fokát, mindenekelőtt pedig hitét és az istenfélelmét. Gondosan, figyelmesen gyóntasson, sietség nélkül. Először is hallgassa meg, mit mond a gyónást végző, azután tegyen fel kérdéseket, kezdve a lelki kérdésekkel – az illető személyére, hitére, imádságára, a templomba járására vonatkozóan –, majd pedig az emberi és a földi dolgokra vonatkozóan. A bűnökkel

⁴⁵ Az egyházi útmutatások kifejezetten hangsúlyozzák a pap irgalmasságát a szűkös anyagiak között élő hívekkel szemben. A krisztusi viselkedés magas fokú tanúbizonyságát – vagy épp ellenkezőjét - tudják nyújtani hozzáállásukból tükröződő lelkiületükkel.

kapcsolatban sohase tegyen fel részletekbe menő kérdéseket, nehogy tapintatlan érdeklődésével megbotránkoztassa az embereket, kiváltképpen a fiatalokat. A meggyónt bűn hallatán sose mutasson meglepetést, ne korholjon, ne kérdezze meg, pontosan kivel követték el a bűnt, és különösen fontos, hogy senkinek se mondja el azokat a titkokat, amelyek a gyóntatáskor jutnak a tudomására. Azt, aki gyónási titkot hoz nyilvánosságra, a szent kánonok eltiltják a beszédétől, és arra kötelezik, hogy mondjon le a papságáról és a gyóntatásról.”⁴⁶

3.6. Papi alázat

Az alázat az a fogalom, melyet tökéletesen félreért, illetve félre magyaráz a mai ember, és viszolyog tőle. Pedig nincs köze a szervilizmushoz, az emberek előtti meghunyászkodáshoz, a feudális viszonyok életben tartásához, vagy ahhoz való visszatéréshez. Ugyanakkor tartalmazza az ember saját személyének háttérbe szorítását, az érték előtti meghajlást, egy értékrend befogadását, szolgálatát. Bennfoglalt erénye a vallásosságnak is, mivel az ember Teremtője előtti helyes alapállását fejezi ki. Az igazán hiteles vallásos, liturgikus cselekvés elképzelhetetlen alázat nélkül a hívő, de kiváltképp a pap számára. Egy tapasztalt lelkipásztor egyszer így fogalmazta meg: „Csak azt a papot féltem, akiben nincs alázat, mert minden más bűnből könnyebb kikecmeregni, ebből viszont a legnehezebb”. Az alázat ellentéte a gőg. Ez a legveszélyesebb bűn talán, ami a világon létezhet – a pap számára különösképpen –, mert a hitetlenség és a szeretetlenség legelvetemültebb formáit generálhatja!

Az alázat fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert az alázat „az imádság alapja”.⁴⁷ A szemlélődő ima ajándék és kegyelem jellegével kapcsolatban feltételként nevezi meg a Katekizmus: „A szemlélődő ima szövetség kapcsolata, melyet Isten szívünk mélyén kötött velünk..., csak alázatban és szegénységben lehet megkapni”.⁴⁸ Itt a lelki szegénység és az alázat értékbeli kapcsolatát olvashatjuk, mely épülhet Nisszai Szent Gergely kijelentésére is: „Nekem úgy tűnik, hogy az Ige lelki szegénységnek nevezi a lélek önkéntes alázatosságát, és ennek példaként az Apostol Isten szegénységét állítja eléink, amikor azt

⁴⁶ BALAN, IOANICHIE, *Három beszélgetés moldvai sztarecekkel*, Budapest 2008, 34-35. Cleopa Ilie (1912-1998.) archimandrita atya a Sihastria monostor sztarece volt.

⁴⁷ KEK, 2559.

⁴⁸ KEK, 2713.

mondja: »Ő jóllehet gazdag, értünk szegénnyé lett« (2Kor 8,9)». ⁴⁹ Ugyanakkor a keresztény hagyomány széles és átfogó vizsgálata azt igazolja, hogy nem csak egy-egy alázatos cselekedetet vár tőlünk az Isten, hanem az alázat teljes dimenziójának megélését: elmélyült szeretet alapú Isten és emberszolgálatot, az emberek felé különösen a szerénység megvalósításával. ⁵⁰ Az alázat és az engedelmesség szoros kapcsolatára is utalnunk kell. A pap estében ezek sajátosan együtt járnak az előjárókkal és a kollégákkal való kapcsolatokban, s az egyház tanítóhivatalának való engedelmisségben, melyre a kánonjogi kódex is felhívja a figyelmet. ⁵¹

Összegzés

Nem is gondolná az ember milyen hatalmas, és részletekbe menő elemzést foglalhat magába a megjelölt téma. Minden részletkérdésre nem térhettünk ki, de érzékeltethettük, hogy a papság évének feladatai között a papi élet személyes megújítására nagy hangsúlyt kell fektetni, hogy minél hitelesebb Isten népet szolgáló papság irányítsa a krisztusi közösségeket.

A cél eléréséhez szükséges átgondolni elméleti szempontokat, melyben a katekizmus, az egyházatyák és mai nyugati és keleti teológusok véleménye lehet gondolatébresztő. A keleti lelkiség papra vonatkozatható megállapításai különösen közel vezetnek ahhoz a misztériumhoz, melynek közvetítése a pap feladata az Isteni Liturgián keresztül, mely a megváltás művét magában foglalja, jelenvalóvá teszi, felajánlva mindenkinek a benne történő részesülés lehetőségét. A papi identitás megfogalmazása nem kerülheti ki annak lényegi elemét, vagyis a rajta átsugárzó Krisztussal való kapcsolatát.

A pap önvizsgálatának szükségességéhez épp az elmondottak vezetnek. Ha Krisztus a mérce, akkor hozzá kell mérnie magát, a gyöngeségek fényében felfedezhetők azok a hiányok, melyeknek orvoslására szüksége van. Konkretizálásukat a Keleti Egyház Törvénykönyve, Az Isteni Liturgia, Aranyszájú Szent János tanítása és a mai világ kritikus és magas elvárást nyújtó szempontjai segítik. Ezek összességükben rámutatnak egy olyan papi eszményre is, melyről lemondani nem szabad, de állandóan közelíteni is kell.

⁴⁹ KEK, 2546.

⁵⁰ TARJÁNYI, Z., *Az erkölcsi erények, Morálteológia III.*, Budapest 2004, 150-152.

⁵¹ Lásd idézve a 4. oldal és 17. jegyzet.

A pap reakciójának irányai, a megújulás megtérést sürgető lelkületében, az ihletettség és a buzgóság összekapcsolásában és a tanúságtétel részletekbe menő felvállalásában valósítható meg, amennyiben az alázat mindent átható alapjára mint szikla-alapra épülhet. Az újszövetségi áldozat bemutatása és a gyóntatás, mint legszentebb papi feladatok, így válhatnak különösképp az Istent dicsőítő és az embert leginkább megszentelő tevékenységgé, ami a meghirdetett Papság Évének is tulajdonképpeni célja.

IVANCSÓ ISTVÁN

AZ ÁLDOZÁR TEVÉKENYSÉGE A SZENT ÁLDOZVÁNYI SZOLGÁLATBAN A KRUCSAY-FORDÍTÁS ALAPJÁN

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Az előkészületi szertartás; 3. A hitjelöltek liturgiája; 4. A hívők liturgiája; 5. A Szent Liturgia után; 6. Összegzés.

1. Bevezetés

A Krucsay Mihály által 1793-ban készített liturgia-fordítás a magyar görög katolikus egyház legbecsesebb liturgikus emléke, ugyanis – eddigi ismereteink szerint – ez tartalmazza legelőször az Aranyszájú-liturgia teljes szövegét magyar fordításban. Maga a fordítás abban az átírásban maradt fenn számunkra, melyet Lupess István tímári paróchus 1814-ben készített. Ez az impozáns kézirat már fakszimile kiadásban is létezik, kézbe vehető, tanulmányozható.¹ Mindazonáltal, az irodalma nem túlságosan gazdag. Hosszú időn keresztül csupán utalások szintjén jelentek meg róla egyszerű híradások.² Majd átmenetként napvilágot látott egy hosszabb bemutatás.³ Újabbán aztán már létezik vele kapcso-

¹ *Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, [Nyíregyháza] [2003]. (A továbbiakban: *Lithurgia*.)

² Ennek lehetséges oka, hogy Sztripszky Hiador a magyar görögkatolikuság magyar nyelvű emlékeinek számbavétele folyamán megemlíti ugyan a művet, ám évszámmal nem tudja ellátni, ami egyben azt is igazolja, hogy az eredetét nem látta. Összeállításaiban a 15. sorszám alatt közli: „Krucsay Mihály gálszécsi, majd s.-a.ujhelyi lelkész 1804-1814 kanonok lefordította a liturgiát magyarra. Mikor? Nem tudjuk.” Lásd SZTRIPSZKY, H., „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in Szabó, J., *A görög-katolikus magyarság utolsó kalvária-útja. szerző dolgozataiból és beszédeiből egybeállította, bevezetővel és jegyzetekkel kíséri dr. Sztripszky Hiador*, Budapest 1913, 438. A jelentősebb említéseket, illetve általánosan ismerteket tekintve: A gör. Szer. Katolikus magyarok Országos Bizottsága (szerk.), *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, Budapest 1901, 79; GRIGÁSSY, GY., *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár 1913, 41; TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1971, 467; PIRIGYI, I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 102; PIRIGYI, I., *A magyarországi görög katolikusok története*, Nyíregyháza 1990, II. köt., 83.

³ Átmenetet képez egy valódi bemutatása a műnek: N. N., „150 éves a magyar liturgia”, in

latosan néhány részletes publikáció is.⁴ – Jelen munkánkkal bizonyára hozzájárulhatunk a publikációs anyag további gazdagodásához.

A cím alapján jól körvonalazható célkitűzésünk az, hogy bemu-
tassuk a Krucsay-féle kéziratos liturgia-fordítás rubrikális részeiből azo-
kat, amelyek az áldozópap tevékenységére vonatkoznak.

Módszerként az egyszerű analitikus módszert választottuk, vé-
gigkövetve a Szent Liturgia szövegét. Kigyűjtjük tehát a témára – az
áldozópap liturgikus tevékenységére – vonatkozó részleteket. Végül
majd az összegzésben kívánjuk megadni a szintézist, csoportosítva a
megvizsgált anyagrészeket. – Módszerünkhöz tartozik az is, hogy a

Papp, Gy. (szerk.), *Máriapócsi Naptár a magyar görögkatolikus hívők részére az 1944. szökő évre*, Nyíregyháza 1943, 65-67. Az erről az írásról szóló tudósítást ma-
gam készítettem: „Egy fontos tanúság Krucsay Mihály 1793-ban készített liturgia-
fordításáról”, in *Athanasiana* 23 (2006) 195-200.

⁴ Csöndes jubileumra készítettem az első tanulmányt: „Legelső magyar nyelvű liturgiafor-
dításunk. 200 éves Krucsay Mihály munkája”, in *Athanasiana* 1 (1995) 53-76. Az ál-
talam kiadott fakszimilében publikált írásom: „Utószó az első kéziratos liturgia-
fordításunkhoz”, in *Liturgia* (1. lábj.), I-XI. A fakszimile recenzióját is közreadtam:
„*Liturgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája –*
Fakszimile – Nyíregyháza 2003, [94] + XI p. ISBN 963 210 224 X”, in *Athanasiana*
17 (2003) 267-268. Ugyanennek angol változatát is: „*Liturgia – Krucsay Mihály*
munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája [The Opus Mihály Krucsay's
Canon of Mukachevo of 1793] – Facsimile – Nyíregyháza 2003, pp. [94] + XI. ISBN
963 210 224 X”, in *Athanasiana* 17 (2003) 271-272. Két előadás írásos változata is
megjelent: PREGUN, I., „A Krucsay-kézirat fakszimiléjének bemutatása”, in Ivancsó,
I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje* ki-
adásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga, (Szent Ata-
náz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 10.), Nyíregyháza
2003, 15-32.; illetve saját magamtól: „Lupess István, az első liturgiafordításunk má-
solója”, in Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordí-
tás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion*
anyaga, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék
10.), Nyíregyháza 2003, 15-32. A fakszimile recenzióját is elkészítettem: „Ivancsó, I.
(szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje* kiadá-
sának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga, (Szent Atanáz
Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 10.), Nyíregyháza 2003,
67 p. ISSN 1785-2722 ISBN 963 212 812 5”, in *Athanasiana* 18 (2004) 251-252. S
ugyanazt olasz nyelven is: „Ivancsó, I. (red.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-
féle liturgiafordítás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rende-
zett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Li-
turgikus Tanszék 10.) [*Eredità liturgica II. La materia del simposio tenuto il 30*
ottobre 2003 all'occasione della pubblicazione del facsimile della traduzione
liturgica di Krucsay, (Istituto Teologico Superiore Greco-cattolico di San'Atanasio
Cattedra Liturgica 10)], Nyíregyháza 2003, 67 p. ISSN 1785-2722 ISBN 963 212 812
5”, in *Athanasiana* 18 (2004) 255-257.

lábjegyzetekben rávilágítsunk arra, hogy az egyéb fontos liturgikus forrásaink és kiadványaink mit közölnek az egyes esetekben.⁵

Minthogy az áldozópapi tevékenység vizsgálata a célunk, előzetesen érdemes azt is áttekinteni, liturgikus szövegünk milyen terminológiát alkalmaz a papra. A leírás elején találkozunk az „Áldozó, avagy Mise mondó Papp”,⁶ megnevezéssel, majd a továbbiakban váltakozik az „Áldozó Pap”,⁷ illetve egyszerűen csak az „Áldozó”⁸ megnevezés. Mivel szövegünk alapján gyakran együtt kell értelmezni a diakónus szolgálatát a papéval – bár áttekintésünkben ezt csak ott tesszük, ahol elengedhetetlenül szükséges –, nézzük a diakónusra vonatkozó terminológiát is. Szövegünk elején egyszer ez áll: „Diákonus, vagyis Káplány”.⁹ Aztán a későbbiekben sokszor rövidítés szerepel: „D”,¹⁰ még gyakrabban pedig a „Dia”.¹¹ Egyszer pedig latinos formában is előfordul: „Diaconus”.¹²

2. Az előkészületi szertartás

Meglepő és magyarázat nélkül maradó tény, hogy a Krucsay-fordítás a Szent Liturgia előkészületi szertartásának végzési módjáról

⁵ Ezek a források: 1. *A görög Anya-Szent-Egy-Háznak Liturgiája vagy-is Isteni-tisztelete Arany-száju Szent János szerint. Magyarra fordítottat Ungvárt 1795-dik esztendőben* (a továbbiakban: Kritsfalusi). – 2. *A görög szertartásu katholikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve. A hajdudorogegyházmegyei főhatóság 1235/1920. sz. intézkedésével magánhasználatra engedélyezve. Átjavítva s kibővítve sajtó alá rendezte a hajdudorogi püspöki iroda. Nyíregyházán – Nyomatott Jóba Elek könyvnyomdájában 1723-1920.* (a továbbiakban: Liturgikon). 3. *Dicsérjétek az Úr nevét! Görögszertartású katholikus ima- és énekeskönyv. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását az Apostoli Szentszék által kiadott hiteles egyházi szövegek nyomán, az egyházi év nevezetesebb alkalmaira szóló változó részekkel, – különös tekintettel a magyar nyelvterületen érvényes liturgikus gyakorlatra és közhasználatú szövegekre. Miskolc, 1934. Chrysostomos-Társulat kiadása* (a továbbiakban: Zsolozsmáskönyv). 4. *Szertartási Utasítások Arany-száju Szent János liturgiájának ünnepélyes bemutatásához*, Nyíregyháza [1954] (a továbbiakban: Rendelkezés). A témára vonatkozó részletes bemutatáshoz lásd könyvünket: *Az Arany-szájú-liturgia végzésének módja liturgikus dokumentumaink tükrében*, (Liturgikus Tan-szék 18), Nyíregyháza 2008

⁶ *Lithurgia*, [4].

⁷ Első előfordulása: *Lithurgia*, [5].

⁸ Első előfordulása: *Lithurgia*, [10].

⁹ *Lithurgia*, [5].

¹⁰ Első előfordulása: *Lithurgia*, [5].

¹¹ Első előfordulása: *Lithurgia*, [5].

¹² *Lithurgia*, [18].

semmit nem ír. Csupán a címlap verzóján közöl egy ide vonatkozó megjegyzést:

„Emlékeztetés! Itten el hagyattatnak azon készülétek, mellyeket az Áldozó, avagy Mise mondó Papp szokott meg tenni, minek előtte a Sz. Lithurgiát el kezgye”.¹³

Tehát semmi részletet meg nem tudunk a műből, hogyan kell a papnak előkészülnie a Szent Liturgia végzésére, illetve a közelebbi és távolabbi előkészületeket megtennie, valamint tényelegetesen a proszkomídiát elvégeznie.¹⁴

3. A hitjelöltek liturgiája

A Szent Liturgia nyilvános részének kezdetéről csak a kezdő áldás szövegét közli a fordításunk, egyéb rubrikát nem ad a pap tevékenységére vonatkozóan Csupán ennyit közöl: „Diákonus, vagyis Káplány: Adj áldást Uram! Az Áldozó Pap: Áldott az Atyának, Fiunak és Szent Léleknek Országá...”.¹⁵ Tehát azt sem írja, hogy az Evangéliumos könyvet a pap felemeli, keresztet jelez vele, s közben éneklí a kezdő áldás szentháromságos formuláját.¹⁶

Miután a diakónus végigénekelte a Nagy ekténiát, a „Kar”, illetve „/Chorus:/”¹⁷ megadta rá a megfelelő válaszokat, a fordítás közli a

¹³ *Lithurgia*, [4]. Ehhez egészen hasonló leírást találunk a második teljes liturgia-fordításunkban, az 1795-ben készített Kritsfalusi-féle fordításban: „Emlékeztetés. Itten rövidítés kedviért el-hagyatnak azon készülétek, mellyeket az Áldozó-Papnak tennie kell, minek-előtt ezen Isteni szolgálathozz fogna”. Lásd *Kritsfalusi*, 470. A témához lásd tanulmányunkat: „A Kritsfalusi-fordítás és a mai Liturgikon egybevetése – Különös tekintettel a rubrikális részekre”, in *Athanasiana* 2 (1996) 61-82.

¹⁴ A *Liturgikonok* rövid leírásain túl, a legrészletesebb szabályozására 1954-ig kell vární, amitt Dudás Miklós püspök rendeletére az Egyházmegyei Iroda adott ki. Lásd *Rendelkezés*. – Szövegét magam is közreadtam: *A magyar görögkatolikusság körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*, Nyíregyháza 1998, 185-207.

¹⁵ *Lithurgia*, [5].

¹⁶ Pontosabb leírást kapunk a cselekményről: „A pap az evangéliumot két kezébe fogva fölemeli, ezzel keresztet jelez s énekelve mondja: Áldott...” (*Liturgikon*, 109). Ugyancsak így: „Az áldozópap a fölemelt evangéliumos könyvvel keresztet jelez az oltár fölött, s közben a szent liturgia kezdő áldását éneklí: Áldott...” (*Zsolozsmás-könyv*, 258). Még pontosabban: „Az evangéliumos könyvet két kezébe fogja, felemeli, vele függőleges síkban keresztet jelez, s közben éneklí: Áldott...” (*Rendelkezés*, 12).

¹⁷ Ennek egyszeri előfordulása: *Lithurgia*, [5].

pap fennhangját: „Az Áldozó Pap fen szóval: Mert téged illet minden ditsőség, betsület és tisztelet”.¹⁸ Ez tehát a műben az első olyan hely, amely tényleges utasítást ad az áldozópapnak, noha csak annyit, hogy fennhangon kell végeznie az ekténia lezárását.¹⁹

A következő papi tevékenységre a margón lévő „NB” = „nota bene” jelzés is felhívja a figyelmet: „Ez után a Kar énekli az első Antifonát, az Áldozó Pap pedig az első Antifonához tartozandó könyörgést mondja el [...] Az 1-ső Antifonához tartozandó könyörgés: Úr Isten! Kinek Méltósága megmagyarázhatatlan és ditsősége foghatatlan...”²⁰

A diakónus által végzett kis ekténia lezárásához fordításunk még rövidebb utasítást ad a papnak, mint a nagy ekténia végén. Itt csupán ennyi szerepel: „Áldozó Pap: Mert tiéd a Méltóság és Tiéd az Ország, hatalom és ditsőség...”²¹ Tehát annyit sem ír elő a szöveg, hogy a papnak fennhangon kell végeznie.²²

A második antifóna alatt végzendő papi (és diakónusi) tevékenységre ismét felhívja a figyelmet a „nota bene” margón lévő megjegyzés. A diakónus az Istenszülő képe előtt áll, „az Áldozó ellenben ezen könyörgést mondja. A 2-dik Antifonához való Könyörgés: Úr Istenünk! idvezítsd Népedet és áld meg örökségedet...”²³

¹⁸ *Lithurgia*, [8].

¹⁹ Hasonlóképpen: „Az áldozópap (fenn-szóval)” (*Kritsfalusi*, 471); illetve: „Az áldozópap fennhangon” (*Liturgikon*, 1920,111). A ugyanezt teszi a *Zsolozsmáskönyv* (261) is: „A pap: Mert téged...” – A fennhang alatt történő keresztség mozzanatáról csak a *Rendelkezés* (12) számol be: a pap az ekténia „zárószavára (Mert téged illet...) keresztet vet”.

²⁰ *Lithurgia*, [8-9]. – A *Liturgikon* (112) hasonlóképpen közli: „A pap csendesen végzi az első antifóna imáját”. A *Zsolozsmáskönyv* (262) csak annyit jelez: „Az áldozópap csendes imája”. A *Rendelkezés* (12) viszont ezt a részletes utasítást adja: „a pap mellett összetett kézzel az antifónák imáit és a kis ekténiáit imádkozza. (Ha a pap az antifónákat kísérő kis ekténiát csendben imádkozza, a nép a válaszokat egyáltalán nem énekli: Uram, irg. 2. Néked, Ur. Ámen.) Az antifónáknak a nép által bármilyen okból is nem énekelt verseit az oltárszolgának, oltárszolga hiányában a papnak csendesen el kell mondania.”.

²¹ *Lithurgia*, [10].

²² Így van ez a következőkben is, sőt még rövidebben: „Áldozó” (*Kritsfalusi*, 472); „Az áldozópap” (*Liturgikon*, 113). Hasonlóan rövid, de a fennhangot jelző utasítás: „Ekphonesis” (*Zsolozsmáskönyv*, 263).

²³ *Lithurgia*, [10]. – „Az Áldozó pedig ezen könyörgést mondja: A második antifonához való könyörgés” (*Kritsfalusi*, 472). A *Liturgikon* (113) közli azt is, hogy ezt csendesen kell végezni: „A pap csendesen olvassa a második antifóna imáját”. A *Zsolozsmáskönyv* (264) viszont csak annyit jelez: „Csendes ima a II. antifóna alatt”.

Az ezt követő kis ekténia után hasonló a helyzet, mint az előző-nél. Csak ennyit közöl a szövegünk: „Áldozó Pap: Mert kegyes és ember Szerető Isten vagy...”²⁴ Itt sem olvasható tehát, hogy a papnak fennhangon kell végeznie.²⁵

A harmadik antifónával kapcsolatban az előzőekhez hasonlót ír elő a fordításunk: „Ezek után énekeltetik vagy olvastatik a harmadik Antifona, vagyis a nyoltz boldogság melly alatt az Áldozó magában könyörög. A harmadik Antifonához tartozó Könyörgés: Aki ezen köz és együt hangzó könyörgéseket adtak nekünk...”²⁶

A kis bemenethez viszont az eddigi leghosszabb utasítás járul, amit a fordításban olvasni lehet. A pap és a diakónus tevékenységét együtt írja le a mű, mert valójában nem is lehet azokat szétválasztani. Az előbbi könyörgés alatt a diakónus bemegy a szentélybe, s „az Áldozó kezébe adja néki az Evangéliomos könyvet, az oltárt környül menvén, a bal részén lévő ajtón ki jönnek, és a középső ajtó előtt meg állván s meg hajtván magokat, a Diakonus tsendes Szóval mondja: Kérjük az Urat. Akkor az Áldozó ezen imádságot mondja el: Imádság: Uralkodó Úr Istenünk! Ki a Mennyeekben Rendeket és Angyalokból s Arkangyalokból sereget álitottál a Te ditsőséged szolgáltatására...”²⁷ – Fel kell figyelni arra a tényre, hogy a többi forrásunk a kis bemenet imáját előbbre hozza, végzését még az oltárnál írja elő a papnak, s a diakónusi felszólítást („Könyörögjünk az Úrhoz!”) sem tartalmazza. – Forrásunkban ismét nincs arra utalás, hogy a pap imája csendesen hangzik el.²⁸

A folytatás is hasonlóképpen részletező: „Ezen könyörgést el végezvén, a Diakonus mondja az Áldozónak tsendesen: Áld meg Uram a Sz. Bémenetet! Melyre az Áldozó mondja: Áldott a Te Szenteid Bé

²⁴ *Lithurgia*, [11].

²⁵ Az egyéb rubrikák ugyanilyen rövidek; vö. a 23. láb.-et is. *Kritsfalusi* (473): „Áldozó-pap”. A *Liturgikon* (114): „Az áldozópap”. A *Zsolozsmáskönyv* (265): „Ekphonesis”.

²⁶ *Lithurgia*, [11-12]. – A *Kritsfalusi* (473) is ugyanezt rendeli: „az Áldozó magábann könyörög”. Hasonlóan közli: „A pap csendesen olvassa a harmadik antifóna imáját” (*Liturgikon*, 114), illetve: „A pap csendes imája a III. antifóna alatt” (*Zsolozsmáskönyv*, 267). A *Rendelkezés* egészen röviden említi: a pap „elmondja a harmadik antifóna imáját” (13).

²⁷ *Lithurgia*, [12-13]. Hasonló a *Kritsfalusi* (473) is: „az Áldozó-Pap kezébe adja néki az Evangéliomos könyvet, ’s az oltárt környül menvén, a’ bal részén lévő ajtón ki jönnek, és a’ középső ajtó előtt megálván, ’s meg-hajtván magokat, a Diákonus tsendesen mondja: Kérjük az Urat, akkor az Áldozó ezen imádságot mondja el”.

²⁸ A *Liturgikon* (115) viszont közli ezt: „A pap csendesen mondja a kis bemenet imáját”. A *Zsolozsmáskönyv* (267) rövid feliratot ad: „A kis bemenet imája”. A *Rendelkezés* (13) még rövidebb utalást ad: a pap elvégzi „a kis bemenet imáját”.

menetelek...”.²⁹ – Ismét figyelemre méltó, hogy említés sem történik arról, hogy a pap ténylegesen megáldaná a szent bemenetet, s különösképpen annak formájáról vagy mikéntjéről nincs szó a szövegben.³⁰ Viszont a továbbiakban ez áll: „a Diakonus az Áldozó eleibe áll, egy kevéssé a könyvet felemelvén, fenn szóval mondja: Dia: Böltesség fenn állók”.³¹ – Nyilván ugyanígy végzi az áldozópap egymaga is, ha nincs diakónusa a Szent Liturgia folyamán. Mindenesetre, a szöveg folytatásában az áll, hogy a diakónus viszi be az Evangéliumos könyvet a szentélybe, nem adja át a papnak, s így nyilvánvalóan a királyi ajtón keresztül megy be ő is, mint a pap. Tehát: „Ez után bé mennek a Sz. helybe, és a Diakonus teszi a könyvet a Sz. Asztalra...”.³²

A következő utasítás, illetve rubrika már a háromszorszent énekéhez kapcsolódik, mégpedig ismét a diakónusra is vonatkozóan, aki „mondja tsendes szóval: Áld meg Uram a háromszori Sz. éneklés idejét”.³³ Szövegünk itt újra előírja a papnak, hogy fennhangon végezze a következő – ténylegesen fennhangnak nevezett – részt. „Ekkor az Áldozó fenn Szóval kezdi: Mivel Sz. vagy Istenünk, és téged ditsőítünk...”.³⁴ Érdekes viszont, hogy a diakónus részéről történő folytatáshoz – ami a papi fennhang befejezését képezi – nem írja a fordításunk, hogy annak is fennhangon kell történnie. Sőt, érthetetlen módon így szól: „tsendes szóval mondja: És mind örökkön örökké”.³⁵

A Háromszorszent éneklésével folytatódik a Szent Liturgia. A fordításunk pedig ezt jegyzi meg: „Ez alatt az Áldozó ezen könyörgést

²⁹ *Lithurgia*, [13].

³⁰ A *Liturgikon* (116) viszont előírja ezt is: „A pap csendesen: Áldott...”, majd az áldás szövegében keresztet jelez, hogy hol kell a papnak áldást adnia. A *Zsolozsmáskönyv* (268) leírása pedig így szól: „A pap a királyi ajtó felé keresztet jelezve mondja: Áldott...”, ugyanúgy jelezve a szövegben az áldás helyét. Itt tehát a királyi ajtó felé szól az áldás, vagyis a bemenet megáldásáról van szó. A *Rendelkezés* (13) azonban azt írja, hogy a papnak az evangéliumos könyvre kell adni az áldást, miközben az áldás szövege a bemenet megáldásáról szól: „jobbajával áldást jelez a könyv felé: Áldott...”.

³¹ *Lithurgia*, [14].

³² *Lithurgia*, [14].

³³ *Lithurgia*, [14]. Nyomatott forrásainkból ez a rész kimarad. Megvan viszont a *Kritsfalusi* (474) kéziratban: „Áld-meg, Uram a’ háromszerű Szent éneklés ideit”.

³⁴ *Lithurgia*, [14-15].

³⁵ *Lithurgia*, [15]. – Ez minden bizonnyal másolási hiba lehet. Ugyanis a korabeli másik kézirat fordításunk a helyes változatot – aminek első része viszont nyomatott forrásainkban nincs meg – tartalmazza: a diakónus „tsendes szóval mondja: Uram, idvezétsd a’ kegyeseket, és halgass meg minket. Az utánn fenn szóval mondja: És mindörökkön örökké” *Kritsfalusi* (474).

mondja el: Szent Isten! Ki a Szenteken nyugott meg...”.³⁶ Természete-
sen, ez a könyörgés csendesen hangzik el, mert nem jelzi a szöveg, hogy
fennhangon kellene végezni. Az imádság után pedig arra történik előírás,
hogy a Háromszorszent éneket háromszorosan mondja el a pap és a
diakónus: „Ezek után maga az Áldozó is, a Diákonussal háromszor el
mondja a Háromszerű éneket”.³⁷ De ezt csak ilyen egyszerűen írja elő a
szövegünk; arra nem tesz utalást, hogy közben meg is kellene hajolnia a
papnak és a diakónusnak.³⁸

A folytatásban aztán már a hozzá kapcsolódó szent ténykedésre
is történik előírás. Előbb a magas helyhez való vonulás módjára vonat-
kozáon: „Ezzel meg hajtván magokat a Sz. Asztal előtt mondja a
Diákonus: Parantsolj Uram! Ekkor az Asztaltól a Szent helynek hátulsó
részére mennek, menvén pedig az Áldozó mondja: Áldott aki jöv az
Urnak nevében.”³⁹ Aztán pedig a magas hely megáldásának módját is
előírja a fordításunk: „Ez után a Diákonus mondja: Áldj meg Uram a
Felsőbb Széket. Az Áldozó mondja: Áldott vagy a Te Országod
ditsőségének Királyi Székében...”.⁴⁰

Miután a kar elvégezte a Háromszorszent éneklését, a diakónus
a királyi ajtóhoz járul, s onnan éneкли a „Figyelmezzünk”-et.⁴¹ „Az Áldo-
zó pedig: Békesség minnyájának”.⁴² Feltűnő, hogy az áldást nem jelzi a
szövegünk sem szóval, sem jellel, még csak egy kis kereszt-jellel sem.⁴³

³⁶ *Lithurgia*, [15]. – Nyomtatott forrásaink más változatot mutatnak: a „Szent Isten, ki a
szentekben nyugszol” imádság fennhangjaként írják elő a „Mert szent vagy te” kezde-
tű fennhangot.

³⁷ *Lithurgia*, [17].

³⁸ A *Zsolozsmáskönyv* (272) ezt írja: „A nép énekelve, a pap halkan mondja a három-
szorszent éneket”. A *Rendelkezés* (14) pedig a következőt tartalmazza: a pap az oltár-
nál imádkozza keresztvetések... mellett a háromszorszent éneket”.

³⁹ *Lithurgia*, [17]. – A *Kritsfalusi* ugyanígy írja le (475).

⁴⁰ *Lithurgia*, [17]. – A *Kritsfalusi* ezt is ugyanígy írja le (475).

⁴¹ Ezt még úgy jelzi a szöveg, hogy „a” diakónus végzi. Viszont a „Böltesség figyelme-
zünk” diakónusi felszólítást már a második diakónusnak írja elő. Aztán pedig az
apostoli szakasz felolvasásáról így rendelkezik: „Itten a második Diákonus, ha ketten
vagnak jelen, vagy ha tsak egy vagon, tehát más valaki olvasni kezdi az Apostolok
Leveleiből azt, a mellyet olvasni szükséges”.

⁴² *Lithurgia*, [17]. – Fontos itt megjegyezni a folytatást is, ami nem a pap tevékenysége,
de mindenesetre az arra való reagálás: „erre a Karnak fővebbike /:Kantor:/ tsendes
szóval felel: és a Te lelkeddel”.

⁴³ A többi forrásunk viszont igen: „Az áldozópap, áldást adva: Békesség mindnyájatok-
nak” (*Liturgikon*, 118). Illetve: „Az áldozópap a népet áldva: Békesség † mindnyája-
toknak!” (*Zsolozsmáskönyv*, 274); „a pap a trón-emelvényen felállva s a népre áldást
adva” folytatja az intonálást (*Rendelkezés*, 14).

A prokimen és az apostoli szakasz elhangzása után ismét jelzi a szövegünk a pap tevékenységét: „fenn Szóval mondja az Áldozó: Békesség néked”,⁴⁴ amire az apostoli szakaszt felolvasó magában feleli: „és a te lelkednek”, s utána éneklí a diakónus, hogy „Böltesség figyelmezzünk”. Miközben a nép az „Alleluját” éneklí, az első diakónus a tömjénezést készíti elő: „az Áldozóhoz járul és mondja: Áld meg Uram az illatnak valót. Az Áldozó pedig meg áldván ezeket, mondja: Füstöt ajánlunk Tenéked Krisztus Istenünk...”⁴⁵ Mialatt a diakónus körülötmjénezi az oltárt, „az Áldozó ezen Könyörgést mondja: Hints sziveinkbe ember szerető Urunk, Istenséged meg ösmérésére szolgáló tiszta világosságot...”⁴⁶ Nem történik utalás azonban arra, hogy ezt a papnak csendes szóval kell mondania, sem arra, hogy ezt a magas helyen, vagy az oltár előtt kell-e végeznie.⁴⁷

A tömjénezés után a diakónus a paphoz járul áldáskérésre, ám nem derül ki a szövegből, hogy hová: „az Áldozóhoz mégyen [...] Az Áldozó pedig ezeket mondja: Az Isten, Szent és dicsőséges Sz. Apostol és Evangelistának esedezése által...”⁴⁸ Az evangélium felolvasása előtti részletből meg kell említeni egy negatívumot is: a Krucsay-féle fordítás nem tartalmazza a papi áldást, vagyis a „Békesség mindnyájatoknak” részt. Ugyanis azt leírja, hogy „Ámen”-t mond magában, meghajlás után a királyi ajtón kimegy, átadja a könyvet a második diakónusnak, s hogy mellettük gyertyát hordozó két egyházi személy áll. S „a könyvet tartó Diaconus mondja: Böltesség fenn álva halgassuk a Sz. Evangeliomot, az első Diaconus pedig: Sz. N. Evangeliomából való olvasás.”⁴⁹

⁴⁴ *Lithurgia*, [18].

⁴⁵ *Lithurgia*, [19]. – A *Kritsfalusi* ezt is ugyanígy írja le (476). A többi forrás közül csak kettő említi. A *Zsolozsmáskönyv* (275) leírja: „Az apostol vége felé a szerep a tömjénezőre áldást kérve és nyervén, megáll vele az oltár sarkánál”. Ha pedig diakónus nem szolgál, a *Rendelkezés* (15) pap tevékenységéről a következőt írja: „a tömjénezőt szokott módon ellátva és megáldva” végzi a tömjénezést.

⁴⁶ *Lithurgia*, [19].

⁴⁷ A *Liturgikon* (119) viszont jelzi: „A pap az evangélium előtti imát csendesen olvassa: Gyűjtsd fel...”. A *Zsolozsmáskönyv* (276) arra is utalást tesz, mikor és honnan kell mondani ezt az imát: a diakónus „Míg tömjénez, a pap az emelvényiséken, ő pedig tömjénezés közben a következő imát mondja halkán: Gyűjtsd fel...”. A *Rendelkezés* (15) is így említi a tényt. A pap az oltárhoz való fölmenet közben végzi az imát: „az evangélium előtti csendes imát mondja: Gyűjtsd fel szívünkben...”.

⁴⁸ *Lithurgia*, [20-21].

⁴⁹ *Lithurgia*, [21]. – A *Kritsfalusi* ugyanígy írja le (475-476). Csak *Zsolozsmáskönyv* (277-278) jelzi, hogy a görög változat szerint itt békességi áldás is szerepel a pap részéről.

Aztán az evangélium felolvasása után, a kar éneklí a „Ditsőség Te néked Urunk, ditsőség te néked”-et, „Az Áldozó pedig tsendes Szóval mondja: Békesség te néked hirdetőnek. ’S a könyvet kezéből el vévén, és tsókolván, a Sz. asztalra le teszi”.⁵⁰

A hármás ekténia közepén ismét van az áldozópapnak szerepe: egy csendes imádság elmondása. Fordításunk ezt így hozza: „Itt az Áldozó ezen Könyörgést magában mondja el: Úr Istenünk! ezen buzgó fohászkodást fogad el Szolgáidtól, és könyörülj rajtunk...”.⁵¹ Az ekténia végén, az utolsó „Uram irgalmazz minékünk 3” után csupán ennyi feliratot találunk: „Áldozó Pap: Mert kegyelmes, és ember Szerető Isten vagy, és Téged ditsőitünk...”.⁵² – Tehát arra nem történik utalás, hogy ezt fennhangon kell végeznie a papnak.⁵³

A fordításban itt egy önálló rubrika következik:

„Jegyzet: Itten ha valami megholtért volna emlékezett, az arra készítettett könyörgések el mondatnak az Áldozó, vagy Diákonus által. Ha pedig semmi holtért nints emlékezett a második Diákonus a Sz. Ajtó előtt meg álván mondja.”⁵⁴

S így következik a hitjelöltek ekténiája, melynek közepén ismét van az áldozópapnak szerepe – fordításunk alapján – előbb a főhajtási imádság elmondásáig (amiről nem jelzi, hogy csöndes ima), majd pedig a rá következő fennhangig: „Itt a Katekumenusokért így fohászkodik az Áldozó: Mi Úr Istenünk! Ki a magosságban lakozol, és az alázatosokra tekéntesz [...] Fenszóval Áldozó: Hogy ők is velünk együt ditsőitsék a

⁵⁰ *Lithurgia*, [22]. – Mindegyik forrásunk említi ezt a tényt is. Az egyik viszont egészen részletes leírást ad a pap tevékenységéről: „A szerepapak most a királyi ajtó elé járulnak. A II. szerepapak az evangéliumot, ott, ahol a fölolvastott szakasz kezdete volt, csókra nyújtja az áldozópapnak, ki a felolvasást a királyi ajtóban állva figyelte. Az áldozópap az evangéliumos könyvet átveszi, megcsókolja a felolvasott szakaszánál” (*Zsolozsmáskönyv*, 278).

⁵¹ *Lithurgia*, [23].

⁵² *Lithurgia*, [24].

⁵³ Mással viszont kifejezett utalás van rá: „A pap fennhangon: Mert irgalmas...” (*Liturgikon*, 121); „A pap ekphonesise: Mert irgalmas...” (*Zsolozsmáskönyv*, 280).

⁵⁴ *Lithurgia*, [25]. – „Itten ha valami meg-holtért volna emlékezet, az arra készítettett könyörgések el mondatnak az Áldozó. Ha pedig semmi holtért nints emlékezet, a’ második Diákonny a Szent Ajtó előtt megálván, mondja” (*Kritsfalusi*, 478). – Figyelemre méltó viszont, hogy az alkalmi ekténia végzését csak a Krucsay-fordítás teszi lehetővé a diakónusnak (vagy - vagy).

Te felséges és ditsőséges Nevedet”.⁵⁵ Miután pedig a diakónusok felváltva elmondták a katekumenek elbocsátására irányuló felszólításokat, ismét egy önálló rubrika következik a fordításban:

„Jegyzet: Ha az Áldozó egyedül vagyon, mind a két Diakonus részét maga mondja el, és a miak utána ezen fohászkodást folytatty, melly Hivek fohászkodásának neveztetik”.⁵⁶

S ezzel – bár a fordítás szövege külön nem jelzi – áttérünk a hívők liturgiájára.

4. A hívők liturgiája

A hívők liturgiájának elején csupán a „Fohászkodás” felirat áll,⁵⁷ ami kapcsolódik az előbbi jegyzethez. A diakónus által mondott „Böltesség” után viszont csak annyit találunk, hogy „Áldozó: Mert téged illet minden ditsőség, betsület és tisztelet...”.⁵⁸ – Tehát azt nem írja elő a fordításunk, hogy fennhangon kell mondania a papnak.⁵⁹

A hívőkért mondott második imádság előtt a felirat ezt mondja: „Az Áldozó ekképpen fohászkodik: Ujjolag és többször is le borulunk előtted, és Téged kérünk...”.⁶⁰ Aztán a diakónus által mondott „Böltesség” után ismét csak annyit találunk, hogy „Áldozó: Hogy hatalmad által mindenüt meg oltalmaztattak Téged ditsóithessünk...”.⁶¹

Nyilvánvalóan figyelmetlenség következtében maradt ki a fordítás szövegéből a harmadik imádság előtt az „Áldozó” szó.⁶² Ugyanis csak annyi szerepel benne, hogy mialatt a kar a „Kerubimi ének”-et énekli, az első diakónus a szentélyt tömjénezi és az 50. zsoltárt imádkozza, „Az pedig mondja el ezen Könyörgést: Senki sem méltó azok közzül,

⁵⁵ *Lithurgia*, [26-27].

⁵⁶ *Lithurgia*, [27]. Hasonlóképpen található ez is a másik kéziratos fordításunkban: „Ha az Áldozó egyedül vagyon, mind a két Diakonnny részét maga mondja el, és annakutánna ezen fohászkodást folytatja, melly hivek fohászkodásának neveztetik”.

⁵⁷ *Lithurgia*, [27].

⁵⁸ *Lithurgia*, [29].

⁵⁹ A többi forrásunk viszont a szokásos módon adja az utasítást: „Az áldozópap fennhangon: Mert téged illet...” (*Liturgikon*, 123-124); illetve: „Ekphonesis. Pap: Mert téged illet...” (*Zsolozsmáskönyv*, 283).

⁶⁰ *Lithurgia*, [29].

⁶¹ *Lithurgia*, [30].

⁶² A korabeli másik kéziratos fordításból nem is maradt ki. Lásd *Kritsfalusi*, 482.

a kik le köteleztettek a testi kívánságokhoz...”.⁶³ – Helyesen így lenne: „Az Áldozó pedig mondja...”.

A diakónus a tömjénezés után „viszsa mégyen az Áldozóhoz, és magok is együtt el mondják háromszor a Kerubim Énekét, melynek vége lévén által mennek a már előre el készített Szent Ajándékokhoz: ezeket megfüstölvén az Áldozó mondja magában: Uram légy irgalmas énnékem bűnösnek. Háromszor.”⁶⁴ – Tehát előírás, hogy háromszor mondják a Kerub-éneket, de arra nem történik utalás, hogy közben meg is hajlanak.⁶⁵

Majd a diakónus és pap párbeszédét is leírja a fordításunk: „Az után mondja a Diákonus: Vedd fel Uram. Az Áldozó pedig fel vevén a Kehely fedező ruhát teszi azt a Diákonus bal vállára, vagy ha két Diákonus vagon jelen, a másodiknak adja kezébe ezeket mondván: Emeljétek fel kezeiteket a Szentségekhez, és áldjátok az Urat. Az után vevén a Diákonus a Szent Ajándékokkal lévő tányért [...] Maga pedig az Áldozó a Kelyhet fel vevén az észak felül való Szélső ajtón kimennek, a midőn az első Diákonus fenszóval így könyörög: Róllatok minden igaz keresztényekről emlékezzék meg az Úr Isten... Az után az Áldozó így folytatja Könyörgését: Az igaz hitben lévő kegyes...”⁶⁶

Ezek után ismét egy önálló jegyzet következik a Krucsay-fordítás szövegében:

„Jegyzet: A Püspök a Romai Pápának említéséről kezdi a maga könyörgését”.⁶⁷

A nagybemenet végeztével a kar a Kerub-ének második részét énekli, „az Áldozó pedig a Diakonusokkal bé mégyen a Szent Helybe, aholis, ha két Diákonus vagon jelen, két felül megállanak, úgy, hogy a

⁶³ *Lithurgia*, [31].

⁶⁴ *Lithurgia*, [33]. – A *Kritsfalusi* ugyanígy közli (482).

⁶⁵ A *Liturgikon* viszont csak egyszeri elmondását írja elő, mégpedig a pap számára kiterjesztett kézzel (amiről fordításunk nem szól): „Azután az áldozópap a diakónussal az oltár előtt állva, kiterjesztett karral csendesen mondja a Kerub-éneket” (*Liturgikon*, 126). A *Zsolozsmáskönyv* (286) rendelkezése némileg félreérthető, ugyanis csak a pap tárja ki a kezét: a pap „a szerpapokkal együtt, kitárt karral maga is elmondja a kerub-éneket”. A *Rendelkezés* (16) így szól: a pap „kitárt karokkal háromszor imádkozza a kerub-éneket”.

⁶⁶ *Lithurgia*, [34-35]. – A *Kritsfalusi* ugyanígy közli (482-483).

⁶⁷ *Lithurgia*, [35]. – Ez viszont a *Kritsfalusi*-kéziratban nincs meg, sőt a vizsgált forrásaink közül egyikben sem található.

Sz. tányért vivő jobb kéz felől áll”.⁶⁸ Majd pedig következik az újabb párbeszéd a diakónus és a pap között: „Midőn az Áldozó bé jön mondja a Diakónus: Emlékezzen meg az Úr Isten Szentségedről a maga Országában. Az Áldozó pedig: Emlékezzen meg az Úr Isten felszentelt Diakonságodról...”.⁶⁹ Ezek után részletes leírása következik a szent adományoknak az oltáron való elhelyezésének, a megfelelő imádságokkal együtt: „Az utánn le tévén a Kelyhet a Szent Asztalra, veszi a Diakonustól a Szent tányért, és teszi azt a Kehelynek bal oldalára mondván: A Sírban tested szerént, a pokolban lelkeddel mint Isten [...] Mint elevenítő ’s bizonyára a Paraditsomnál szebb és minden Királyi Palotánál fényesebb lett, oh Krisztus, a Sírod mi fel támadásunk kezdete”.⁷⁰ – Ezt a leírást nem követi a jelenlegi gyakorlatunk. Viszont az utána következő mozzanatok már igen: „Az után vévén a Diakonustól a Kehely fedező ruhát bé takarja mind a kettőt mondván: Az Isten félő József [...] Ezzel vévén a füstölőt a Diakonustól meg füstöli a le tett Szent Ajándékot mondván: Tselekedjél kegyesen Uram jó akaratodból Sionnal...”.⁷¹

A Krucsay-fordítás tartalmazza az áldozópap és a diakónus közötti következő párbeszédet is. Későbbi forrásaink ezt az „Istenfélő...” és a „Cselekedjél...” imádságuk után tartalmazzák.⁷² Itt viszont még előbb szerepel: „Ez után által adván a füstölőt a Diakonusnak, s meg hajtván fejét mondja: Emlékezzél meg rólam Atyámfia és Szolga Társum”.⁷³ A diakónus válasza, valamint az ő kérése után pedig „Az Áldozó: A Szent Lélek száll te read...”.⁷⁴ A diakónus újabb válasza és kérése után „Az Áldozó: Emlékezzen meg róllad az Úr Isten...”.⁷⁵ Erre a diakónus „Ámen”-t mond, és „megtsókolván az Áldozónak kezét”, az ekténia éneklésére megy az ambonra. – A Krucsay-féle fordításban itt egy egyedülálló mozzanattal lehet találkozni, mégpedig azzal, hogy a diakónus megcsókolja az áldozópap kezét.⁷⁶ Ez máshol nincs a fordításunk szövegében.

⁶⁸ *Lithurgia*, [36].

⁶⁹ *Lithurgia*, [36].

⁷⁰ *Lithurgia*, [36-37]. – Ezt az első imádságot a mi gyakorlatunk szerint a Proszkomidia végén mondja el a pap. Lásd *Liturgikon*, 107.

⁷¹ *Lithurgia*, [37].

⁷² Lásd *Liturgikon*, 127, *Zsolozsmáskönyv*, 289, *Rendelkezés*, 17.

⁷³ *Lithurgia*, [37].

⁷⁴ *Lithurgia*, [38]. – És a *Kritsfalusi* is ugyanígy tartalmazza.

⁷⁵ *Lithurgia*, [38].

⁷⁶ Viszont a *Kritsfalusi*-féle kéziratban – és csak abban – megtalálható: „Diakónus mondja: Amen és meg tsókolván az Áldozónak kezét...” (*Kritsfalusi*, 484).

A kérő ekténia közepén mondott csendes papi imádságról csak ennyit ír a szövegünk: „Ez alatt az Áldozó ezen Könyörgést mondja el: Mindenható Úr Isten! ki egyedől Szent vagy...”⁷⁷ Majd az ekténia végén az áldás-adást így közli: „Áldozó: Békesség mindnyájának”.⁷⁸ Mint az eddigiekben, itt sem tesz semmiféle utalást a fordítás arra vonatkozóan, hogy a pap áldást ad. Viszont a következő mozzanatot meglehetősen részletességgel közli: „Ekkor az Áldozó meg hajtván magát mondja magában: Szeretlek Téged Uram én erősegem [...] ez alatt pedig a Kehely fedező ruhát két helyütt meg tsókolja, úgymint elsőben a Sz. Tányér, másodszor a Kehely felett és harmadszor a Szt. Asztal szélét.”⁷⁹ A hozzá csatlakozó békecsók leírása is meglehetősen részletes: „Ha hogy pedig több együtt Szolgáló Pap volna, tehát mindegyik meg tsókolja ezt, és egymás vállát; a fő Áldozó pedig mondja hozzájuk: Mi közöttünk a Krisztus. Felelnek: Vagyon, és lesz is.”⁸⁰

A Hitvallásra való diakónusi felszólítás után „Az Áldozó pedig a Kehely fedező ruhát fel vevén, és fel tartván elmondja magában a néppel együtt az Apostoli hit vallást”.⁸¹ Majd pedig a Hitvallás végén a kar énekli a diakónusi felszólításra a választ, „Itt az Áldozó öszve rakván a Kehely fedező ruhát le teszi azt, a Diakonus pedig bé mégyen, az után mondja Az Áldozó: Az Úr Istennek kegyelme, az Atya Istennek Szerelme, és a Szent Léleknek veletek való közösülése légyen mindnyájatok-

⁷⁷ *Lithurgia*, [39]. A *Liturgikon* (128) viszont jelzi az imádság módját: „A pap csendes imája: Mindenható...” A *Zsolozsmáskönyv* (290) szintén így tesz: „Az áldozópap csendes imája: Mindenható...”

⁷⁸ *Lithurgia*, [42]. – További forrásainkban viszont mindenütt szerepel az áldás-adás formájára vonatkozó utalás is: A *Liturgikon* (130) így jelzi: „Az áldozópap, áldást adva: Békesség mindnyájatoknak”. A *Zsolozsmáskönyv* (292) még részletesebben írja: „A pap kifelé fordul és áldást ad: Békesség + mindnyájatoknak”. A *Rendelkezés* (18) szintén: „A pap a nép felé fordulva, áldást ad: Békesség mindnyájatoknak!”

⁷⁹ *Lithurgia*, [42]. – Ugyanez található a Kritfalusi-féle fordításban is (*Kritfalusi*, 486). Hasonlóan részletes a leírás a további forrásainkban is: „A pap megcsókolja a takarót, először a diszkosz, azután a kehely felett s végül az oltárt, mondván: Szeretlek téged, Uram...” (*Liturgikon*, 130). Illetve a pap „megcsókolja az aériont, a diszkosz, a kehely és végül mellső részén, az antimenzion fölött, miközben ezt mondja szintén háromszor: Szeretlek téged, Uram...” (*Zsolozsmáskönyv*, 292). A *Rendelkezés* (18) utasítása is ugyanolyan: „A nép válasza alatt a pap megcsókolja a nagytakarót a diszkosz és a kehely felett, s mindannyiszor mondja csendesen: Szeretlek téged, Uram...”

⁸⁰ *Lithurgia*, [42-43]. – *Kritfalusi* (486) csaknem ugyanúgy közli: „Ha hogy pedig több egygyütt szolgáló Pap volna, tehát mindegyik megtsókolja ezt, és egymás vállát. A fő Áldozó pedig mondja hozzájuk: Mi közöttünk a Krisztus. Felelnek: Vagyon-is, lesz-is.”

⁸¹ *Lithurgia*, [43]. – A Hitvallás szövegét mindazonáltal nem közli a Krucsay-fordítás.

kal.”⁸² Itt sem jelzi tehát a fordításunk, hogy az áldozópap kifordul és áldást ad a népre.⁸³ Az ezt követő párbeszédés részben csak annyit jelez a szövegünk a megfelelő helyeken, hogy „Áldozó”,⁸⁴ de arról nem ír, hogy fennhangon kell énekelnie a papnak. Végül míg a kar énekel, „Ez alatt az Áldozó ezen könyörgést mondja el: Illő és méltó Téged ditsérni, Téged áldani, Téged ditsőíteni, Tenéked hálát adni, Téged imádni...”⁸⁵ Majd az imádság szerves folytatásaként így rendelkezik a szövegünk: „Áldozó fen Szóval: Mellynek győzedelmi éneket énekelnek, kiáltanak, és mondják”.⁸⁶ Szintén folytatásként éneкли a „Szent, szent, szent”-et a nép, fordításunkban pedig a következő utasítás található: „Ez alatt az Áldozó így Könyörög: Ezen boldog Hatalmasságokkal mi is Kegyelmes Urunk kiáltunk, és mondjuk...”⁸⁷ – Itt tehát világos, hogy az ének alatt csendesen könyörög az áldozópap.

Az alapítás szavainak elmondása előtt nem említi a Krucsay-fordítás a kenyér és a bor megáldását.⁸⁸ A pap számára annyi figyelmeztető kiemelést alkalmaz a szöveg, hogy mind a kenyér, mind a bor fölött mondott alapítási szavaknak az első sorát vastag és nagy betűkkel hozza. A kar első „Ámen”-je után van az első rubrika ebben a részben: „Áldozó tsendes Szóval mondja: Hasonló képen a poharat is...”⁸⁹ Majd a második „Ámen” után következik az újabb utasítás: „Az Áldozó tsendes Szó-

⁸² *Lithurgia*, [43-44]. – A Kritsfalusi-féle fordítás ugyanígy tesz (*Kritsfalusi*, 487).

⁸³ A nyomtatott forrásaink egy részében azonban jelen van ez a mozzanat is. A *Liturgikon* (132) még nem említi az áldást: „a pap fennhangon mondja: A mi Urunk, Jézus Krisztus...” A *Zsolozsmáskönyv* (294) viszont már utasítást ad az áldásra is: „Az áldozópap a nép felé fordul és áldást ad: A mi Urunk, Jézus Krisztus...” A *Rendelkezés* (18) szintén hozza ezt: a pap „az oltárnál éneкли, kereszttetéssel: A mi Urunk Jézus Krisztus malasztja, az Atya Isten szeretet és a Szentlélek közöltetése... A nép felé fordul és áldást ad: ...legyen ű mindnyájatokkal!”.

⁸⁴ *Lithurgia*, [44]. – *Kritsfalusi* (487) szintén így hozza.

⁸⁵ *Lithurgia*, [44]. – A *Kritsfalusi* (487) is így hozza.

⁸⁶ *Lithurgia*, [45]. – *Kritsfalusi* (488) szintén így hozza.

⁸⁷ *Lithurgia*, [46].

⁸⁸ A *Kritsfalusi* (488) sem említi. Viszont a többi forrás igen. A *Liturgikon* (135) csak a szövegben jelzi kereszttel, hogy hol kell a papnak az áldást végeznie a diszkosz fölött: „meg ű áldván, meg ű szentelvén, meg ű törvén”. A *Zsolozsmáskönyv* (298) viszont nem csak a szövegben jelzi, hanem utasítást is ad hozzá: „IC – XC monogramot képező ujjakkal, jobb kezével háromszor keresztet jelez a kenyér fölött: meg ű áldván, meg ű szentelvén, meg ű törvén”. A *Rendelkezés* (19) is ugyanezt közli, bár az utasításában nem jelzi a háromszoros megáldást, csak a szövegben, a kereszt jelével: a pap „megáldva azt, csendesen folytatja imáját: kaj eulogészász ű, hágiászász ű, klászász ű edőke...”.

⁸⁹ *Lithurgia*, [47]. – A *Kritsfalusi* (488) ugyanígy hozza.

val így fohászkodik: Emlékeztén tehát ezen idvességes parantsolat-ról...”.⁹⁰ Majd ez következik: „Fenn Szóval: Tiedet a Tiedből...”.⁹¹ Bár szövegünk a diakónus számára írja elő, de nyilvánvalóan a papra is érvényes, ha egyedül végzi a szolgálatot: „Itt a Diakonus valamint a Szent Tányért úgy a Kelyhet is kereszt formára tévén kezeit fel emeli egy keveset”.⁹² Majd a következő egyszerű előírással folytatódik a szöveg, a kar éneke alatt: „Az Áldozó folytatja fohászkodását mondván: Efelett bé mutatjuk Tenéked ezen Szóbbeli, és vér nélkül való Szolgálatot, és kérünk, esedezünk, és fohászkodunk küld reánk és ezen előttünk lévő Sz. ajándékokra a Te Szent Lelkedet. Itt a Diákonus közelébb álván együtt így fohászkodnak: Uram, ki a Te Szent Lelkedet.”⁹³ Meghajlásról nem szól a szöveg, viszont mindháromszor leírja a fohászt, köztük az előverseket is.⁹⁴

Az epiklézis leírásának körülményei részletesebb tárgyalást kapnak. „Az után meg hajtván fejét a Diákonus, ’s mutatván a Szent Kenyérre mondja tsendesen: Áldd meg Uram a Szent Kenyeret. Az Áldozó pedig meg áldván kereszt jellel háromszor a Sz. Kenyeret mondja: És ugyan ezen kenyeret tedd Krisztusodnak drágalatos Szent Testévé.

⁹⁰ *Lithurgia*, [47]. – Pontosan ugyanígy hozza *Kritsfalusi* (489) is.

⁹¹ *Lithurgia*, [48]. – Szintén így tartalmazza a *Kritsfalusi* (489) is.

⁹² *Lithurgia*, [48]. – További forrásaink részletesebb bemutatást adnak erről. A *Liturgikon* (137-139) leírása a következő: „Az áldozópap jobbába veszi a diszkoszt, baljába a kelyhet, s keresztbe tett karokkal felmutatja a szent testet és vért e szavak kíséretében: Tiedet...” A *Zsolozsmáskönyv* (Zsol299-300) ugyancsak pontos előírást ad erre vonatkozóan is: „A pap bal kezébe fogja a kelyhet, jobbjának mutató és középső ujjá közé a diszkoszt s keresztbetett karokkal fölemeli a Szentséget körülbelül fejmagasságig s... énekelve mondja: Tiedet... A nép énekl: Téged éneklünk... Ugyanezt a pap is elmondja halkan”. A *Rendelkezés* (20) részletes leírása: „A pap jobb kezének mutató és középső ujjá közé fogja a diszkoszt, baljába a kelyhet. Jobb karját a bal fölött keresztbetéve, a Szentséget magasra emelve... énekl: Tá szá... A nép énekl: Téged éneklünk, téged áldunk...”

⁹³ *Lithurgia*, [48-49].

⁹⁴ A *Liturgikon* (139) részletesen leírja, hogyan kell ezt végezni, most már a diakónust is említve: „Az áldozópap a diakónussal háromszor meghajtja magát, s keresztvetés mellett halkan így fohászkodnak: Urunk, ki a te... Elővers: Tiszta szívet... Urunk, ki a te... Elővers: Ne vess el... Urunk, ki a te...”. A *Zsolozsmáskönyv* (300) is hasonló részletességgel közli ennek módját: „azután együtt fohászkodnak ismét kitárt karral: Urunk, ki a te... Mindannyiszor mély meghajtás. Versek: Tiszta szívet... Urunk, ki a te... Ne vess el... Urunk, ki a te...”. A *Rendelkezés* (20) hasonlóképpen: miután a pap összezárta a karjait, „ismét kitárja és mondja: Kírie, ho to... Mély meghajlás közben: Kárdián... Ismét kitárt karokkal: Kírie, ho to... Ismét mély meghajlás közben: Mé aporripsész... Kitárt karral harmadszor is: Kírie, ho to... Az utolsó szavakra: all enkajniszon... ismét mélyen meghajlik”.

Diakonus mondja Amen. Ugyantsak a Diákonus tsendes szóval: Áldd meg Uram a Szent poharat. Áldozó: Ami pedig a pohárban vagyon Krisztusodnak drágalátos Sz. vérévé. Diakonus Amen. Azután mutatván a Diákonus mind a kettőre, mondja: Áldd meg Uram mind a kettőt. Az Áldozó pedig meg áldván mind a kettőt mondja: El változtatván azokat a Te Szent Lelked által.⁹⁵ – Mindezek mellett azonban nem található utalás a meghajlásokra, illetve az áldás tényleges megadására.

A diakónus és a pap ezek után következő párbeszédét is leírja a fordításunk, nem utalva arra, hogy csak csendes hangzik el a két szol-gálatot tevő személy között: „Az Áldozó: Meg emlékezik rólad az Úr Isten a maga Országában...”⁹⁶ Miután a diakónus a helyére állt, „Az Áldozó így fohászkodik: Hogy légyen az azzal élőknél lelki józanodás-ra, bűnök bocsánatjára...”⁹⁷ De még mindig nem jelzi a szöveg, hogy csendes kell mondani. Arról viszont szót ejt a leírás, hogy a diakónus körültömjénezi az oltárt, megemlékezik azokról, akikről akar, „az Áldozó ellenben nagy szóval mondja: Kiváltképpen Boldogságos, Szeplőte-len, leg áldottabb ditső Királynénkért...”⁹⁸ A kar éneke alatt a diakónus a hallottakról⁹⁹ elmélkedik, „az Áldozó pedig folytattya előbbeni buzgó-ságát: Keresztelő Sz. János Prófétának...”¹⁰⁰ A kar éneke végén, miután a pap is végigmondta az imádságát, bár a szöveg nem írta, hogy csende-sen, „az Áldozó fenn Szóval folytatja: Áldozó: Kiváltképpen emlékezzél meg Uram ami Isten félt Püspökünkről...”¹⁰¹ A kar válaszol, a diakónus pedig „emlékeztetett téssen az élőkről, az Áldozó pedig fohászkodik:

⁹⁵ *Lithurgia*, [49-50]. – A *Kritsfalusi* (489) ugyanígy hozza.

⁹⁶ *Lithurgia*, [50]. – A *Kritsfalusi* (490) ugyanígy hozza.

⁹⁷ *Lithurgia*, [51].

⁹⁸ *Lithurgia*, [51]. Nyomatott forrásaink sokkal részletesebbek ezen a ponton. A *Liturgikon* (141) leírasmég viszonylag egyszerű: „az áldozópap megtömjénezi Szent-séget, s e közben fönnhangon mondja: Kiváltképpen...”. A *Zsolozsmáskönyv* (302) vi-szont már részletes leírást közölt a tömjénezés módjáról: „Most az áldozópap elveszi a szerpaptól a tömjénezőt, két kézre fogja s jobbról balra három kört ír le vele a kehely körül, három keresztet a diszkosz felett s végül mindkettő fölött egyszerre mégegy kört, miközben fönnhangon mondja: Kiváltképpen...”. A *Rendelkezés* (21) már más utasítást ad: a pap „a rövidre fogott tömjénező háromszor-három lendítésével meg-tömjénezi az Oltáriszentséget, miközben énekl: Ekszajretősz...”.

⁹⁹ Ez nyilvánvaló elírás, mert helyesen a „halottakról”, vagyis az elhunytakról kell elmél-kezdnie, amint azt a *Kritsfalusi* (490) is tartalmazza.

¹⁰⁰ *Lithurgia*, [52].

¹⁰¹ *Lithurgia*, [53]. – A *Kritsfalusi*-féle fordításban itt egy egyedülálló rubrika található, amely sehol máshol nincs meg: Itten, ha a’ Püspök szolgál, a’ Romai Pápáról téssen emlékeztet” (*Kritsfalusi*, 491).

Emlékezzél meg Uram ezen városról...”.¹⁰² A „fohászzkodás”-nak itt is a csendesen mondott imádságot kell jelölnie. Ugyanis a végén ez a felirat olvasható: „Fenn Szóval: És engedd meg nekünk, hogy egy szívvel és egy lélekkel dicsérjük...”.¹⁰³ A kar „Ámen”-je után ismét: „Áldozó fenn Szóval: És legyen a Felséges Istennek...”.¹⁰⁴

A Miatyánk előtti ekténia közben – melyet a diakónus, illetve ha kettő is szolgál, akkor a második végez, amint azt fordításunk rendel – ismét található a pap tevékenységére egy utasítás: „Itt az Áldozó tsendes Szóval így Fohászzkodik: Te néked ajánljuk egész életünket és reménységünket...”.¹⁰⁵ Az ekténia végén pedig – immár szokás szerint – ismét csak utalás található a szövegünkben a fennhangra: „Áldozó: És méltókká tégy arra bennünket Uram...”.¹⁰⁶ Ez tehát a Miatyánk előtti fennhang a pap részéről. Utána viszont eddig egyedülálló felirat szerepel a fordításban. Arról szól, hogy a Miatyánkot „Az egész Nép” énekli, nem csak a kar, mint az eddigi összes éneket és ekténiai választ.¹⁰⁷ Viszont arról nincs szó a szövegünkben, hogy az áldozópap kitárt kézzel imádkozza az Úr imáját. A Miatyánkot követő papi fennhang előtt sem áll ott fordításunkban, hogy azt ténylegesen így kell végeznie a papnak, hanem csak ennyi: „Áldozó: Mert Tiéd az Ország, és a hatalom...”.¹⁰⁸ Utána pedig szintén így közli a szöveg: „Áldozó: Békesség mindnyájának”.¹⁰⁹ Viszont a diakónusi felszólításra következő főhajtás után ez áll:

¹⁰² *Lithurgia*, [54].

¹⁰³ *Lithurgia*, [54]. A *Liturgikon* (145) leírása ismét bővebb itt: „Az ének alatt az áldozópap az élőkről tesz említést tetszése vagy intenciója szerint, azután összetett kezekkel csendesen könyörög: Emlékezzél meg...”. A *Zsolozsmáskönyv* (304) szintén hasonló közöl: „a pap pedig megemlékezik azokról az élőkről, akikről akar, s aztán folytatja a csendes imát ismét kitárt karral: Emlékezzél meg...”. A *Rendelkezés* (21) szintén ezt teszi: „A pap itt megemlékezik az élőkről, akikről akar, majd csendesen folytatja az imát: Mnészthéti...”.

¹⁰⁴ *Lithurgia*, [55].

¹⁰⁵ *Lithurgia*, [56]. – Ugyanígy szerepel a másik kéziratos fordításunkban is (*Kritsfalusi*, 492).

¹⁰⁶ *Lithurgia*, [58]. – A *Liturgikon* (147) is egyszerűen csak feliratot közöl: „Az áldozópap fennhangon: És méltass...”. A *Zsolozsmáskönyv* (306) – szokásától eltérően – egyszerűen ennyit közöl: „Pap: És méltass...”. A *Rendelkezés* (22) ismét bővebben közli: a pap „Az ekténia befejezésül pedig énekelve: És méltass minket, Urunk...”.

¹⁰⁷ Hasonló ehhez a Hitvallás elmondására szolgáló utasítás: „Az Áldozó [...] elmondja magában a néppel együtt az Apostoli hit vallást”. *Lithurgia*, [43]. Lásd 81. láb. – Másik fordításunk is pontosan ugyanígy adja az utasítást *Kritsfalusi* (492).

¹⁰⁸ *Lithurgia*, [58]. – Ugyancsak így: *Kritsfalusi* (494).

¹⁰⁹ *Lithurgia*, [58]. – Ugyanígy: *Kritsfalusi* (494). A többi forrásunk viszont részletesebb és pontosabb. A *Liturgikon* (Lit, 148) említi az áldást is: „Az áldozópap áldást adva:

„Ez alatt az Áldozó magában így Könyörög: Hálákat adunk Te néked láthatatlan Király...”¹¹⁰ Tehát ez az ima csendesen hangzik el, az imádság végén pedig világos az utasítás: „Áldozó Fenn Szóval: A Te egy Szülött Fiadnak kegyelme, és könyörületességi, és kegyesége által...”¹¹¹ A következő csendes ima felirata is világos: „Itt az Áldozó tsendes Szóval így Fohászkodik: Figyelmezz Úr Jesus Krisztus mi Istenünk Szent Lakó helyedből...”¹¹²

Közben a diakónusok az áldozáshoz készülnek elő s az orárioriont keresztbe veszik magukon. De figyelniük kell az áldozópap cselekményére is. Erről így ír a fordításunk: „Midőn pedig észre veszi a külső Diákonus, hogy az Áldozó ki nyújtván kezét az Urat fel mutatni akarja fenn Szóval mondja: Figyelmezzünk. Az Áldozó Fenn Szóval: A szentségeket Szenteknek.”¹¹³ A „Kar” által énekelt áldozási vers alatt aztán megtörténik a kenyértörés: „a Diákonus pedig bé menván az Áldozó mellé áll a maga helyére, az után mondja az Áldozónak tsendes szóval: Törd fel Uram a Szent Kenyeret. Az Áldozó pedig fell töri tellyes ájtatossággal mondván tsendesen: Fel töretik és fel osztatik az Isten Báránya...”¹¹⁴

Ezt követően a szent Színek egyesítéséről is szól a fordításunk: „Ez meg lévén mondja a Diákonus Tellyesítsd Uram a Szent Poharat. Ekkor az Áldozó vévén egy negyed részt az Oltári Szentségből kereszt jelet formálván azzal a Szent poharán felül mondja: Szent Léleknek

Békesség...” A *Zsolozsmáskönyv* (307) szintén, sőt a szövegben is jelzi az áldást helyét egy kereszttel: „A pap a nép felé fordul és áldást ad: Békesség † mindnyájatoknak”. A *Rendelkezés* (22) mg bővebb utasítást ad itt, valamint szintén kereszttel jelzi a szövegben az áldás helyét: a pap „a nép felé fordulva, úgy hogy az Oltáriszentséget el ne takarja, áldást ad: Békesség † mindnyájatoknak”.

¹¹⁰ *Lithurgia*, [58-59].

¹¹¹ *Lithurgia*, [59].

¹¹² *Lithurgia*, [60].

¹¹³ *Lithurgia*, [60-61]. A *Liturgikon* (149) részletes utasítás hoz ezen a ponton: a pap „két kezével a diszkosz fölött fölemeli az Úr testét, fennhangon mondván: Szentség...” A *Zsolozsmáskönyv* (309) pedig ezt írja: „Az áldozópap az Úr szent testét (a Bárányt) mindkét kezének hüvelyk és mutató ujjja közé fogva, a diszkoszról kissé fölemeli... miközben ezt énekli: Szentség...” A *Rendelkezés* (23) szintén így említi ezt a mozzanatot: a pap „A Bárányt két keze hüvelyk- és mutatóujja közé fogja s a diszkosz fölött a kehely magasságáig felemelve énekli: Figyelmezzünk! Szentség a szenteknek!”.

¹¹⁴ *Lithurgia*, [61]. – Ez a mozzanat a későbbi forrásainkban nincs meg. Jelen van viszont a második kéziratos fordításunkban: „a Diákonus pedig bé-menván, az Áldozó mellé áll a’ maga helyére. Az után mondja az Áldozónak tsendes szóval: Törd fel, Uram, a’ Szent kenyeret. Az Áldozó pedig fel-töri tellyes ájtatossággal mondván tsendesen: Feltöretik és fel-osztatik az Isten Báránya...” (*Kritsfalusi* 495).

teljesítése és ezzel teszi azt a Szent pohárba. A Diakonus pedig mondja: Amen.”¹¹⁵

A Krucsay-fordítás tartalmazza a „Zeon” szertartását is: „Az után vévén kezébe a meleg vizet mondja: Áld meg Uram a melegséget. Az Áldozó pedig meg áldván azt mondja: Áldott a Te Szenteid hivségek mindenütt, most és mindenkoron, és mindörökkön örökké. Amen. ’S azután egy tseppet botsátván a Sz. pohárba mondja: Hitnek hivsége tellyes Szent Lélekkel.”¹¹⁶

A diakónus és a pap áldozásának módját a következőképpen írja le a fordításunk: „Az után ha áldozik a Diakonus, tellyes ájtatossággal kezébe ad annak egy részetskét, melly különösön arra rendeltetik, ugy maga is az Áldozó vévén a magának rendeltetett részetskét mondja tsendes Szóval: Az Úr Isten, és a mi Idvezitőnk Jesus Krisztusnak Felséges és Drágalátos Szent Teste adattatik [...] Az után meg hajtván fejét mondja Diakonussal együtt: Hiszem Uram, és vallom...”¹¹⁷ Elmondják tehát együtt az áldozási imát.¹¹⁸ „Ez utánn áldozik a Diakonussal együtt tellyes ájtatossággal, melly után vévén kezébe a Szent Kelyhet abból minden ájtatossággal háromszor áldozik mondvan: Az Úr Istennek, és a

¹¹⁵ *Lithurgia*, [61-62]. – Viszont a későbbi forrásainkban ez sincs meg, csak a másik kézirat fordításban: „Ez meg-lévén mondja a’ Diakonus Tellyesétsd, Uram, a Szent poharat. Ekkor az Áldozó vévén egy negyed részt az Oltári Szentségből, kereszt jelet formálván azzal a Szent poharan feljül, mondja: Szent-Léleknek tellyesítése, és ezzel teszi azt a Szent pohárba, a’ Diakonus pedig mondja: Ámen” (*Kritsfalusi* 495).

¹¹⁶ *Lithurgia*, [62]. – Ezt is csak a másik kézirat fordításban találjuk, a többi forrásunkban nem szerepel. „Az utánn vévén kezébe a’ meleg vizet mondja: Áld meg, Uram, a’ melegséget. Az Áldozó pedig meg-áldván azt, mondja: Áldot a Te Szenteid hivségek mindenütt, most, és mindenkoron, és mind örökkön örökké. Ámen. ’S az utánn egy tseppet botsátván a Szent pohárba, mondja: Hitnek hivsége, tellyes Szent-Lélekkel” (*Kritsfalusi* 495).

¹¹⁷ *Lithurgia*, [62-63]. A *Zsolozsmáskönyv* (312) a következőket írja a Szent Test kiosztásáról: „Őszláv előírás és a nálunk érvényes szokások szerint a szent Test és Vér egyesítése után a misézőtársak és a szerpapok a főmiséző elé járulnak, két tenyerüket keresztalakban egymásba tevén olyképen, hogy a bal kézfej a jobb tenyérben pihenjen. A főmiséző a méltóság szerinti sorban hozzája járulók bal tenyerébe egy-egy részetskét helyez az Úr szent testéből ezt mondván: Krisztus közöttünk. Azok pedig így felelnek: Van és lesz! És helyükre térve, főhajtéssal elmondják közösen, a főmisézővel együtt az áldozási imát”. A többi forrás viszont nem említi ezt.

¹¹⁸ További forrásaink szerint ezt kitárt kézzel mondja a pap, s csak utána fogja a Szent Testet, amikor már magához is veszi. A *Liturgikon* (150) szerint a pap „kissé meghajtott fővel és szétterjesztett karokkal mondja az áldozás előtti imádságot: Hiszem, Uram...”. A *Zsolozsmáskönyv* (312) is ír erről, „melyet az kitárt karokkal végez: Hiszem, Uram...”. A *Rendelkezés* (23) hasonlóképpen: „A pap kitárt karokkal, kissé meghajtott fővel imádkozza az áldozás előtti imát: Hiszem, Uram...”.

mi Idvezítőnknek Jesus Krisztusnak Felséges, és Szentséges Szent Vérében részesülők...”¹¹⁹ „Ezzel meg törülvén ajakit mondja: Imé ez illetve az ajakimat [...] Az után áldoztatja a Diákonust is, ha arra készült, mellynek vége lévén fel nyitattik a Szent Ajtó, ’s a Diákonus vévén kezébe a Szent Kelyhet mondja fenn Szóval: Dia: Isteni félelemmel, és hittel járuljatok ide...”¹²⁰ – Fontos itt megjegyezni, hogy a Krucsay-fordításunk szerint tehát a híveket nem az áldozópap, hanem a diakónus áldoztatja meg.¹²¹ Hasonlóképpen fontos azt is megjegyezni, hogy ugyancsak nem szerepel fordításunkban az a tény, hogy a hívek is elmondják az áldozási imát.¹²² Aztán a kar éneke – az „Áldott, aki jöv az Urnak nevében” – után ez áll a szövegben: „Itt a nép közzül, ha valakik lennének, szoktak áldozni, melly utánn vévén a Diákonus a Szent Tányért teszi azt a Kehelyre mondván tsendes szóval: Krisztusnak fel támadását látván...”¹²³ A csendes imádságok után még mindig a diakónus

¹¹⁹ *Lithurgia*, [64]. – Ugyanezt írja *Kritsfalusi* (496) is. További forrásaink pedig részletebben közlik a Szent Testből és Vérből való áldozást. A *Liturgikon* (151) még egyszerűbben: a pap „az Úr testét kezébe veszi s mondja: Én, Istennek... Magához veszi Krisztus testéa kelyhet fölemeli e szavakkal: Én, Istennek... Áldozik a szent vérből”. A *Szoloszmáskönyv* (313-314) részletesebb leírása: a pap „Azután kezébe veszi a diszkoszról a XC jelzésű részt, a diszkosz fölé hajlik s ezt mondja: A mi Urunk... Magához veszi az Úr szent testét, azután mélyen meghajlik [...] részesül az Úr szent véréből is a következőképen: A lention egyik végét jobb kezének középső és gyűrűs ujjai közé fogva, mutató, középső és gyűrűs ujjával úgy emeli föl a kelyhet, hogy hüvelyk és mutató ujjainak hegye összefogva maradjon. Bal kezének mutató és középső ujjai közé a lention másik végét fogja. Most az egészet, amennyire képes, fölemeli, a kehellyel maga előtt keresztet ír le, miközben ezt mondja: A mi Urunk... Ezután a lentiont ajka alá tartván, részesül a kehelyből”. A *Rendelkezés* (23-24) szintén előírja: a pap „mondja: Én, Istennek méltatlan szolgája... és a diszkosz felett XC jelű részekét áhitattal magához veszi [...] Most jobb kezével átfogja a kelyhet és a lention egyik végét, bal kezébe a lention másik végét. A kelyhet magasra emeli s maga előtt vele függőleges síkban keresztet jelezve, közben mondja: Én, Istennek méltatlan szolgája... Áldozik a szent Vérből”.

¹²⁰ *Lithurgia*, [65]. – Szintén ugyanezt írja *Kritsfalusi* (496).

¹²¹ Erre egyetlen más forrásunkban sem találunk utalást, kivéve a második kézirat fordításunkat, amely hasonlóképpen közli, miután áldozásra szólította a diakónus a híveket: „Itt a’ nép közzül, ha valakik, tennének, szoktak áldozni, melly utánn vévén a’ Diákonus a’ Szent Tányért teszi azt a’ kehelyre mondván tsendes szóval: Krisztusnak fel támadását látván...” *Kritsfalusi* (496).

¹²² Többi forrásunk viszont közli: az áldozópap a Szentséggel a hívek felé fordulva „elmondja a »Hiszem, Uram, és vallom« kezdetű imát” (*Liturgikon*, 152); illetve: a pap „imádkozza az áldozás előtti imát, lehetőleg a hívekkel együtt (»Hiszem, Uram, és vallom... (Úgy, mint a pap áldozása előtt.)«)” (*Rendelkezés*, 24).

¹²³ *Lithurgia*, [65].

ténykedik: „Az utánn meg törli a Szt. Tányért mondván: Törüld el Uram bűneiket azoknak, akik itten említettetek, a Te Sz. véreddel, és Szenteidnek esedezéseikkel. – Ez utánn bé takarja valamint a Sz. Tányért, ugy a Kelyhet is, az Áldozó pedig magában így könyörög: Hálákat adunk Te Néked Kegyelmes Urunk lelkeink jó tévője...”¹²⁴

Az imádság után azt írja a fordításunk, hogy a pap egy egyszerű áldást ad a népre, nem szentségi áldást. „Az utánn az Áldozó áldást adván a Népre mondja fen Szóval: Áldozó: Idvezitsd Istenem a Te Népedet és áldd a magad Örökségét”¹²⁵ Majd így folytatódik a szöveg: „Kar: Sok esztendőket ély Uram. Itt az Áldozó magabann mondja: Magasztaltassál az egek felébe Isten, és az egész földön a Te ditsóséged. Kar: Tapasztalván az egész világosságot, el fogadván a Mennyi Lelket...”¹²⁶ – Tehát a csendes imára történik rendelkezés. Az ének után pedig az áll a szövegben, hogy a pap a diakónusnak adja át a diszkoszt, hogy az előkészületi asztalhoz vigye: „Az utánn az Áldozó vévén a Szent Tányért teszi azt a Diakónus feje felébe, ki is meg fogván azt minden ájtatossággal elfordul, ’s el viszi a maga helyére, az Áldozó pedig vévén a Szent Kelyhet mondja magában: Áldott a mi Istenünk. Az utánn fenn Szóval: Mindenütt, most, és mindenkoron...”¹²⁷ A kar „Ámen”-je után pedig a kelyhet maga a pap viszi az előkészületi asztalhoz,¹²⁸ hogy a szentség maradákat

¹²⁴ *Lithurgia*, [66-67]. – *Kritsfalusi* (497) szintén.

¹²⁵ *Lithurgia*, [67-68]. – Viszont a többi forrásunk másképp rendelkezik. A *Liturgikon* (152) kifejezett utasítást ad arra, hogy a szentséggel adja az áldást a pap „A Szentséggel megáldja a híveket, mondván: Üdvözítsd...” A *Zsolozsmáskönyv* (316) szintén így tesz, sőt még részletesebben: a pap „a nép felé fordul, keresztet jelez s áldást ad főnnhangon énekelvén: Üdvözítsd...” A *Rendelkezés* (25) is részletesen közli ezt a cselekményt, a szövegben kereszttel az áldást helyét is jelezve: a pap a kelyhet „két kézzel felveszi s vele kifordulva, a népre áldást ad, miközben énekl: Üdvözítsd, Isten, a te népedet † és áldd meg örökségedet”.

¹²⁶ *Lithurgia*, [68].

¹²⁷ *Lithurgia*, [68]. – A *Kritsfalusi* (497) ugyanígy közli. A *Liturgikon* (152) viszont itt is más és részletesebb leírást ad erre vonatkozóan: a pap „Kezébe veszi a kelyhet a hozzá tartozókkal, és csendesen mondja: Áldott...” A *Zsolozsmáskönyv* (316) a kehely fel-emelése után előírja, hogy a papnak keresztet kell jeleznie az oltár fölött, de a módjáról nem szól: „a pap pedig a kalymmával fődött kehellyel az oltár fölött keresztet jelez, halkan mondván: Áldott...” A *Rendelkezés* (25) ezt kiegészíti a vízszintes kereszt-jelzésre vonatkozóan, amikor előírja, hogy a pap a kehellyel „az antimenzion felett vízszintes síkban keresztet jelez, miközben halkan mondja: Áldott a mi Istenünk...”.

¹²⁸ De közben nem írja a fordításunk, hogy áldást adna vele, mint ahogy ténylegesen nem is kell azt tennie. A *Liturgikon* (152) csak ennyit közöl: a pap „A hívek felé fordulva főnnhangon: Öröktől fogva...” A *Rendelkezés* (25) viszont ki is emeli, hogy nem kell

magához vegye: „Itt az Áldozó a Szent Kelyhet annak helyére viszi, és ott a hátra lévő részt meg emészti a Szentségből, az alatt pedig a Kar énekel: Teljenek meg Uram ajakink...”¹²⁹

A hálaadó ekténia végén ismét csak annyi szerepel a fordításunkban, hogy azt a pap végzi; nem jelzi, hogy fennhangon kell tennie azt: „Áldozó: Mert Te vagy a mi meg Szentelésünk...”¹³⁰ A diakónus ezt követő felszólításai után az amboni imát mondja a pap: „Ekkor az Áldozó ki menvén ezen Könyörgést mondja el: Uram ki meg áldod azokat, akik Téged áldanak...”¹³¹ Kimarad a szövegből, hogy ezt fennhangon kell tennie a papnak.¹³² Ezt követi a kar részéről az „Ámen”, majd a „Légyen áldott az Úr Neve...” s a 33. zsoltár. „ezen Zsoltárnak olvasása alatt az Áldozó bé mégyen a Szent helyre mondván ezen Könyörgést: A Törvénynek, és a Profétáknak tellyesítése tennen magad vagy Krisztus mi Istenünk...”¹³³

Ezt követi a proszfora kiosztása, majd a Szent Liturgia záró áldása: „Az utann ki mégyen az Áldozó a Diákonusokkal együtt, és osztogattya a Nép között azon Kenyeret, mellyből ki vétetett a Vér nélkül való Áldozatra készítettett részetske, mellynek vége lévén áldást ad a Népre mondván: Az Urnak áldása reátok, annak kegyelméből, és

áldást adnia a papnak: „Ezután az oltártól lejőve s a királyi ajtón át a nép felé tekintve, áldásadás nélkül énekl: Öröktől fogva, most és mindenkor”. Sőt, a *Rendelkezés* (2) az általános részében is úgy rendelkezik, hogy nem kell áldást adnia a papnak: „A „Teljenek be ajkaink” előtti fennhangnál: „Öröktől fogva most és mindenkor...” a pap nem ad áldást az Oltáriszentséggel”. – Ez azért is fontos, mert a *Zsolozsmáskönyv* (316) más rendelkezést ad: a pap „a szereppal együtt a nép felé fordulva, s a kelyhet újból áldásra emelve, énekl: Öröktől...”, bár ez utóbbiról lábjegyzetben megjegyzi, hogy „Nincs a görögben”.

¹²⁹ *Lithurgia*, [68-69].

¹³⁰ *Lithurgia*, [70]. – Mindenesetre, az figyelemre méltó, hogy előírja a fordításunk az ekténia hangos végzését (a diakónus számára). Ugyanis a *Liturgikon* (153) az ellenkezőjét írja: a pap „halkan mondja a következő ekténiát: Igazhívők...”. Viszont az is igaz, hogy az egyéb forrásaink mást mondanak: A *Zsolozsmáskönyv* (317) utasítása szerint – mivel a diakónus teszi, mint a Krucsay-fordítás szerint is – hangosan kell végezni az ekténiát: „a szerepap a királyi ajtó előtt ekténiát végez: Igazhívők...”. A *Rendelkezés* (26) szerint pedig a pap „énekl a hálaadó ekténiát: Igazhívők, részesül-vén...”. A *Rendelkezés* (2) az általános részében külön kiemeli, hogy „fennhangon éneklendő – a mi misekönyvünk előírásával szemben – a „Teljenek be ajkaink” után a hálaadó ekténia”.

¹³¹ *Lithurgia*, [71].

¹³² Viszont a (*Kritsfalusi*, 499) tartalmazza: „Ekkor az Áldozó ki-menvén, ezen könyörgést mondja el fenn-szóval: Uram, ki meg-áldod”.

¹³³ *Lithurgia*, [72].

kegyességéből, mindenütt, most és mindenkoron, és mind örökkön örökké”.¹³⁴ – Tehát a végső áldás itt előbbre kerül.

A Krucsay-fordításban a végső áldás, illetve a kar „Ámen”-je után következik az elbocsátói rész: „Áldozó: Ditsőség Te Néked Kristus [...] Kar: Ditsőség [...] Áldozó: A Krisztus a mi valóságos Istenünk...”.¹³⁵ A kar „Ámen”-je után nagybetűs felirat következik a szövegünkben: „Vége a Sz. Liturgiának”.

5. A Szent Liturgia után

A szöveg így folytatódik: „Ezzel az Áldozó bé mégyen a Sz. helybe, ’s le vetkezhén mondja: „Most botsátod el Uram a Te Szolgádat...””.¹³⁶ Ezt követi a „Szent Istentől a Miatyánkig” terjedő rész. Érdekes, hogy a Miatyánk szövegét itt sem hozza teljes egészében a fordításunk: „Mi Atyánk ki vagy a Mennyeekben Szenteltessék a Te Neved. ’s a’ t.”,¹³⁷ mint ahogy a Szent Liturgia megfelelő helyén is csak rövidítve található, bár ott egy mondattal bővebben.¹³⁸ Utána pedig Aranyaszájú Szent János tropárja és kontákja következik a szövegben. És ezzel vége

¹³⁴ *Liturgia*, [73]. – Az imádság szerepel minden forrásunkban, de a 33. zsoltár imádkozása csak két másik dokumentumunkban: „a’ Kar kezdi olvasni a’ XXXIII-dik zsoltárt” (*Kritsfalusi*, 499). Illetve: a *Zsolozsmáskönyv* (320) leírásában: „Ha antidór osztás is van, a nép sorban az áldozópap elé járul, ki az antidór átadása közben minden egyes hívót üdvözlöl, halkan: Krisztus közöttünk! Felelet: Van és lesz! Húsvéti időben a húsvéti köszöntést alkalmazza. Az antidór kiosztása alatt a nép a 33. zsoltárt mondja: Áldom az Urat minden időben... Ha reggel litia volt, a zsoltárt most csak a közepétől kezdjük: Jöjjetek, fiaim. Zsoltár után: Valóban méltó... Olvasva, de csak félig”.

¹³⁵ *Liturgia*, [73-74]. – Ez azonban egyértelmű felcserélést mutat a későbbi dokumentumokhoz képest, ahol a szertartást a végső áldás („Az Úr áldása reátok”) zárja.

¹³⁶ *Liturgia*, [74].

¹³⁷ *Liturgia*, [75]. A *Liturgikon* (156-157) így ír ezekről: „A szt. liturgia befejeztével az áldozópap egy ideig az oltárnál marad, és csöndesen ezeket az imákat mondja: Most bocsátod el... Háromszorszent és Miatyánk után: Tropár, 8. hang: Ajkaid... Dicsőség: (Kondák, 8. hang): A mennyekből... Most és: (Istenszülő-ének): A keresztények... Uram, irgalmazz 12-szer, Dicsőség... Most és... Ki a keruboknál...” A *Rendelkezés* (26) csak általánosságban említi: a pap „elmondja a liturgikonban előírt befejező imákat”. – A *Zsolozsmáskönyv* (321-322) mind a pap, mind a diakónus számára előírja, hogy a liturgikus ruhák levétele közben kell az imádságokat elmondaniuk: „a liturgiai díszöltözetet leteszik, közben halkan így imádkozván: Most bocsátod... Háromszorszent. Miatyánk után: Tropár, 8. hang. A te ajkaidról... Dicsőség. Konták, 8. hang. A mennyekből... Most és. Istenszülői, 6. hang. A keresztények... Ezek után: Uram irgalmazz! 12. Dicsőség. Most és. Ki a keruboknál tiszteltebb”. Majd még leírja a záró események görög változatát is (*Zsolozsmáskönyv*, 322-323).

¹³⁸ *Liturgia*, [58].

a Szent Liturgia „teljes” szövegének, bár erre már semmi további utalás nem olvasható.¹³⁹

6. Összegzés

Legelső, teljes épségében fennmaradt magyar nyelvű liturgiafordításunk, az 1793-as Krucsay-féle kézirat 1814-es átírása meglehetősen kevés rubrikális részt tartalmaz.

A kéziratos szövegünkben gyűjthető ilyen részek két csoportot képeznek, illetve két csoportra lehet osztani őket.

[1.] Az egyik csoportban a szóbeli elhangzásra történő utasítások szerepelnek. Vizsgálatunk folyamán az áldozópapra vonatkozó ilyen jelzéseket tekintettük át. – Ezek három részre oszlanak.

(a) Egyik részük csak annyit jelez, hogy mely részeket kell az áldozópapnak mondania, illetve énekelnie. Összesen 60 ilyen eset fordul elő a szövegben. Ebből mindössze 4 az „Áldozó Pap” megnevezés, az összes többi pedig „Áldozó”.

(b) A másik részük viszont jelzi, hogy a papnak fennhangon kell az éneklést végeznie. – Ez az utasítás 16 alkalommal van jelen a fordítás szövegében. Általában a „Fen/Fenn szóval” látható, de egy esetben a „Nagy szóval” is előfordul. Továbbá – ezeken kívül – a Hitvallást „A néppel együtt”, a Miatyánkot pedig „Az egész nép”-pel mondja a pap.

(c) A harmadik csoportba tartozó esetek pedig – ugyancsak 16 alkalommal – azt mutatják, hogy a pap csendesen könyörög, illetve így mondja a szöveget. Ebből 8 a „magában”, 6 a „tsendes szóval”, 1-1 a „csendben”, illetve a „tsendesen”.

[2.] A liturgikus rubrikák másik csoportjába már ténylegesen is olyan liturgikus utasítások gyűjthetők be, amelyek a szent cselekményt irányítják. Vagyis itt már a liturgikus gesztusokról van szó. – Ezek két részre oszlanak.

(a) A műben összesen 28 olyan hely szerepel, ahol ezek az eligazító rendelkezések részletesek: kis bemenet; bevonulás; hátravonulás; evangélium után; előkészülethez vonulás; nagy bemenet kezdete; nagy bemenet folytatása; nagy bemenet vége; ajánlatok elhelyezése; betakarása; tömjénezése; adományok csókja; békecsók; Hitvallás után; kenyér

¹³⁹ A *Kritsfalusi* (501) leírásában még folytatódik az imádságok sora: „Keresztények szűgyen nem ösmérő... Uram, könyörülj rajtam(tizenkétszer.) Ki a' Kerubimok lett... Sitsőség az Atyának, és Fiunak 'sa' t.” Aztán még egy utolsó rubrika található: „És ezzel áldván az Istent, ki mégyen. Vége.”

megáldása; folytatás; kenyértörés előtt; kenyértörés; elegyítés kezdete; elegyítés; zeon; zeon folytatása; szentség átadása; áldozás; diszkosz; kehely; konzummálás; antidór-osztás.

(b) A többi 12 esetben ismét csak utalásként lehet találni a rövid eligazító rendelkezést a liturgikus gesztusokra: tömjénáldás; tömjénező átadása; békességi áldás után; aérion feltartása; áldozás előtt; áldozás után; diakónus áldoztatása; szentségi áldás; amboni imára; amboni ima után; végső áldás; kivonulás.

[3.] Mindezek mellett fel kell még figyelni két további fontos dologra a kéziratban.

(1.) Egyrészt arra, hogy a mű nem jelzi az áldozópapnak, hogy mikor kell kitárt, illetve összetett kézzel mondania az imádságokat.

(2.) Másrészt pedig arra, hogy kevés alkalommal – mindössze hatszor – írja elő a fordítás az áldozópapnak az áldást. Ezek a következő helyek: Evangélium előtti tömjénáldás; az alapítás szavai előtt a kenyér fölött háromszoros áldás (a bor fölött kimarad), majd pedig mindkettő együttes megáldása; a zeon megáldása; áldás a szentséggel; végső áldás.

Összegzésként – s egyben előretekintésként is – megállapítható, hogy nem szokatlan a liturgikus rubrikák szűkös volta. Ugyanis egyrészt a művet nem kell liturgikus tankönyvnek tekinteni; a liturgikus végzéseket pedig ismerték és gyakorolták a papok. Másrészt viszont a nyomtatásban kiadott liturgikonjaink (1882, 1920) sem bővelkednek rubrikákban. Harmadrészt érdemes még azt is tudatosítani, hogy a magyar görög katolikus egyház eddigi életében eddig csupán egyetlen alkalommal jelent meg a Szent Liturgia végzésére vonatkozó részletes – valóban az apró részletekbe is belemenő – előírás (1954-ben, 1955. jan. 1-jei hatálybalépéssel). Mindezek mellett a liturgikus végzésünk – visszatekintve a történelembe is – meglehetősen egységesnek volt mondható.

BOHÁCS BÉLA

A PAPSZENTELÉS SZERTARTÁSA AZ EPERJESI SZERKÖNYV SZERINT

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A két Eperjesi püspöki szerkönyv; 3. A papszentelés szertartása; 4. A két Archieratikon papszentelési szertartásának felépítése; 5. A két Archieratikon papszentelési szertartásának eltérései; 6. Összegzés.

1. Bevezetés

Az Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegye VII. Piusz pápának a *Relata semper* kezdetű, 1818. szeptember 22-én kelt bullájával lett egyházjogilag megalapítva.¹

Az újonnan alapított egyházmegye első főpásztora Tarkovics Gergely lett. Az első püspök azonnal beszerezte a püspök számára nélkülözhetetlen **СЛѢДЫ ПРАВОСЛАВНАГО СЪВЪЩАНІЯ** püspökiszerkönyvet.

2. A két Eperjesi püspöki szerkönyv

A püspöki szerkönyv Septickij Atanáz kijevei görög katolikus metropolita és leMBERGI püspök 1740. március 29-i jóváhagyásával és rendeletére jelent meg az Unevi nyomdában.

A szerkönyv második lapján található Tarkovics Gergelynek – aki első püspöke lett az egyházmegyének – saját kezűleg írott latin nyelvű szövege, mely az ő gondoskodását bizonyítja:

*Sua E. E. Episcoporum Eperjessiensium Archieratikon pro curatum per primum Episcopum Eperiessensem Gregorium.*²

Az Eperjesi egyházmegye területét felosztva alapította meg II. János Pál pápa – az *Ecclesiales communitatis*, 1997. február 21-én kelt bullájával – a Kassai Görög Katolikus Apostoli Exarchátust. Első

¹ ŠTURÁK, P., *Dejiny gr. kat. cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*, Prešov 1999, 28.

² **СЛѢДЫ ПРАВОСЛАВНАГО СЪВЪЩАНІЯ**, ОҢИВ: ҂А҂҂, második lap, oldalszám nélkül.

exarchája Milan Chatur, addigi eperjesi segédpüspök lett³. Milan Chatur az Exarchátus területén azonnal megkezdte az **Архієратіко́нъ ѿлі Служѣбника Свѣтѣльскій** *Recensione ruthena* liturgikus könyvsorozatban a Szentszék által 1975-ben kiadott és jóváhagyott püspöki Szerkönyv használatát. A Kassai Exarchátus területén így 257 év után először, új püspöki szerkönyv került használatba.

Az Eperjesi Egyházmegye területén a Tarkovics püspök által beszerzett **Служѣбника Сѣтѣльскій** 263 évig volt használatban. Ennek a püspöki szerkönyvnek a rendje szerint az Eperjesi főpásztorok⁴ 2002. december 11-ig végezték a papszenteléseket. Ezen a napon lett az Eperjesi egyházmegye nyolcadik főpásztorává kinevezve ThDr. Ján Babjak SJ, PhD. Hivatalba lépése után⁵ azonnal megkezdte az **Архієратіко́нъ ѿлі Служѣбника Свѣтѣльскій** *Recensione ruthena* liturgikus könyvsorozatban a Szentszék által 1975-ben jóváhagyott és kiadott püspöki Szerkönyv használatát.

A Szlovákiai Görög Katolikus Egyház történelmében kimagasló esemény volt XVI. Benedek pápa 2008. január 30-án kelt *Ad perpetuam rei memoriam* kezdetű bullája, amellyel megalapította az Eperjesi Görög Katolikus Metropóliát. Az Eperjesi egyházmegye főegyházmegyei, a Kassai Exarchátus pedig egyházmegyei rangot kapott.⁶ Ekkor lett megalapítva a teljesen új Pozsonyi Görögkatolikus egyházmegye is. Első püspöke Russnák Péter Eperjesen az **Архієратіко́нъ ѿлі Служѣбника Свѣтѣльскій** *Recensione ruthena* liturgikus könyvsorozatban a

³ KOŠICKÝ EXARCHÁT, *Gréckokatolícky apoštolský exarchát Košice*, Košice-Barca, 2005, 12-13.

⁴ Az Eperjesi püspökök: Tarkovics Gergely 1821-1841; Gaganecz József 1843-1875; ThDr. Tóth Miklós 1876-1882; ThDr. Vályi János 1882-1911; ThDr. Novák István 1913-1918; ThDr. Russnák Miklós kanonok 1918-1922; Novák István általános helynöke volt 1918-1922 között; ThDr. Nyáradi Dénes 1922-1927 körösi püspök mint megbízott apostoli kormányzó; boldog Gojdic Pál 1927-1960; ThDr.h.c. Hirka János 1968-2002; ThDr. Babjak János, SJ, PhD. Az egyházmegyének volt két segéd-püspöke is: boldog ThDr. Hopko Bazil 1947-1976 és Chatur Milan 1992-1997. In VAŠKA, M., *Schematismus gréckokatolíckej Prešovskej eparchie*, Prešov 2004, 22-30.

⁵ Babjak Jánost Rómában 2003. január 6-án szentelte püspökké XVI. Benedek pápa. Intronizációja 2003. január 18-án volt az Eperjesi székesegyházban. In VAŠKA, *Schematismus* (4. láb.), 30.

⁶ Az első eperjesi érsek-metropolita Babjak János lett, Milan Chatur pedig az első kassai megyéspüspök. In *Schematismus Prešovskej gréckokatolíckej metropolie*, Prešov 2008, 14-19.

Szentszék által 1975-ben kiadott és jóváhagyott püspöki Szerkönyv rendje szerint lett püspökké szentelve 2008. február 16-án. A 2008. március 9-ei intronizációja⁷ után azonnal az **Архієратіконъ ѿлі Служѣбникъ Свѣтительскій** szerint kezdte végezni főpapi teendőit.⁸

E rövid történelmi áttekintés is bizonyítja, hogy az Eperjesi Görög Katolikus Metropólia minden egyházmegyéjében – s így az Eperjesi főegyházmegyében is – egyöntetűen a római kiadású püspöki Szerkönyv van használatban, természetesen a papszentelés szertartását is beleértve.

3. A papszentelés szertartása

Az áttekinthetőség érdekében a papszentelés szertartását három pontban mutatjuk be.

1/ A szentelést megelőző szertartások⁹

A nagybemenet után a kórus befejezi a kerub éneket. Ezalatt a püspök az oltár baloldalán elhelyezett katedrán foglal helyet. Az archidiákon kezében kereszttel és gyertyával a templom közepére vezeti a szentelendőt és mondja:

ИЗВОЛѢНІЕМЪ БОЖІИМЪ, ѿ ДѢВСТВОМЪ ПРЕСВѢТАГО ДѢХА ѿ ЖИВОТВОРЦА ДѢХА, БЛАГОСЛОВѢНІЕМЪ ЖЕ ПРЕСВѢЩЕННѢЙШАГО АРХІЄПІСКОПА ѿ МИТРОПОЛІТА НАШЕГО КЫРЪ ѿМѢ РЕКЪ, ѿЛИ БОГОЛЮБИВАГО ЕПІСКОПА НАШЕГО КЫРЪ ѿМѢ РЕКЪ, ПРОИЗВОДИТСѦ БЛАГОГОВѢННЫЙ ДІАКОНЪ ВЪ ПРЕЗВѢСТЕРСТВО, ПОВЕЛИ ѢМѢ, ВЛАДЫКО СВѢТЫЙ!

Isten szent akaratából, az elevenítő Legszentebb Lélek közreműködésével a nagyméltóságú és főtisztelendő, istenszerető NN. püspök urunknak áldásával az itt álló NN. istenszerető szerep az áldozópapi rendre léptetik. Parancsolj vele, szent atyánk!

⁷ In VAŠKA, *Schematismus* (4. lábj.), 21-23.

⁸ Rusnák Péter pozsonyi megyéspüspök személyes közlése szerint a római **Архієратіконъ** rendje szerint 2008. június 19-én szenteltelte elsőként áldozópappá Martin Pavúk szerzetest. Közölte: 2009. november 25-én.

⁹ **Архієратіконъ. Рѣмъ: крѣптофѣрратскаѧ тѣпографіѧ, ꙗцѣгъ, смѣгъ - смѣр.**

Befejezve a szöveget, mély meghajlást tesz. A püspök válasza:

ПОВЕЛѢНІЕМЪ ГДНИМЪ НЕБЕСА ѦТВЕРДИШАСЯ, И ДСХѦМЪ ѦСТЪ ѦГѦ ВСА СІЛА ИХЪ.

Az Úr parancsa megerősíti az egeket és az ő szájának lehelete annak minden erősségeit.

Az archidiákon és a szentelendő egy keveset előrébb lép:

БЛАГОСЛОВІ ѦГѦ, ВЛАДЫКО СВАТЫЙ.

Áldd meg őt, szent atyánk!

A szentelendő ismét mélyen meghajol. A püspök ezt mondja:

ДА БЛАГОСЛОВИТЪ ѦГѦ ГДЪ Ѧ СІѦНА, И ѦЗРИТЪ БЛАГАА ІЕРУСАЛИМЪ БО ВСА ДНІ ЖИВОТЪ СВОЕГѦ.

Áldjon meg téged az Úr Sionból és lássad Jeruzsálem javait életed minden napjaiban.

Az archidiákon a szentelendővel a királyi ajtó közelében mondja:

ПОМОЛИСЯ Ѧ НЕМЪ, ВЛАДЫКО СВАТЫЙ.

Emlékezzél meg róla Uram.

A szentelendő ismét meghajol. A püspök ezt mondja:

ДХЪ СВТЫЙ СНИДЕТЪ НА НЕГѦ, И СІЛА ВІШНАГО ѦСѢНИТЪ ѦГѦ.

A Szentlélek szálljon rá és Magasságbélinek ereje árnyékozza meg őt.

A szentelendő belép a szentélybe (a királyi ajtón át), megcsókolja a szentelő kezét, hipogonácionját és a jobb vállát. A püspök köszönti:

ХРТОСЪ ПОСРЕДѢ НАСЪ.

Krisztus közöttünk.

A szentelendő válaszol:

И ѦСТЬ И БДЕТЪ.

Van és lesz.

Az archidiákon a szentelendőt úgy vezeti az oltár körül, hogy közben megcsókolja az oltár négy sarkát és megcsókolja a szentelő kezét, hipogonácionját és a jobb vállát. A kar közben énekl:

СВАТЫІ МЧЕНИЦЫ. СЛАВА ТЕБѢ, ХРТЕ БЖЕ. ИСАІЕ ЛИКШІ.

Dicsőült szent vértanuk. Dicsőség néked, Krisztus Isten. Izaiás, örvendj.

Ezután a diakonus a püspök elé térdel, hitvallást tesz, majd az evangéliumos könyvre tett kézzel hitvallását esküjével erősíti meg:

На всѣхъ сѣхъ, ѿкъ справедливъ прислаꙋю, таꙋкъ ми помози Гди Бже, въ Тройцѣ свѣтѣй ѣдинъ, ѿ сѣ свѣтѣе ѿвѣнꙋгеліе.

Mindezekre mint valódiakra igazságosan esküszöm: úgy segítsen a Szentháromságban az egy Isten és ez a szent Evangélium.

2/ A papszentelés¹⁰

Ezután a szentelendők az oltár jobb sarkánál két térdre ereszkedve, kezüket kereszt alakban az oltárra fektetik, homlokukat kezük közé az oltárhoz hajtják. A püspök az omofór végét a szentelendő fejére helyezi és háromszor a fején megáldja.

*Az archidiákon felhívása után: **БѢНѢМЪ**. Figyelmezzünk!*

*a püspök mondja a **БОЖЕСТВЕННАА БЛАГОДАТЬ** – Az Isteni kegyelem kezdetű imát.*

Utána a szentély jobb oldalán lévő papok hármас Гди помилѣй-t Uram, irgalmazz-t énekelnek, ugyanúgy a szentély bal oldalán lévő papok is, majd ugyanúgy a jobb és baloldali kriloszban lévők is.

A püspök kezét a felszentelt pap fején tartva háromszor megáldja őt.

*Az archidiákon felhívása után: **ГДѢ помолѣмса** – Könyörögjünk az Úrhoz!*

*a püspök a következő kezdetű csendes imát mondja: **БОЖЕ БЕЗНАЧАЛЬНЫЙ** – Kezdet és végnélküli Isten.*

A csendes ima fennhangja után az archidiákon ekténiát énekel, amelyik két kérést tartalmaz az újonnan szentel pap üdvösségéért a tiszta és bűnnélküli szolgálataért.

*Az ekténia fennhangja előtt a püspök az újonnan szentelt pap fején tartva kezét mondja a következő imát: **Бже великій сілою** Istenünk, kinek hatalma nagy.*

A szentelési szertartás második részének ez a befejező imája.

¹⁰ **Архієратіконъ. Римъ: крѣптоферратскаѣ тѣпографіѣ, ѿцѣг, смѣ - сѣн.**

3/ A papszentelést követő szertartások¹¹

A püspök felállítja az újonnan felszentelt papot és az oráion hátsó részét a jobb vállán keresztül véve, előre teszi, s közben énekl: **ἱε̅ῖς**.

A szentélyben és kint is mind a két oldal az **ἱε̅ῖς** éneket háromszor megismétli. Az újonnan felszentelt pap a püspöknek kezét csókol. Hasonlóan adja át a püspök a kézelőket is, amelyeket az újonnan felszentelt pap megcsókol és utána kezét csókol a püspöknek is. A püspök közben énekl: **ἱε̅ῖς**.

A szentélyben és kint lévők is az előzőleg elmondott módon ismétlik az **ἱε̅ῖς** éneket. Ugyanígy énekl a felon és a liturgikon átadásánál is. A püspök mindegyik átadásánál külön mondja: **ἱε̅ῖς**. S a jelenlévők is szokásosan énekl. Az újonnan felszentelt pap kezét csókol a püspöknek, feláll és az együttszolgáló papokat vállon csókolja. Utána az oltárhoz áll és együttszolgál velük.

A z újonnan felszentelt pap olvassa az ambón utáni imát is.

Az **ἱε̅ρ̅ι̅ε̅ρ̅α̅τ̅ι̅κ̅ό̅ν̅α̅** szögletes zárójelben tartalmazza a Bárány **Χ̅** részéből letört darab zálogkenti átadását az újonnan szentelt papnak az anafora „Átváltoztatván a te Szentlelkeddel” szavai után. Az újszentelt átveszi a szent kenyeret, kezét csókolván a püspöknek.

Tenyerén tartva azt, hátulról áll az oltárhoz s ráhelyezve kezét, imádkozik. A szent Zalogot a **СВѢТѦ СВѢТЫМЪ** – Szentség a szenteknek éneklése előtt adja vissza a szentelő püspöknek.¹²

A Liturgikon szögletes zárójeles magyarázata szerint¹³ az illetékes püspökre van bízva ennek a résznek a gyakorlása. Az Eperjesi főpásztor a papszenteléseknél jelenleg nem gyakorolja a „Zalog” szertartását.

¹¹ ἱε̅ρ̅ι̅ε̅ρ̅α̅τ̅ι̅κ̅ό̅ν̅α̅. Рѣмъ: крѣптоферратскаѧ тѣпографїѧ, ѡцѣ, ѡн.

¹² ἱε̅ρ̅ι̅ε̅ρ̅α̅τ̅ι̅κ̅ό̅ν̅α̅. Рѣмъ: крѣптоферратскаѧ тѣпографїѧ, ѡцѣ, ꙗг.

¹³ Божественнаѧ литѣргїѧ. Рѣмѧ, ѡцѣ, рѣи.

4. A két Archieratikon papszentelési szertartásának felépítése

Az 1740-es Служѣбникъ Сѣтителскій szerint	Az 1975-ös Архїератиконъ или Служѣбникъ Сѣтителскій szerint
1/ A szentelést megelőző szertartások Dialógus a püspökkel, közeledés az oltárhoz Körmenet az oltár körül négy oltárszöglet csókolással Hitvallás és eskü az Evangéliumra	1/ A szentelést megelőző szertartások Dialógus a püspökkel, közeledés az oltárhoz Körmenet az oltár körül négy oltárszöglet csókolással Hitvallás és eskü az Evangéliumra
2/ A papszentelés szertartása Szentelés kézfeltétellel, oltára hajtott fejjel és az oltára keresztbe helyezett kezekkel Csendes ima Ekténia Ekténia fennhangja előtti ima	2/ A papszentelés szertartása Szentelés kézfeltétellel, oltára hajtott fejjel és az oltára keresztbe helyezett kezekkel Csendes ima Ekténia Ekténia fennhangja előtti ima
3/ A papszentelést követő szertartások Papi ruha, kehely, díszkosz és liturgikon átadás + Axiosz	3/ A papszentelést követő szertartások Papi ruha és liturgikon átadás + Axiosz

A táblázatból az derül ki, hogy a papszentelés szertartásának lényeges felépítése mindkét püspöki szerkönyvben azonos. Azonosak az imák, az elhelyezésük a szertartás alatt, és azonosak a gesztusok és a kórus éneke is.

Azonban a két szerkönyvben előfordulnak némely nem lényeges eltérések is.

5. A két Archieratikon papszentelési szertartásának eltérései

Az 1740-es	Az 1975-ös
Pontosan rendelkezik a mitra pontos viseléséről és a pástorbót használatáról	Nem rendelkezik sem a mitra pontos viseléséről sem a a pástorbót használatáról
Szentelés előtti dialógus az archidiákon és a szentelő között	Szentelés előtti dialógus az archidiákon és a szentelő között
Háromszor elrendeli az oltár körüli körmenetet az oltár négy sarkának megcsókolásával	Szám szerint nem rendelkezik az oltár körüli körmenetről, csak az oltár négy sarkának megcsókolásáról
Nem rendeli el a körmenetet alatt az И́сѣѣ ли́къшъ Izaiás örvendj éneket	Elrendeli körmenetet alatt az И́сѣѣ ли́къшъ Izaiás örvendj éneket
Nincs rendelkezés a püspök kéz, hypogonácion és vállcsókolásáról	Elrendeli a püspök kéz, hypogonácion és vállcsókját
Hitvallás és eskü az evangéliumos könyvre	Hitvallás és eskü az evangéliumos könyvre
A szentelés előtt a püspök az omofort és jobb kezét helyezi a szentelendő fejére (mitra nélkül). Nem írja elő a helyet	A szentelés előtt a püspök az omofor végét helyezi a szentelendő fejére. Az két térdre ereszkedve az oltár jobb oldalán a két tenyerét ráhelyezi, majd homlokát két tenyere közé hajtva az oltárhoz illeszti
Nincs hármias áldás a szentelendő fejére	Van hármias áldás a szentelendő fejére szöveg nélkül
Szentelő ima: Божѣствѣннаѧ бл҃годѣть – Az isteni kegyelem	Szentelő ima: Божѣствѣннаѧ бл҃годѣть – Az isteni kegyelem
Nép: Гѣи помѣлѣшъ! Uram, irgalmazz! – Háromszor	Előbb az oltár jobb oldalán álló papok, utána az oltár bal oldalán álló papok, majd utána kint a jobboldali klirosz és utána a baloldali krilosz énekel hármias Гѣи помѣлѣшъ-t – Uram irgalmazz-t (összesen tizenkétszer)

Hármas áldás a szentelendő fejére s szöveggel : Az Atya és Fiú és Szentlélek nevében. Ámen.	Hármas áldás a szentelendő fejére szöveg nélkül
Nincs imára való felhívás	Van imára való felhívás: ГДҢ ПОМОЛИМСА – Könyörögjünk az Úrhoz!
Csendes ima: БҢЖЕ БЕЗНАЧААЛ- НЫЙ – Kezdet és vég nélkül A püspök keze a szentelendő fején van	Csendes ima: БҢЖЕ БЕЗНАЧААЛ- НЫЙ – Kezdet és vég nélkül A püspök keze a szentelendő fején van
Ekténia a felszentelt papért	Ekténia a felszentelt papért
Elrendeli : a felszentelt pap kereszt alakban a földön fekszik , a szentelő püspök ül	Nem rendelkezik sem a felszentelt pap, sem pedig a szentelő püspök testtartásáról
Elrendeli : Ekténia után a felszentelt pap feláll, a szentelő püspök elé térdel, aki mitra nélkül kezét a felszentelt fejére helyezve mondja: Istenünk, kinek hatalma	Nem rendelkezik ekténia után a felszentelt pap testtartásáról , sem a szentelő püspök mitrájáról , csak arról, hogy kezét a felszentelt fejére helyezve mondja: Istenünk, kinek hatalma
Elrendeli : Ima után a szentelő püspök fején mitrával, ülve adja át az újonnan felszentelt papnak a megfelelő, előírt liturgikus szöveg kíséretében az epitacheliont, kézelőket, felont kelyhet és a diszkoszt (kenyérrel és borral), és a liturgikont is A püspök minden egyes darab átadási imája után Axiosz-t énekel, amit a nép háromszor megismétel	Ima után a a szentelő püspök szöveg nélkül teszi át az újszentelt papnak az oráront hátáról a jobb vállán keresztül előre, átadja a kézelőket, felont (kehely és diszkosz átadás nincs elrendelve) és a liturgikont liturgikus szöveg kísérete nélkül , csak az Axiosz hangos éneklése közben, amit a jelenlevők háromszor megismételnek
Az újonnan felszentelt pap megcsókol minden egyes darabot és a szentelő kezét is	Az újonnan felszentelt pap megcsókol minden egyes darabot és a szentelő kezét is
Az újonnan felszentelt pap az oltárhoz lép és énekli a kérő ekténiát	Az újonnan felszentelt pap minden pappal békecsókot vált és középük állva végzi a Liturgiát

Nincs elrendelve az ambóni ima	Elrendeli: az újonnan felszentelt
az újonnan felszentelt pap részére	pap énekli az ambóni imát

6. Összegzés

Az Eperjesi Főegyházmegyében, de az egész Eperjesi Görög Katolikus Metropólia szufragán egyhármegyéiben is a hivatalos, 1975-ben Rómában kiadott *Archieratikon ili Služebnik svjatitel'skij* – **Архієратікѡнъ ѿлі Служѣбникъ Свѣтѣтельскій** – szerint végzik a főpásztorok a papszenteléseket. A Szentszék jóvoltából és bölcsességéből szervesen kapcsolódik a korábban használt püspöki Szerkönyvhöz. Az *Archieratikon* használata ismét szélesítette a Metropolia területén a részünkre kiadott *Recensione ruthena* liturgikus könyvsorozat használatát.

PUSKÁS BERNADETT

KRISZTUS, A NAGY FŐPAP ALAKJA A KÁRPÁT-VIDÉK IKONFESTÉSZETÉBEN

Tartalom: 1. Bevezetés; 2. A típus kialakulása; 3. A Kárpát-vidék Krisztus Főpap ábrázolásai; 4. Összegzés.

1. Bevezetés

A Kárpátok vidékének ikonfestészetében Jézus Krisztus Főpapként való legkorábbi ábrázolásai a 16-17. század fordulójától jelentős számban fordulnak elő. Ikonosztázon, a Deészisz-sorban láthatók trónoló kompozíciókban és a 18. században során mintegy kiszorítják innen a hagyományos trónoló Pantokrátor ábrázolást.

A képtípus igen széles körben ismert volt a késő bizánci és posztbizánci művészetben. Különösen elterjedt volt a Habsburg birodalom keleti keresztényeinél, így néhány szerb művésszel foglalkozó szerző ebben egyházpolitikai vonatkozásokat lát, a képtípusban megjelent viseleti darabok és attribútumok nyomán. A trónoló Krisztus Főpap ábrázolás főbb képi elemei igen összetettek. Néhány magyarországi szerb ikon példáján elemzésükre Nagy Márta vállalkozott, s papi, világi uralkodói, égi uralkodói attribútumokra osztotta fel őket. Valóban főpapi (omofór, epigonation) és eredetileg császári viseleti darabok (szakkosz, mitra) alkotják Krisztus öltözetét, akinek díszes trónusát két csoporthoz is sorolta a szerző (világi és égi uralkodói jelvényként).¹

Ahogy a kutatók rámutatnak, a világi és főpapi attribútumok együttes alkalmazásával, különösen a 18-19. században, a karlócai metropólia területén a felsőbb egyházi körök a császári udvarral szemben privilégiumaikat, kettős világi-egyházi hatalmukat hirdették e képtípus közvetítésével. A véleményükhöz csatlakozó Nagy Márta szerint azok az ábrázolások, ahol a főpapi jegyek dominálnak a tanítás és egy-

¹ NAGY, M., „Krisztus, a nagy Főpap ikonográfiai típus magyarországi megjelenéséről”, in Nagy, M., *A bizánci ikontól a nyugati barokkig*, Budapest 2006, 105.

házipolitika két másik aspektusára irányítják rá a figyelmet.² Egyrészt, a reformációval szemben „a főpapi rend létjogosultságát” és a „miselitur-gia szerepét” hangsúlyozza ez a képtípus, és ez indokolhatja jelenlétét a görög katolikus egyház művészetében. Másrészt a típus, „a keleti keresztény álláspontot nyomatékosítja” kétszeresen is. Ugyanis Krisztus, a Nagy Főpap alakja, a Melkizedekkel való rokonság révén a két szín alatti áldozás jogosságát erősíti. Továbbá, mert a főpapként való megjelenítés azt hangsúlyozza, hogy az Egyház egyedüli feje Krisztus, utódai, a püspökök pedig egymás közt egyenlőek, „nincs közöttük első, mint a nyugati egyházban a pápa”.³ Vagyis a szerző a típus 17. századi elterjedését az ortodox teológia apogizálásaként értelmezi a reformációval és a római katolikus egyház tanításával szemben, ezzel magyarázva, hogy a képtípus „nem lelhető fel a korabeli nyugati művészetben.”

Hasonló témájú orosz nyelvű tanulmányára hivatkozva egyes ukrán szerzők már a képtípus unióellenes jelentéséről is írnak.⁴ Azonban egyik érv sem nem indokolja meggyőzően a képtípus ilyen nagymértékű elterjedését a munkácsi püspökség görög katolikusainál, és – kiegészíthetjük – az egész kárpáti régió görög katolikus festészetében. Az alábbiakban röviden vázolni szeretném a képtípus ikonográfiájának változásait, és lehetséges interpretációját a görög katolikus környezetben.

2. A típus kialakulása

Krisztus első főpapi ábrázolásai a 12-13. században jelentek meg a balkáni-görög művészetben, a típus a késő bizánci időkben válik jelentősebbé, s a Balkánról terjed el a késő bizánci, majd posztbizánci egyház művészetében. A trónoló Krisztus Főpap ábrázolás először közvetlenül, egyszerűen értelmezhető ábrázolásként jelent meg. Kiindulási kompozíciója a kutatás szerint eredetileg főpapi panagiákon tűnt fel és ebben a formában lett ismert a 13. századtól athoszi falképfestészeti emlékeken is.⁵ Az ábrázolásokon Krisztus a középkori

² NAGY, „Krisztus, a nagy Főpap” (1. lábj.), 107.

³ NAGY, *uo.*

⁴ НАДЬ, М., „Об особенностях иконографического типа Христос, Великий Архидиакон в Венгрии”, in Лепехин, В. (szerk.), *Икона и образ, иконоичность и словесность*, Москва 2007, 326-344; ШУЛИКА, В., в *иконписи Слобожанщины второй половины XIX – нач. XX. ст.*”, in *Вісник ХДАДМ* 4 (2008) 121.

⁵ ШУЛИКА, „Тронные образы Христа” (4. lábj.), 122.

főpapi viseletben látható, felőn szabású polisztaurionban és omofórral, fedetlen fővel.

Az ábrázolás alapjául ószövetségi idézet szolgált: „Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint” (Zsolt 109,4), e megjelenítés magyarázata a Zsidókhoz írt levélben olvasható: „Azért főpapunk nem olyan, ki ne szánakodhatnék erőtlenségünkön... Járuljunk azért bizodalommal a kegyelem királyi székéhez, hogy irgalmasságot nyerjünk...” (Zsid 4,15-16).⁶

A Krisztus Főpap ábrázolás önállóan is szerepelhet, de a késő bizánci időszakban (1261-1453) jelen van Krisztus főpapi szolgálatának témáiban, a mennyei és földi Liturgia egységére utaló jelenetekben (Thesszalóniki, Dečani).⁷ Alakját itt gyakran a „Pap vagy Melkizedek rendje szerint”, „A Nagy Főpap” feliratok kísérik. *Veliko Tirnovo* egyik 14.

századi falképén a Nagy Főpapként Deészisz kompozícióban foglal helyet, a Pantokrátor magas támlás trónusán áldó jobbal, bal kezével nyitott evangéliumos könyvet tartva. (I. kép)

Királyi Deészisz. – Az ikonográfia egy másik változatban is kibontakozott a 13. század végén. A kutatás által Királyi Deésziszként elnevezett típus a 14. században terjedt el a falképfestészetben. Krisztus itt nem főpapi ruházatban trónol. A Messiás és az Egyház kapcsolatának képeként a kompozíción a Megváltó királyi szakkoszban, lorosszal és omofórral, zárt császári koronában látható. Krisztus jobbján a koronás Istenszülő álló alakját ábrázolták.

Ez a képtípus egyrészt az idézett 109. zsoltáron, másrészt a 44. zsoltáron alapul, „A királyné jobbod felől áll aranyos ruházatban” (Zsolt

⁶ Lásd még. Zsid 5,5-10.

⁷ ЛИДОВ, А., „Образ Небесного Иерусалима в восточнохристианской иконографии”, in *Православный поклонник на Святой Земле*, 2005/3. Lásd még: ЛИДОВ, А., „Образ »Христа-Архиерея« в иконографической программе Софии Охридской”, in *Зограф*, т. 17. Белград 1986.

44,10), a hagyományos felirat mellett „a Királynő jobbod felől” („Предста царица”) szöveg is kísérik az ábrázolást. A teológia feladata annak megítélése, a típus elterjedéséhez mennyire járultak hozzá az olyan homíliák, amelyek Mária királynői mivoltát emelik ki, mint Palamasz Szent Gergely (1296-1357) *Beszéde az Istenszülő elszendekedésének ünnepére*.⁸ Ahogy számos bizantinológus rámutat, a liturgikus énekekben is számos helyen királynóként említik Máriát, így már a 8. századtól ábrázolták császári diadémmal fején. Ennek következtében a Királynő jobbod felől típus is könnyen magyarázható és a 14. század végén már Orosz földön is ismert lett.⁹

E második ikonográfiai változatban a bal oldalon kezdetben a zsoldárszerző Dávid királyt festették meg (az Ohrid melletti Zaumi Istenszülő-kolostor falképein, melyeket 1361-ban Thessalonikiben képzett ohridi mesterek festettek; a Skopje melletti Markov kolostor – 1376).¹⁰ Egyes ábrázolásain szerepel a „Királyok királya” felirat is a Timóteusnak írt első levélből (1Tim 6,15).

Azonban igen gyorsan, a hagyományos Deészisz kompozíciók hatására, Dávid prófétát felváltva a jelenetbe Keresztelő Szent János kapcsolódott (Királyi Deészisz, 1374-1386, St. Athanase Mouzakis, Kastoria).¹¹ (2. kép) Keresztelő János mint

⁸ „Св. Григория Паламы слово на Успение Богоматери (по сербскому списку XIV-XV. в.)”, in *Православный Собеседник*, 2 (1905) 1-18; *Беседы (омилии) святого Григория Паламы*, Москва 1993, Часть 2, 111-121.

⁹ КОНДАКОВ, Н., *Иконография Богоматери*, Санкт-Петербург 1914, Т. 1, 280-303, 187, 191-195, 203, 204. képek. Az ábrázolás a 14. századtól jut el Bizáncba. – ПУЦКО, В., „Старообрядческая икона как историко-культурное явление”, in *Самарское староверие*, Москва 2002, 11-24.

¹⁰ ЯЗЫКОВА, И., *Богословие иконы*, Москва 1995, 24.

¹¹ KYRIAKOUDIS, E., „La peinture murale de Kastoria pendant la deuxième moitié du XIVème siècle et ses relations avec l’art de Salonique et des pays balkaniques limitrophes”, in Samardžić, R. (red.), *L’art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle*, Belgrade 1987, 37; V. kép. Saint-Athanase Mouzakis, 37-39.

Krisztus és az Egyház misztikus szövetségének tanúja, „a vőlegény barátja” áll itt („Akinek jegyese vagyok, az vőlegény; a vőlegény barátja pedig, aki áll és hallja őt...” (Jn 3,29), s az eljövendő királyságról és bűnbánatról prédikál. Tekercsén legtöbbször a „Tartsatok bűnbánatot” (Mt 4,17) idézet olvasható.

Az Istenszülő mint az Újszövetség első embere áll Krisztus jobbján, Keresztelő Szent János mint az Ószövetség utolsó prófétája.¹² Az ikon így jelképezi az Ószövetségi és Újszövetségi egyház kapcsolatát, amely a Dicsőség királyának személyén keresztül valósul meg. E képtípus összetett jelentése jól jelzi, hogy a bizánci 14. századi festészetben nemegyszer bonyolult ikonográfiai programok valósultak meg, amelyek megértéséhez a teológia megfelelő szintű ismerete volt szükséges.

Krisztus úgy foglal helyet a trónon, mint a Jelenések könyvének „királyok királya, uralkodók Ura” (Jel 19,16), mint ítélő. 1905-ben Kondakov leírt egy olyan Deésziszbe kapcsolt Krisztus főpap ábrázolást (Dochiaru kolostor, Athosz, 1568),¹³ ahol Krisztus nyitott könyvében szereplő szöveg: („Az én országom nem e világból való” Jn 18,36), vagyis nem földi király abban az értelemben, ahogy Pilátus kérdezi tőle, hanem Pantokrátor.

Az az ikonográfiai változat, amely Krisztust uralkodói viseletben ábrázolja Nyugaton is ismert volt. A Pantokrátor, mint az Örök Krisztus ábrázolása táblaképeken, vagy könyvfestészetben, Civitas Dei ábrázolásokon fordul elő.¹⁴ Így ábrázolja Hans Memling is a koronát, királyi palástot viselő, szférát tartó Krisztust az Égi királyság és angyalai közepette (Trónoló Krisztus angyalokkal, 1480 k. Antwerpen). (3. kép) Az angyalok szerepeltetése a posztbizánci ábrázolásokon is hangsúlyos lesz.

¹² ЯЗЫКОВА, *Богословие иконы* (10. lábj.), 25.

¹³ КОНДАКОВ, Н., *Лицевой иконописный подлинник*, Т. 1. Иконография Господа Бога нашего и Спаса Иисуса Христа, Санкт-Петербург 1905, 97.

¹⁴ PANOFKY, E., „The Friedsam Annunciation and the Problem of the Ghent Altarpiece”, in *The Art Bulletin*, 4 (1938) 437-438.

Királyi és főpapi viselet. – A vizsgált késő bizánci képtípus keretén belül ábrázolt főpapi ruhadarabok típus története részletesen feltárt a szakirodalomban. A királyi szakkosz viselésének jogát évente három alkalommal elsőként a konstantinápolyi pátriárkák kapták meg a 11-12. században. A 14. századtól használata kiterjedt más területek pátriárkái és metropolitái számára. Hagyományosan 1453 után, a 16. századtól válik Keleten a püspöki viselet részévé, de általánossá a 17. századtól válik,¹⁵ így egyes szerzők még világi ruhadarabként említik a 17. századi ábrázolások kapcsán.

Mégis ismert már a 14-15. századtól több egyértelműen liturgikus funkcióban használt nevezetes szakkosz. Ilyen a Pantokrátort és a Színeváltozást ábrázoló, selyem hímzésű kompozíciókkal díszített kék selyem szakkosz, mely Konstantinápolyban vagy Thesszalonikiben készült (14. század, Vatikáni Kincstár), vagy az Orosz földre elsőként hozott szakkosz, melyet 1414-1417 között Konstantinápolyban készítettek a kijevi Phótiosz pátriárka számára, ahol evangéliumi jelenetek, ószövegségi alakok és történeti személyek (VIII Joánnész Paleologosz) láthatók (Moszkva, Oruzsejnaja Palata). Így a szakkosz a Krisztus Királyok Királya képtípusban valószínűleg nem nevezhető már egyértelműen világi ruhadarabként, és talán inkább hangsúlyozza Krisztus, a Nagy Főpapként való ábrázolását.

A császári korona-mitrát először a 4. században viselték a római pápák, majd a III. Egyetemes zsinattól a Celesztin pápát helyettesítő Alexandriai Kürillosz öltötte magára, így a 12. századig az alexandriai pátriárkák is jogot nyertek viselésére, majd a konstantinápolyi pátriárkák is. Orosz földön a főpapok papi főveget (klobukot) viseltek, majd a 15. századtól a hercegihez hasonló prémmel szegélyezett süveg-mitrát. A 17. század közepétől görög hatásra a főpapi mitra-koronák használata terjedt el, Oroszországban is, ezek formája a késő bizánci császárok koronájára emlékeztetett. Alját fogazott abroncs díszíthette. A mitra a jelenkorig érvényes formája a 18. században alakult ki.¹⁶ Mindez megfelel az ikonográfiai típus különböző időszakokból való ábrázolásainak.

Az ikonográfia változásait vizsgálva feltűnik, hogy a korai ábrázolásokon hiányzik a főpapi mellkereszt, amely a 17. század végétől lett egyértelműen része a Krisztus Főpap attribútumainak. A középkortól

¹⁵ КАРА-ВАСИЛЬЄВА, Т. *Літургійне шитво України XVII-XVIII ст.*, Львів 1996, 56-57.

¹⁶ *Настольная книга служителя*, Москва 1992, 4. kötet, 113-117.

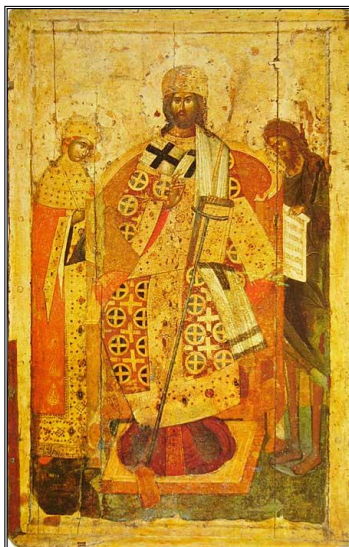
a keleti keresztényeknél, nemcsak a püspököknél, archimandritáknál, hanem a világiaknál is az enkolpionok viselése volt általános, így a kutatás szerint a mellkeresztet a megkülönböztetés jeleként kezdték használni a 17. századtól a metropoliták szentelésénél.

Amint látható, a Krisztus-Főpap és Királyok Királya képtípusban az említett jelvények értelmezése nem egyszerű, hordozhatják az egykori császári viselet ünnepélyességének reminiscenciát, de már emlékeztetnek a legfelsőbb egyházi rangra is és a liturgikus funkcióra.

Az ikonográfia egyesülése. – A két késő bizánci Deészis változat, a Főpapi és a Királyi már röviddel kialakulása után, a 14. század során egyesül. Így Krisztus alakjában főpapi és királyi titulussai összekapcsolódnak, de a „Királyok Királya, a Nagy Főpap” ábrázolás megtartja a Deészisz kompozíció lehangsúlyosabb apokaliptikus, eszkatologikus vonatkozásait. Ezzel az egyszerű kiinduló változatokból a következő századok közepére összetett, szimbolikus értelmű trónoló Krisztus új változata fejlődött ki.

Az új, már összetett ikonográfiai típusnak Bizánc szélesebb hatósugarában is voltak korai példái.¹⁷ Az első orosz példa a Novgorod melletti kovalevoi Színeváltozás templom falképe (1380), melyet Szerbiából érkező mestereknek tulajdonít a kutatás.

A trónon ülő Krisztus Égi Király és ugyanakkor Főpap legkorábbi ismert oroszországi jelentős méretű ikonja a 14. század végén készült. Korábban a barlangkolostori Alimpij, ma szerb mester munkájaként tartják számon (203 × 108 cm, a Moszkvai Kreml Elszenderedés temploma).¹⁸ (4. kép) A keresztekkel

¹⁷ ЛАЗАРЕВ, В., *Русская иконопись от истоков до начала XVI века*, Москва 2000, 63, 243, № 53.

¹⁴ század végi szerb mester a Balkánról.

¹⁸ Москва, Инв. 3041 соб.; Ж-144. ОСТАШЕНКО, Е., „Об иконографии типа иконы »Предста Царица« Успенского собора Московского Кремля», in *Древнерусское искусство. Проблемы и атрибуции*, Москва 1977.

diszített, királyi lorosban, koronában trónoló Krisztus mellett koronával fején, teljes királyi díszben Égi Királynőként az Istenszülő látható és Keresztelő János kezében tekerccsel, amelynek felirata: „Akinék jegyese vagyok, az völegény; a völegény barátja pedig, a ki áll és hallja őt...” (Jn 3,29).

A képtípus a 15-16. században terjedt el széles körben, először a széleskörű kapcsolatokkal rendelkező Novgorodban jelent meg (Novgorod, 15. század második fele, Moszkva, Tretyakov Képtár).¹⁹ Az orosz ikonokon Krisztus többnyire keresztes dalmatikát vagy drágaköves lorost, zöld keresztekkel díszített fehér omofórt és arannyal díszített vörös mitrát visel.²⁰ A 16. század második felében több szuzdali ikonon a Királyok királya kompozícióban Krisztus fejét számos diadém ékesíti, amelyek tiarát alkotnak, Krisztus jobbában kereszten végződő jogar, balkézében a bal válltól oldalra („из уст”, azaz szájából) kard indul apokaliptikus elemként.²¹

Itt kell megjegyezni, hogy nem egészen helytálló azt a megállapítás, hogy a képtípus hiányzik a nyugati művészetből.²² A legismertebb korabeli nyugati kompozíciója Jan van Eyck Genti oltárának (1426-1432) nyitott állapo-

¹⁹ АНТОНОВА, В. – МНЕВА, Н., *Государственная Третьяковская галерея: Каталог древнерусской живописи XI – начала XVIII вв. Опыт историко-художественной классификации*, Москва 1963. Т. I, № 80, 135-136, 74. kép; ЛАЗАРЕВ В., *Искусство Новгорода*, Москва-Ленинград 1947, 86-89.

²⁰ АНТОНОВА – МНЕВА, *Государственная Третьяковская галерея* (19. láb.), II. 135-136.

²¹ Lásd 16. sz. második fele szuzdali ikon a szuzdali Istenszülő oltalma kolostorból (Szentpétervár, Állami Orosz Múzeum, ДРЖ-2060). *Русские монастыри: искусство и традиции* – Государственный Русский Музей, Санкт-Петербург 1997, 54.

²² Nagy Márta ezt a 17. századi anyaggal kapcsolatban állítja. „Krisztus, a nagy Főpap” (1. láb.), 107.

tában tárul fel, ahol a tiarát viselő vörös palástú Krisztus jobbán a koronás Mária, balján Keresztelő János látható.

A posztbizánci művészetben a korona nélküli változat háttérbe szorul a 16. század végére, nemcsak Oroszországban, hanem a Balkánokon is,²³ így Athoszon (17. század eleje, Athosz, Protaton kolostor), Észak-görög területeken, a román fejedelemségekben (Deészisz Targovistéből, 17. század, Bukarest Nemzeti Múzeum),²⁴ Szerbiában. (Görög ikon, 18. század, magántulajdon, 5. kép)²⁵

A királyi attribútumok a 17. századra elsősorban a hangsúlyos politikai központokban, így elsősorban Kijevben, Szerbiában a már említett helyi egyházpolitikai érdekekből földi hatalmi vonatkozásokkal és attribútumokkal egészülnek ki: szféra vagy országalma, jogar, kétféjű sas (Deészisz Mogila Péterrel, 17. sz., Kijevi Lavra, Megváltó-templom);²⁶ Krisztus-Főpap Targovistéből, 1699, Bukarest, Nemzeti Múzeum).

3. A Kárpát-vidék Krisztus Főpap ábrázolásai

A Krisztus Főpap ábrázolás megjelenése. – A Kárpátok vidékének késő középkori, 15-16. századi festészetében Krisztus Pantokrátorként való ábrázolása volt az általános, azonban a 16-17. század fordulóján a Krisztus Főpap ikonográfiai típus már ismert volt.

Legkorábbi fennmaradt ábrázolását ikonként festették meg a *banicai* (Lengyelország) templom számára. (6. kép) A Przemysli egyházmegyéhez tartozó egyházközségben álló első fatemplom a 16. század végén épült, 1659-ben leégett, azonban ez az ikontöredék átvészelte a tü-

²³ WEITZMANN, K. – CHATZIDAKIS, M. – MIATEV, CH. – RADOJČIĆ, S., *Ikone sa Balkana, Sinaj, Grčka, Bugarska, Jugoslavia*, Beograd – Sofija 1970, 111. kép.

²⁴ Defoer, H. (red.), *Byzantinse Kunst uit Roemenië*, Utrecht 1994, 18. kép, 35. kép.

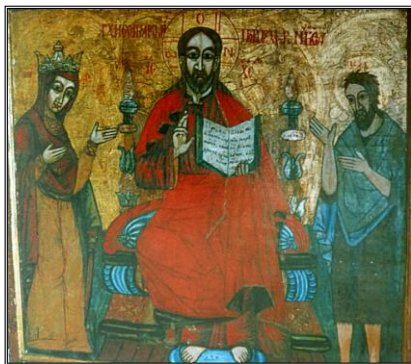
²⁵ ONASCH, K. – SCHNIEPER, A., (*Faszination und Wirklichkeit*, Lucerne 1995) *Ikony. Fakty i legendy*, Warszawa 2002, 128.

²⁶ ЖОЛТОВСЬКИЙ, П., *Монументальний живопис на Україні XVII-XVIII ст.*, Київ 1988, 20-21.

zet.²⁷ Festésmódja arra utal, hogy az a műhely készítette, amely a századfordulón és az azt követő évtizedekben működött Újszandec környékén, a felvidéki egyházközségek számára is dolgozott és többnyire az előző század ikonográfiai típusait vitte tovább.²⁸ A mesterek által használt ikonográfiai mintaképek eredetét azonban nem ismerjük.

Az ikon a Deészisz egyik változatát ábrázolja, ahol a magas támlájú trónon helyet foglaló Krisztus főpapi ruházatot visel, késő reneszánsz leveles mintázatú, világos színű szakkoszt, sötétkék omofórt. Fején a szakkosz színétől eltérő, ezüst színű zárt koronát visel. Az Isten-szülő hagyományos viseletben látható mellére hajtott kezekkel, azonban fejét korona ékesíti a Királyok Királyok ikonográfiai típusnak megfelelően. Keresztelő Szent János a Deészisz kompozíciókon szokásos főhászkodó kéztartással áll a trónus másik oldalán. E korai Kárpát-vidéki ábrázoláson így a képtípus harmadik, összetett változata valósult meg, Krisztus Pantokrátorként, Főpapként és Uralkodóként jelenik meg. A kezében tartott nyitott könyvben a Pantokrátor ábrázolásokon szokásos idézet olvasható: „Jöjjetek atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot” (Mt 25,34).

A 17. század ikonográfiája: Krisztus Főpap és Királyok Királya ábrázolások. – Az újszandeci műhely által is megfestett összetett ikonográfiai típus rendkívül népszerű lesz, mind a képzetebb, mind a képzetlen népi mesterek e változat szerint festik a Deészisz sor Trimorfon középső ikonját.

Azonban ismert volt a kompozíció másik változata, amelynek Krisztus alakja közelebb áll még a középkori típusához. Ez valósult meg a felvidéki *Lukó-Venécén* fennmaradt, az alul olvasható, cirill átíratú évszám szerint 1680-ban festett ikonon.²⁹ (7. kép) A fekvő alakú

²⁷ MALINOWSKA, G. – MALINOWSKI, Z. – MARCINISZYN, E. – MARCINISZYN, P., *Ikony i cerkwie*, Warszawa 2009, 80.

²⁸ A műhelyről lásd SZANTER, Z., „XVII-wieczne ikony w kluczu muszynskim”, in *Polska Sztuka Ludowa* 3-4 (1986) 190.

²⁹ TKÁČ, Š.: *Ikony na Severovýchodnom Slovensku*, Bratislava 1980, kat. 107; GREŠLÍK, V., *Ikony 17. storočia na Východnom Slovensku*, Prešov 2002, XIV. tábl.

táblán ugyancsak a Deészisz látható. A közepén díszes magas támlás párnás trónon ülő Pantokrátor itt nem főpapi vagy királyi ruhát, hanem vörös khiton fölött kissé szokatlanul vörös himationt visel. Hagyományosan a régió korai ikonjain a himation arany színű, emlékeztetve a Pantokrátor fénylő ruházatára, itt talán a királyi bíbor palástra történik utalás. Nyitott könyvének idézete: „Jöjjetek atyám áldottai vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot. Mert éheztem és ennem adtatok...” (Mt 25,34-35). Krisztus jobbján az Istenszülő ugyanakkor egyszerre visel hagyományos és királyi öltözetet. Aranyokker ruhája fölött vörös mafóron, fején korona. Így a „Királynő jobbod felől”, azaz Királyok Királya kompozíció valósul meg.

A többször publikált ikon háttérének feliratát eddig hibásan közzölték.³⁰ A Krisztus dicsőfénye körüli felirat pontosan a Zsidókhoz (4, 14) írt levélből emel ki szavakat: „Nagy Főpap, aki áthatolt az egeken”. Az ábrázolás és az általa megidézett szöveg („Azért ily nagy főpapunk lévén, ki az eget áthatotta, Jézus, az Isten Fia, tartsuk meg e vallást”) és folytatása segít az ikon értelmezésében („Azért főpapunk nem olyan, ki ne szánakodhatnék erőtlenségünkön... Járuljunk azért bizodalommal a kegyelem királyi székéhez, hogy irgalmasságot nyerjünk...” Zsid 4,15).

A Krisztus Főpap és Királyok királya összetett képtípus mégis meghatározóbb lett a 17. század során. Az Iván Szerediszkij galíciai ikonfestő által festett, Ószambor környékéről származó Deésziszén (17. sz. vége, magántulajdon) Krisztus ruházata már hangsúlyosan főpapi jelleget ölt.³¹ A szakkosz és omofór mellett már a mellkereszt és az epigonation is megjelenik. Pantokrátorhoz illően az omofórt és a monumentális koronát kerubalakok díszítik, ahogy a trónus mögött is szférákat tartó angyalok állnak.³² Hasonló ikonográfia szerint készült a felvidéki *Felső Vladicsáról* származó ikon (17. század vége, Svidník, Múzeum ukrainskej kultúry).³³ (8. kép)

³⁰ TKÁČ, *Ikony zo 16-19. storočia* (29. lág.), 187. Közlése szerint a felirat: „Krisztus Főpap Mária Miasszonyunk királynő”.

³¹ СИДОР, О., *Давня українська ікона в приватних збірках*, Київ 2003, 105. kép.

³² СИДОР, *Давня українська ікона* (31. lág.), 105.

³³ GREŠLÍK, *Ikony 17. storočia* (29. lág.), XXIV. tábl.

Mindkét ikonon a második eljövételre utaló evangéliumi idézet olvasható a nyitott könyvben: „Mondá az Úr: »Mikor pedig eljő az ember fia az ő fölségében, és vele mind az angyalok: akkor ő fölségének királyi székébe ül«”(Mt 25,31). Ugyancsak mindkét ábrázoláson az Istenszülető mennyei királynőként koronával áll, visszautalva a „Királynő jobbod felől áll” idézetre.

A 17. század második felétől egyre nagyobb hangsúlyt kap a püspöki viselet korabeli textildíszítő motívumokkal való aktualizálása, amint az *ustianowai* Parasztkéva templom számára 1698-ban festett ikonon is (Sanok, Muzeum Budownictwa Ludowego).³⁴ Krisztus világos, virágmintás szakkoszban vörös omoforral, mellkereszttel, epigonati-onnal, ezüst mitrában látható. A Deészisz mindkét mellékalakja viszont korona nélkül kerül ábrázolásra.

A főpapi jelleget hangsúlyozó ikonográfiát követi a legtöbb provinciális ikonosztáz a 17. század végén és a századforduló után is. A 17. században a kis falusi templomokban a költséges ikonok felső sorait időnként egy hosszú vászonra festették meg. A *trocsányi* templomban a 17. század végén készült ilyen Deészisz-sor, középpontjában a főpapi viseletben ábrázolt trónoló Krisztus alakjával.³⁵

A felvidéki *Topolya* hasonló Deésziszén a Trimonfont a trónus mögött álló, szférákat tartó angyalok teszik teljessé (Svidník Múzeum ukrajinsko-rusinskej kultúry). Az ikonon a Pantokrátor alakja arányaiban is kiemelkedik a kétoldalt a felhőkön álló közbenjárók közül.³⁶ (9. kép)

³⁴ DĄB-KALINOWSKA, B., *Ikony / Icons*, Olszanicza 2001, 41.

³⁵ FRICKÝ, A., *Ikony z východného Slovenska*, Košice 1971, 63.

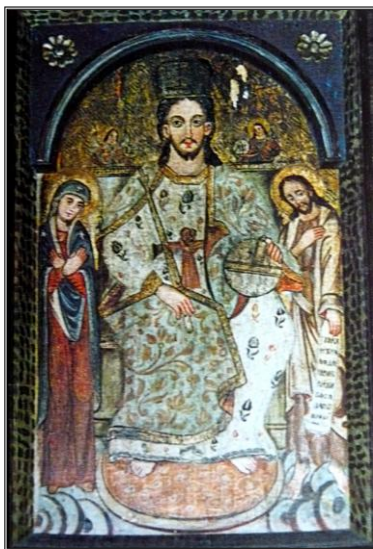
³⁶ GREŠLÍK, *Ikony 17. storočia* (29. lăbj.), XIX. tábl.

A Kárpát-vidék és így a munkácsi egyházmegye ikonjain a 17. században ritka a világi uralomra is vonatkoztatható attribútumok olyan hangsúlyos alkalmazása, mint például a kijevi Királyok Királya ikonokon. A jogar, a világgömb inkább a Pantokrátor ábrázolásokhoz kapcsolódik. Kivételként említhető a *Kis Polyánáról* származó ikonosztáz (17. század vége, ma Hradec Kralovében, Csehország) Deészisz ikonja.³⁷

(10. kép) Krisztus ezen Pantokrátorként jelenik meg virágmintás, világos színű felővezett khitonban és hasonló himationban, fején ezüst mitrával. Jobbjában jogart, baljával a földgömböt jelképező szférát tart. Mellette kétoldalt a közbenjáró Mária és Keresztelő János, akinek a kezében kibontott írszatekercs van „Tartsatok bűnbánatot, mert elközelgetett mennyeknek országa” (Mt 3,2) idézettel.

Már a késő középkorban a Kárpátok vidékén a Deészisz ún. Apostolos változatban is megfestették, ahol a trónoló Krisztus két oldalán nem a közbenjárók hagyományos személyei, hanem az álló tanítványok sorakoznak. Itt kezdi felváltani a Trimorfont a trónoló Krisztus alakja.

Az egy alakos változat egyik korai példája a munkácsi görög katolikus egyházmegye területén is fennmaradt. A bártfai Sárosi Múzeum ikongyűjteményében őrzött Krisztus Főpap ikon *Bodruzsáról* származik (Svidnik környéke).³⁸ Az álló téglalap formájú táblára festett ikont vele egykorú, egyszerű profilozású vékony keret veszi körül, amelynek jobb oldalán töredékes adományozási felirat maradt fenn. A szöveg szerint az ikont egy házaspár adományozta az újonnan felépült Szent Miklós templomba feltehetően 1658-ban, (a dátum nehezen olvasható).³⁹

³⁷ GREŠLÍK, *Ikony 17. storočia* (29. l. ábr.), XXVI. tábl.

³⁸ GREŠLÍK, V., *Ikony Šarišského múzea v Bardejove*, Bratislava 1994, kat. 30.

³⁹ GREŠLÍK, *Ikony 17. storočia* (29. l. ábr.), 31. Az ikon legközelebbi analógiája a Deészisz a lemergi Nemzeti Múzeumban található meg.

Eszerint az ikon másodlagosan került a bodruzsáli Szent Mihály templomba. Az ikonon Krisztus magas támlájú, faragással díszített, párnás trónon foglal helyet. Lábai alatt zöldes talajon szürke zsámoly. A trónszéket alul egy-egy szálló szárnyas kerubfej, mintegy a trónt hordozva és díszítve. Az arany háttér előtt a két felső sarokban felhőkön térdelő fehér ruhás angyalok szférákat tartanak Krisztus monogrammal. Krisztus jobbját áldásra emeli, baljában nyitott könyvet tart, melynek egyházi szláv felirata a hagyományos evangéliumi idézet (Mt 25,34). Krisztus ruházata fehér dalmatika, mely apró vörös virágmotívumok díszítenek. Felette aranyokker, késő reneszánsz motívumos szakkoszt, és vörös keresztekkel díszített fehér omofórt visel. Fején arannyal díszített zárt korona, mitra. Az egy alakos változatban elsősorban Krisztus Pantokrátorként és Főpapként jelenik meg.

Önmagában látható a Krisztus Főpap alakja a *Kárpátaljáról* magántulajdonba került Deészisz-sor középső mezejében is, párnás trónon, lábai alatt vánkossal (17. század második fele).⁴⁰ Krisztus, akit a felirat is Pantokrátorként nevez meg, jellegzetes 17. századi formájú mitrát visel, amelyhez akkor még hozzátartozott az alsó fogazott diadém.

A budapesti Néprajzi Múzeum ismeretlen helyről, *Máramarosból* származó Krisztus Főpap ikonján (17. század vége – 18. század eleje) Krisztus királyi koronában és liturgikus díszben foglal helyet székében. Epitracheliont visel, felette díszes vöröses okker szakkoszt, és sötétkék, reneszánsz mintázatú omofórt. Díszes trónusának alsó részét a sokszemű szeráfok szemei díszítik, a Jelenések könyvének leírása szerint. Támláját négy angyal tartja-hordozza. (11. kép)

A 18. század ikonográfiája: Krisztus Főpap ábrázolások. – A 18. századi ábrázolásokban is inkább az a Pantokrátor Krisztus főpapi mivoltát hangsúlyozzák.

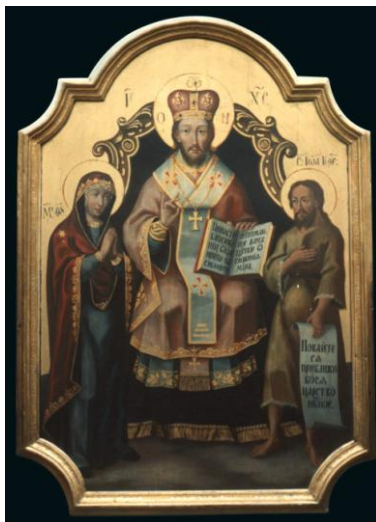
⁴⁰ СИДОР, Давня українська ікона (31. l. ábr.), 80. kép.

Szokásos viseletben ábrázolják, nyitott evangéliummal, uralmi jelvények nélkül. Zárt koronája egyre kevésbé emlékeztet császári-királyi koronára, a mitra anyagában is egyre inkább illeszkedik a liturgikus viselet brokátjához.

Ebben a században egyaránt megfestik egyedül és Deészisz részeként. Az Eperjes környéki *Hradiskóról* származó Krisztus Főpap ábrázolás az egész korabeli Kárpát-vidéki emléktárhelyekben ritkának számít, mivel fából faragott domborműként készült az 1740-es és 1770-es évek között. A kontúr mentén körbevágott táblán festés nyomai is láthatók, bár a könyv szövege elpusztult. A faragás plasztikusan láttatja Krisztust virágmotívumos szakkoszban, kerubfejű epigonationnal, omofórral, fején koronával.⁴¹

A század közepéig a kisebb falusi ikonosztázokon a Deésziszbe foglalt változat maradt népszerű. Azonban az Istenszülőt ekkor már szinte soha sem ábrázolják királynőként. A *Darváról* származó ikonosztáz Deészisz ikonján a főpapi ruházatú, koronás Krisztus közvetlenül a felhők között trónol, mellette áll Mária és Keresztelő János.

Díszes trónuson, korabeli drága brokátból szabott liturgikus ruházatban ábrázolják alakját a munkácsi egyházmegye vezető mesterei, a Spalinsky fivérek a *sátoraljaiújhegyi* ikonosztázon és *Máriapócsról* származó Krisztus Főpap ikonon (1780-as évek magántulajdon). Ugyanők festik a munkácsi püspökség új *ungvári* székesegyháza Főpapi Deésziszét a hagyományos közbenjáró mellékalakokkal és apokaliptikus vonatkozású idézetekkel („Tartsatok bűnbánatot, mert elközelgetett mennyeknek országa” Mt 4,17). Ezen az ikonon az összes előírás szerinti püspöki ruhadarab szerepel, a többi, inkább egyszerűsítő ábrázolással szemben.⁴² (12. kép)

⁴¹ GREŠLÍK, *Ikony Šarišského múzea v Bardejove* (38. l.áb.), kat. 57.

⁴² Az ikon feliratai Mt 25,34 és Mt 3,2.

A közel egykorú, *Gagyvendégiben* őrzött Krisztus Főpap ikon a nyitott könyv egyéni idézetválasztásával tűnik ki: „Szüntelen imádkozzatok” (1Tessz 5,17).

A Krisztus Főpap ikonok hangsúlyos püspöki viselete a 18. században még a Kárpátok vidékén túl is széles körben marad jelentősebb a világi uralkodói vonatkozások ábrázolásánál. Inkább a lengyelországi görög katolikus egyházmegyéek ikonjain látható a világgömböt tartó Krisztus Főpap, Pantokrátor (pl. *Przyszlupi* ikonosztáz).⁴³ A kerubok és a szférákat tartó angyalok szerepeltetése, amely korábban erősítette az ábrázolás eszkatologikus jellegét, kezd egyre inkább elmaradni, ami azt hangsúlyozza, hogy a Krisztus Főpap itt elsősorban nem mint mindenek felett uralkodó és ítélő jelenik meg, hanem Főpapként és Megváltóként.

A jelentésváltozást leginkább a nyitott evangéliumos könyv feliratválasztásán keresztül lehet nyomon kísérni. A hagyományos feliratok mellett, amelyek a Paruziával és ítélettel, üdvösségre jutással voltak kapcsolatosak, korábban egyáltalán nem idézett sorok is olvashatók a 18. század végi – 19. század eleji Krisztus Főpap ikonokon. Ez arra utal, hogy a képtípust átgondoltan és nem mechanikusan másolva alkalmazták. Így az Ungvár melletti *Nevickén*, az 1794 és 1807 között készült ikonosztázon az evangéliumi Boldogságok szerepelnek: „Boldogok a lelki szegények, mert övék mennyeknek országa. Boldogok a szelídek; mert ők bírják a földet. Boldogok akik sírnak; mert ők megvigasztaltatnak” (Mt 5,3-5).

Már a századforduló után készült a kárpátaljai *magyarkomjáti* (Budapest, Néprajzi Múzeum) és a *kenézli*i ikonosztáz. Ikonjaik nemcsak stílusos jegyeikben azonosak és azonos ikonfestőnek tulajdoníthatók. Mindkettő Krisztus Főpap ikonján a feliratok is egyezők: „És hozzája menének. És válasza tizenkettőt, hogy legyenek vele, kiket majd elküld tanítani” (Mk 3,14).

4. Összegzés

Krisztus, a Nagy Főpap ikonográfiának 13. századi kialakulásával kapcsolatban még számos kérdés maradt. Ez a típus elsősorban liturgikus jelenetekben jelenhetett meg, de gyorsan önállósult. A képtípus Krisztus személyének olyan aspektusát mutatta meg, amely hiányzott a

⁴³ MALINOWSKA – MALINOWSKI – MARCINISZYN – MARCINISZYN, *Ikony i cerkwie* (27. lábj.), 109.

korábbi Pantokrátor, Világ Ura és Bírāja ábrázolásokból. A típus megjelenése nem véletlen épp a 13-14. században, amikor a késő bizánci időszakban számos igen összetett jelentésű, előzmény nélküli liturgikus és eucharisztikus vonatkozású ábrázolás jelent meg, mint Mennyei Liturgia, Krisztus a sírban, Anapeson. Mindez időben egybevágott több mélyen teologizáló korabeli nyugati ikonográfiai változattal.

Külön vizsgálat tárgya lehet, hogy ezek a témák hogyan váltak ilyen aktuálissá a közelgő pogány török veszély előérzetében.

A kiteljesedett Krisztus Főpap ikonográfiában olyan összetett, számos szentírási részre és alapvetően a tanításra asszociáló képtípus jött létre, amely sokrétűségében, különféle helyzetekben többféle hangsúly megjelenítésére is alkalmas volt. Nem vitatott, hogy a Habsburg birodalom keleti keresztényei számára önállósodási egyházpolitikai szándékok illusztrálására, fenntartására is alkalmas volt. Azonban mégsem igazolható a korábban idézett szerzők véleménye, mely szerint ez a jelentése általánosan érvényesnek tekinthető, vagy hogy a képtípus egyetemesen is az egyházak közötti polémiában való állásfoglalásra készített vagy az unió ellen irányult volna. Hiszen a képtípus és minden részeleme, a püspöki vagy uralkodói viselet és attribútumok jelen voltak mind az ortodoxok, mind az egyesültek ikonváltozataiban úgy az uniók időszakában, ahogy jóval később is. A kompozíciót és elemeit olyan területek ortodoxai is használták, akiknek nem kényszerültek a más egyházakkal való mindennapi együttélésre vagy konfrontációra.⁴⁴

Ami a Kárpáti régió uniókorabeli, majd görög katolikus művészetét illeti, eme alapvetően hagyományokhoz ragaszkodó körben a Krisztus Főpap ábrázolás kialakulásához képest viszonylag későn, a 16-17. század fordulótól terjed el és épp a liturgikus mivolt miatt válik rendkívül népszerűvé.

A képtípus alkotóelemeiből leggyakrabban azok kerültek felhasználásra, amelyek szervesen kapcsolódtak az itt korábban a Deészisz sorban álló Pantokrátor ikonográfia jelentéstartalmához. Bár utalás történik Krisztus földi és égi uralmára, a szerb művészettel ellentétben itt a legkevésbé érvényesül a világi uralomra való utalás. Fontos helyet kap benne viszont az eszkatologikus látomás tartalma, a kegyelem trónja, amelyhez az Egyházon és a Liturgián keresztül vezet az út. A Nagy Főpap alakjában méginkább összekapcsolódik a templomi térben végzett

⁴⁴ МЕЛЬНИК, А. (szerk.), *Український іконопис XII-XIX ст. з колекції НХМУ, Хмельницький-Київ 2005*, kat. 34.: Volhiniai Deészisz, kat.78.: Bereznai Deészisz.

evilági és a Mennyei Liturgia. Ebben a formában a Krisztus Főpap típus a Pantokrátorénál didaktikusabban utalt a liturgikus élet, a keresztényi életvitel fontosságára. Így nem véletlen, hogy a 17. században e képtípus különös módon lett népszerű a Kárpát-vidéken. Aktualitását és tanítói erejét később, a 18. századtól még tudatosabban árnyalták-erősítették az evangéliumi idézetek sokrétegűségével, s ez az ikonográfiát a 19. század elején is szinte változatlan formában használták.

KRUPPA TAMÁS

ZÁRSZÓ

A zárszóban először is szeretettel köszönöm meg dr. Ivancsó István atyának a mai X. liturgikus szimpózium megrendezését, az előadóknak pedig az nagyon tartalmas és gondolatébresztő előadásokat.

Az első előadásban Gánicz Endre tanár úr rámutatott arra, hogy Melkizedek rendje szerinti főpapságot úgy értelmezték Izraelben, hogy az valójában átszállt Ábrahámra és ivadékaira, de nem egyszerűen az áldással magával, hanem Melkizedek hibájából, mivelhogy először áldotta meg Ábrahámot, és csak utána áldotta az Istent. Formálisan ez igaz is, hiszen a jelenetet a következőképpen olvassuk a Teremtés könyvében: „Áldott legyen Ábrám a magasságbeli Isten előtt, aki az eget és a földet teremtette. S áldott legyen a magasságbeli Isten, aki kezébe adta ellenségeidet” (Ter 14,20). A Zsidókhoz írt levél szerzője azonban az áldás helyes sorrendjének tekintetében több szempontból is Melkizedeket igazolja, amikor kijelenti, „Kétségtelen, hogy a magasabb rangú áldja meg az alacsonyabb rangút”. Ennek megfelelően a Melkizedek rendje szerinti krisztusi papság a magasságbeli Isten előtt biztosan hiteles és kifogástalan papság, ami persze átszállhatott valahogyan Ábrahámra és ivadékaira, de a helyes sorrend mégis csak az, hogy előbb Ábrahámnak volt szüksége a Teremtő Isten áldására – amit ott a pap és király Melkizedek közvetített neki –, hogy aztán megismerve és befogadva ezt az áldást, maga is áldhassa Melkizedekkel az Istent, aki kezébe adta ellenségeit. Mellesleg, erre az áldásra bizonyára nagyobb szüksége volt Ábrahámnak, mint az Istennek. Személy szerint már régebben is foglalkoztatott a papság tekintetében, hogy mi sokszor áldjuk imáinkban Istent, de valójában milyen alapon, és mit jelent ez? Hogyha mindig a nagyobbak illene megáldani a kisebbet és a kicsinek van szüksége erre az áldásra, akkor miért és hogyan áldhatja az Istent az ember, és miről beszélnek a dicséreti zsoltárok, amikor arra biztatják még a teremtett világot is, hogy áldja az Istent minden teremtmény, sőt úgy tűnik, hogy az embernek, mint olyanak ez kifejezett küldetése és kötelessége. Az „áldás” és az „átok” a kegyelemről szóló beszéd két legősibb fogalma az ószövetségben, ami mint áldás arra a kétoldalú kapcsolatra, kegyelmi közösségre vonatkozik, amelyben egymásra, egymás kezdeményező és

ingyenes szeretetére egyszer méltóvá válhatunk, de aminek visszautasításával átkozottá és pokolivá is tehetjük egymás életét. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy amennyiben az ember Isten áldó szeretetére helyesen válaszol, akkor nyilvánvalóan válaszként, és bizonyára nem a Szentléleknek a közben járása nélkül – aki egyedül teheti az ember tetteit tökéletessé és áldottá – de hozzáállásunkkal áldóan segíthetjük Isten üdvöztető tetteinek megvalósulását. Milyen alapon áldja tehát a pap vagy az Egyház a magasságbeli Istent, aki minden áldás forrása? Az ember részéről ez bizonyára csak válasz lehet, de ezt a „csak”-ot azért nem kell lebecsülnünk, mert az Isteni kezdeményezés komolysága és súlyossága igazán nagygyá és nagyon értékessé teheti, ahogyan az Istent áldó Melkizedek által és a hívő Ábrahám által Krisztusban áldást nyert végül a föld minden nemzetsége.

Dr. Soltész János főiskolai rektor úr előadása „A papság identitásának liturgikus-erkölcsi vonatkozásai”-ról inkább azt a kérdést vetették föl bennem, hogy melyek a pap identitásának erkölcsi vonatkozásai. Az egyház tanítja, hogy az igazzá válásra kötelesek vagyunk hittel és erényes élettel magunk is törekedni, elkülönülni a bűntől, megőrizni a szívünket, még ha ezzel önmagában nem is érdemelhetjük ki egészen igazzá válásunkat. Isten azt mondja az Ószövetségben, hogy elkülönítettem magamnak egy szent maradékot, akik elkülönítették szívüket a bűntől. Lényeges ebben, hogy az elkülönülés és elkülönítés, vagyis megszentelés és megszentelődés, amire a héber nyelvben a szentség kifejezése a „kadós” is utal. Eszerint azokat tudja Isten is igazán istenien elkülöníteni a múlandó világtól a maga maradandó országa számára, akik maguk is erre törekszenek. Mondhatjuk persze, hogy mindig Isten a kezdeményezője és kegyelmes beteljesítője annak, hogy az életszentség útján elinduljunk és annak is, hogy végül célba érkezzünk, de az életszentségre törekvés felelősségét ez a tény nem veszi le rólunk, hanem még súlyosbíthatja is, mivel hitünk szerint Isten ehhez biztosan mindnyájunknak minden segítséget személyválogatás nélkül, őszintén megad. Beteljesíteni csak azt lehet, ami valahol elkezdődött, s ami el se kezdődött az nem is tud beteljesedni. Ilyen az Istennel való szeretet kapcsolat is, amit lényegében a megszentelő kegyelem jelent. Ha van élő és kölcsönös szeretetkapcsolat köztünk és az Isten között, akkor van minek beteljesednie az Isten országában, azonban ha nincsen ilyen, akkor ugyan mi teljesedhetne be, főleg üdvöztető, boldogító módon? Nagyon fontos feladat tehát ez, mivel óhatatlanul és sokakban fölmerül nyomában a kérdés, hogy a pap, mint megszentelő, hogyan szentelhetne meg, ha maga sem szent,

azaz elkülönített ember. Nyilván a Főpapnak, Krisztusnak a szentsége mindig ott áll mögöttünk az Egyház megszentelő tevékenységének megkérdőjelezhetetlen garanciájaként, de milyen szomorú dolog, hogyha a pap, aki a megszentelődés szolgálatára rendeltetett (vö. ordináció) és különítettett el (vö. az egyházi rend szentsége), végül maga kimarad a megszentelődésből, ami az Istennel egyesült örök élet.

Dr. Ivancsó István tanszékvezető tanár úr előadásában a Krucsay-féle liturgia fordítás alapján végig követhettük azt, hogy mit is követel, és hogyan irányítja, szabályozza a szent áldozatnak a bemutatását a Szent és isteni liturgia. Eszembe jut Fülöp püspök atyánknak egy maradandó egyiptomi élménye, amelyben az egyiptomi kopt szerzeteseknél azt tapasztalta, hogy milyen nagy gondossággal és szinte aggályos ceremóniával választják ki azt proszforát a felajánlott adományok közül, amelyik végül Krisztus testévé lesz az Eukarisztiában. Azóta, amióta hallottam erről, megvallom, személyesen sokkal jobban figyelek rá, hogy a báránynak a lehető legszebben vágjam ki a proszforából, hogy az Isten Báránynak tisztasága és tökéletes szépsége, valamint a kiválasztás jelentősége megnyilatkozhatson ebben. Talán amikor ilyen, illetve ehhez hasonló liturgikus szabályokat olvasunk a liturgikus könyvekben, a szertartás rubrikái, irányítottsága, a meghatározottsága által arra kapunk figyelmeztetést, hogy a részletek fontosak, nagyon fontosak lehetnek. Bizonyos értelemben a figyelmes krisztusi szeretet mutatkozhat meg ezekben a részletekre tekintő figyelmességekben, és talán ez a legfőbb üzenete is, ti., hogy nem csak az számít, hogy mit adunk az Istennek, hanem az is, lehet, hogy még jobban hogy, hogyan adjuk azt. Erre a hogyanra nyilván az életünk egész folyamán, mindig figyelniünk kell. A fegyelmezettség, amire a liturgia kötelez minket, az Egyházzal való együttműködés az önkényeskedés helyett, a szüntelen Krisztusra tekintő egyházas lét, mind-mind azt a támaszt adhatják az embernek, hogy kilépve a templomból is figyelmes és mértékadóan hiteles keresztyén életet tudjon megvalósítani a falakon kívül is.

Dr. Bohács Béla dékán úr előadásában, amelyben a papszentelés szertartását mutatta be az Eperjesi szerkönyv alapján, az előző előadáshoz hasonlóan, szigorú utasításokat tárt elénk a pap szentelésének szertartásában. Ehhez kapcsolódóan szeretnék egy kis szerintem idevaló kitérőt tenni Alexander Schmemmann „A világ életéért” című könyvének már magyarul is olvasható és számomra nagyon sok eredeti és megvilágosító élményt jelentő néhány sora felidézésével. Egyik helyen azt mondja Alexander Schmemmann atya, hogy „a klerikalizmus mint a

szekuralizmus vér szerinti apja elfeledtette velünk, hogy papnak lenni egy mélyebb belátás számára a világ legtermészetesebb dolga. Az ember a világ papjául teremtett, hogy a szeretet és az imádás áldozatában vigye a világot Isten elé, s hogy – ezen az örök eukarisztán, vagyis hálaadáson keresztül – a világba árássa az Isteni szeretetet. Ebben az értelemben papság az emberi természet tulajdonképpeni lényege, a férfi teremtető kapcsolata a teremtetett világ nőiségével. És Krisztus azért az egyetlen igaz pap, mert Ő az egyetlen igaz és tökéletes ember. Ő az új Ádám, mindannak a helyre állítója, amit Ádám elhibázott. Ádámnak nem sikerült a világ papjává lennie s emiatt a világ sem válhatott az isteni jelenlét és szeretet szentségévé, hanem természet lett.” (119) Következő gondolata „Krisztus azonban megmutatta, hogy a papság lényege a szeretet. Következésképpen a papság magának az életnek a lényege. A papi vallás utolsó áldozataként halt meg, és halálában meghalt a papi vallás is, hogy kezdetét vehesse a papi élet. Papok ölték meg, a klérus, de Krisztus áldozata megszüntette a klérust, mint ahogy megszüntette a vallást is. Megszüntette a vallást azért, mert lerombolta a természetes és a természetfölötti, a profán és a szent, az e világ és a másvilági közötti falakat, azon falakat amelyek a vallás kizárólagos igazolásai és létesítő okai voltak. Megmutatta, hogy mindennek célja és beteljesülése az Országban van – minden a szeretet által újul meg. Ha vannak papok az egyházban, ha van papi hivatás, akkor az pontosan azért van, hogy rámutasson: lényegében minden hivatás papi hivatás, minden ember életének az Ország liturgiájává kell lennie, s az Egyház megváltott világ királyi papsága. Más szavakkal a papi hivatás nem egy el-hivatás, hanem a szeretet kifejeződése az ember Isten fiúsági hivatása és az Ország szentségeként értelmezett világ iránt.” (vö. 119-120). És még egy utolsó gondolat Schmemmanntól: „Nincs olyan ember, aki saját képességei, előkészületei, hajlamai alapján mindezt magára vállalva pappá tudna lenni, e mellett tudna dönteni. A hivatás mindig fentről ered – Istentől. A papság az Egyháznak nem büszkeségét, hanem alázatát képviseli.” (uo. 120). – Ez egy nagyon fontos különbség.

A papság az Egyháznak nem büszkeségét, hanem alázatát képviseli, mondja Schmemmann. bizonyára ebből is fakad, hogy a dr. Jankéné dr. Puskás Bernadett tanárnő előadásában nagyon érdekesen bemutatott főpapi ábrázolása Krisztusnak minden más ábrázolás közül kikívánczóan anakronisztikus. Ilyen koronában és püspöki ruhában Jézust életében soha nem láthatta senki. Dicsőségét és főpapi méltóságát csak azok láthatják és ismerhetik, akik szeretik Őt, mert csak a megélt szeretet által

ismerhető fel, hogy milyen nagy dicsőséget is aratott abban a korona nélküli szolgáló életében, ami az ő papságát, és áldozatát konkrétan jelentette a földön. A papság tehát, – ahogy Schmemmann atya mondja –, „az egyháznak nem büszkeségét, hanem alázatát képviseli: az Egyház függőségét Krisztus szeretetétől, vagyis az Ő tökéletes és egyedülálló papságától. Amit a pap felszenteléskor megkap az nem a papság, hanem Krisztus szeretetének ajándéka; annak a szeretetnek az ajándékát kapja, amely Krisztust az egyetlen Pappá tette, s amely betölti e páratlan papsággal mindazok hivatását, akiket Ő a népehez küld. Ez az, amiért a papi rend szentsége bizonyos értelemben azonos a házasság szentségével. Mindkettő a szeretet megnyilvánulása.” (121) Ezért ennek a fejezetnek, amiből idéztünk, és amely a „Szeretet Misztériuma” címet viseli Alexander Schmemmann művében a szerző Szent Pál apostolnak az efezusiakhoz írt leveléből választott mottójául idézi, hogy „én ezt Krisztusra és az egyházra vonatkoztatom” (Ef 5,32). Ezért nyilvánvaló előtte, hogy a papi rend szentsége bizonyos értelemben azonos a házasság szentségével, ugyanis mindkettő a szeretet megnyilvánulása. A pap valóban összeházasodott az Egyházzal, és ahogy az emberi házasság – az Ország szentségévé válva – Krisztus és az Egyház misztériumába épül bele, úgy a papot is csak az Egyházzal való házassága teszi valóban pappá, vagyis annak a szeretetnek a követévé, amelyen kívül semmi sem képes a világ átalakítására, s amely az Egyházat Krisztus szeplőtelen mennyasszonyaként mutatja be.” (vö. Schmemmann, 103; 121).

Hogy a papság nem elhívás azt már a leviták kiválasztása is mutatja, hiszen őket Isten parancsa szerint azért különítették el a többi törzstől, hogy ne végezzenek közönséges munkát, tartsa el őket a közösség, hogy ők egyedül annak élhessenek, ami talán az embernek a legalapvetőbb hivatása. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a mi hivatásunk arra szólít fel Krisztusban, hogy azt tegyük, amiért az Isten az embert teremtette a világban, és amit nem tehet talán meg mindenki ugyanúgy ezen a földön, de egy fokon nem is élhet anélkül, hogy ebben részesedne, ti., hogy áldást hozzon a földre és áldja a teremtő Istent Melkizedek rendje szerint.

Van okunk hálát adni ezért a napért és hálát adnunk azért is, hogy Krisztus áldozata és papsága a papi életmód, a szeretet értelmes áldozatának megélését megteremtette a világ számára, s ennek az örömhírnak mi szolgálói és hirdetői lehetünk. Befejezésül imádkozzuk el a mai nap, a csütörtöki nap, és egyúttal görög katolikus egyházunk védő szentjének, Szent Miklós főpapnak a tropáját, egy kicsit megimádkozva

azt a papi vagy főpapi ideált is, aminek dicsérete és követése méltó ennek a liturgikus szimpóziumnak a szelleméhez.

A hitnek szabálya, a béketűrésnek példányképe és az önmegtartóztatásnak tanítója gyanánt adott téged a maga nyájának az örök Igazság! Azért alázatossággal elnyerted a magasságot, szegénységgel a gazdagságot, Miklós püspök atyánk, imádd Krisztus Istent, hogy üdvözítse a mi lelkünket!

X. Liturgikus Szimpozion

a papságról

a papság évében

2009. november 26-án
a Hittudományi Főiskola dísztermében.

Szentatyánk, XVI. Benedek pápa a tavalyi Szent Pál-év után az idén meghirdette a Papság Évét, mely 2009. június 19-től egy esztendeig tart. Az apropót Vianney Szent János (1786-1859) halálának 150. évfordulója szolgáltatta hozzá.

A Papság Évének mottója is adott: *Krisztus hűsége, a papok hűsége*. Kifejezett célja pedig - amint a pápa a meghirdetéskor kinyilvánította -, hogy elősegítse a papok törekvését a lelki és erkölcsi tökéletességre.

A Kléruskongregáció az egyházmegyék főpásztoraival és a szerzetesrendek elöljáróival együtt lelki és pasztorális kezdeményezések koordinálását tervezi erre az esztendőre. Ezek célja, hogy a papság az Egyházban és a modern társadalomban betöltött szerepére és küldetésére, valamint a papképzés fontosságára irányítsa a figyelmet. Az év zárásaként pedig megrendezik a papok világtalálkozóját az olasz fővárosban.

„Az elkövetkező év legyen alkalom arra, hogy minden pap elkötelezze magát a belső megújulásra. Tegyenek mélyreható evangéliumi tanúságot a mai világban” - ezt kívánja XVI. Benedek paptestvéreinek címzett levelében a Papság Éve alkalmából.

Hittudományi Főiskolánk Liturgikus Tanszéke fontosnak tartotta, hogy meghallgassa a szentatya, valamint a Kléruskongregáció buzdítását, s ezért egy „tanulmányi napot” szervezett a jelen liturgikus szimpozionnal. Így kíván bekapcsolódni az országos és világi eseménysorozatba, hogy az egyetemes egyház szándéka szerint helyileg is megünnepelje a Papság Évét.

A szimpoziont a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszéke rendezi a Papság Éve alkalmából 2009. november 26-án.

Program

Mennyei király - Közös ének

15.00 - **Megnyitó** - Kocsis Fülöp püspök úr

15.10 - *„Pap vagy te mindörökké, Melkizedek rendje szerint”*
- *exegézis* - Gánicz Endre biblikus tanár

15.30 - *A pap identitásának liturgikus-erkölcsi vonatkozásai*
- Dr. Soltész János főiskolai rektor

15.50 - *Az áldozár tevékenysége a szent áldozványi szolgálatban a Krucsay-fordítás alapján* - Dr. Ivancsó István tanszékvezető

16.10 - *A papszentelés szertartása az Eperjesi szerkönyv alapján* - Dr. Bohács Béla, eperjesi tanszékvezető

16.30 - *„Krisztus, a Nagy főpap” alakja a Kárpát-vidék festészetében* - Dr. Jankáné dr. Puskás Bernadett, művészettörténész, tanár

16.50 - **Diszkusszió**

17.00 - **Összefoglalás és zárszó** - Dr. Seszták István tanár, pasztorális helynök

Valóban méltó - Közös ének

A 2009. november 26-án, a Hittudományi Főiskola dísztermében (Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13-19.) rendezett szimpozionra tisztelettel meghívjuk és várjuk.

Liturgikus Tanszék

Cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 303. – **E-mail:** ivancsoi@atanaz.hu

**A szimpozionhoz kiállítás
csatlakozik, mely a földszin-
ten megtekinthető.**

A SZIMPOZIONON RÉSZT VEVŐK NÉVSORA
(A hallgatóinkon kívül)

Bacsó János – Tiszaeszlár
Fekete András – Debrecen
Fodor István – Debrecen
Gánicz Endre id. – Kótaj
Gánicz László – Máriapócs
Hollós János dr. – Téglás
Hülvely Zoltán – Kálmánháza
Ivancsó Istvánné dr. – Nyíregyháza
Janka György dr. – Nyíregyháza
Kiss Andor dr. – Debrecen
Kondás Sándor – Nyíregyháza
Kruppa Tamás dr. – Nyíregyháza
Lakatos László – Nyíregyháza
Mosolygó Béla – Kisvárd
Nyirán János – Nyíregyháza
Obbágy László dr. – Nyíregyháza
Obbágy Miklós – Miskolc
Orosz Árpád id. – Nyíregyháza
Sivadó László – Újfehértó
Soltész Jánosné dr. – Nyíregyháza
Szabó Gábor – Demecser
Szabó István – Bököny
Szabó Sándor – Nyíregyháza-Oros
Szilágyiné Inántsý Pap Ágnes – Nyíregyháza
Tálas Mihály – Buj
Telenkó Bazil – Debrecen
Thodory Ferenc – Nyírkárász
Verdes Miklós dr. – Budapest
Zajác Gábor – Rakacaszend

TARTALOM

Kocsis Fülöp: Megnyitó	5
Gánicz Endre: „Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint”	7
Soltész János: A papi identitás liturgikus-erkölcsi vonatkozásai	15
Ivancsó István: Az áldozár tevékenysége a szent áldozványi szol- gálatban a Krucsay-fordítás alapján	31
Bohács Béla: A papszentelés szertartása az Eperjesi szerkönyv szerint	57
Puskás Bernadett: Krisztus, a Nagy Főpap alakja a Kárpát-vidék ikonfestészetében	67
Kruppa Tamás: Zárszó	85
A szimpozionon részt vevők névsora	95
Tartalom	97

A „LITURGIKUS ÖRÖKSÉGÜNK” SOROZAT FÜZETEI

- I. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk I. Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 8.), Nyíregyháza 2002, 57 p. ISSN 1785-2722 ISBN 963 212 806 0
- II. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás faksimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 10.), Nyíregyháza 2003, 67 p. ISSN 1785-2722 ISBN 963 212 812 5
- III. Ivancsó, I. (szerk.), *A 125 éve alakult hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság utolsó műve, a Danilovics-énekkönyv megjelenésére 2004. április 29-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 11.), Nyíregyháza 2004, 92 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 963 8665 033
- IV. Ivancsó, I. (szerk.), *A Paraklisz önálló megjelentetésének centenáriumára 2005. április 29-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 12.), Nyíregyháza 2005, 92 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 963 86650 4 1
- V. Ivancsó, I. (szerk.), *A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 13.), Nyíregyháza 2005, 60 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 963

- VI. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk VI. A Boksay-Malinics Irmológion megjelenésének 100. évfordulója alkalmából 2006. november 16-án rendezett szimpozion anyaga*, (Liturgikus Tanszék 16.), Nyíregyháza 2006, 68 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN-10: 963-87101-6-0 ISBN-13: 978-963-87101-6-1
- VII. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk VII. Az első nyomtatott Apostolos könyvünk kiadásának 125. évfordulója alkalmából 2007. május 3-án rendezett nemzetközi szimpozion anyaga*, (Liturgikus Tanszék 17.), Nyíregyháza 2006, 88 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87101-7-8
- VIII. *Liturgikus örökségünk VIII. A Biblia Évében a Szentírásnak görög katolikus egyházunkban való használatáról 2008. november 13-án rendezett szimpzion anyaga*, (Liturgikus Tanszék 20.), Nyíregyháza 2008, 74 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87809-7-3
- IX. *Liturgikus örökségünk IX. A Szent Pál évben a Nemzetek Apostolának görög katolikus egyházunkban való tiszteletéről 2009. május 7-én rendezett szimpozion anyaga*, (Liturgikus Tanszék 21.), Nyíregyháza 2009, 55 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87809-8-0
- X. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk X. A papságról a papság évében 2009. november 26-án rendezett szimpozion anyaga*, (Liturgikus Tanszék 22.), Nyíregyháza 2009, 100 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87809-4-2